

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»

Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису

КОВТУН ОЛЕКСІЙ ІЛЛІЧ

УДК 343.42(477:4)(043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОСЯГАННЯ
НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ
(СТ. 180 КК УКРАЇНИ)**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань 08 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

*Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело*

_____ О. І. Ковтун

Науковий керівник: Панова Оксана Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор, професор
кафедри кримінального права і процесу

Київ-2026

АНОТАЦІЯ

Ковтун О. І. Кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст. 180 КК України) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право». – Державне некомерційне підприємство «Державний університет «Київський авіаційний інститут», Київ, 2026.

Свобода віросповідання належить до категорії прав і свобод людини, які закріплені у Конституції України. Враховуючи курс України на вступ до Європейського Союзу важливим є дослідження змісту свободи віросповідання та стандартів у галузі релігійних відносин, які закріплені у міжнародно-правових актах, ратифікованих нашою державою.

Сьогодні в Україні збільшилась кількість кримінальних правопорушень, які посягають на свободу віросповідання. Не дивлячись на це, дослідження статистики облікованих кримінальних правопорушень за ст. 180 Кримінального Кодексу України свідчить про відсутність вироків за їх вчинення. Зокрема, кримінальні правопорушення направлені до суду з обвинувальним актом з 2018 р. по лютий 2026 р. – 41 (у 2018 р. – 4; у 2019 р. – 15; у 2020 р. – 3; у 2021 р. – 2; у 2022 р. – 4; у 2023 р. – 5; у 2024 р. – 4; у 2025 р. – 3; у 2026 р. – 1), з них тільки 2 кримінальні правопорушення, за вчинення яких особам було вручене повідомлення про підозру (у 2025 р.), а також, тільки 1 кримінальне правопорушення (теж у 2025 р.), за яким провадження було направлено до суду з обвинувальним актом. Тобто, більше аніж за вісім років до суду було направлено тільки одну справу.

Таким чином, на сьогодні існує низка проблем щодо кваліфікації діянь проти свободи віросповідання і, в першу чергу, слід віднести конструктивні недоліки побудови ст. 180 Кримінального кодексу України, оскільки у цій статті поєднані два різні юридичні склади злочинів, диспозиції яких є бланкетними, що ускладнює розуміння змісту окремих їхніх компонентів.

Автором в дисертації внесена пропозиція вважати свободу віросповідання сукупністю відповідних суб'єктивних прав, зокрема, права участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії тощо.

У результаті дослідження встановлено, що юридичні склади злочинів, передбачених у ст. 180 КК України розрізняються за безпосереднім об'єктом. Якщо у першому складі злочину безпосереднім об'єктом є «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду», то у складі, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України безпосереднім об'єктом є «право не проводити релігійний обряд», а обов'язковим додатковим об'єктом є здоров'я (фізичне і психічне) священнослужителя. Окрім того, безпосередній об'єкт у другому складі кримінального правопорушення конкретизується прямою вказівкою на ознаки спеціального потерпілого, яким є лише священнослужитель.

Запропоновано авторське визначення поняття «священнослужителя» як особи, яка є представником зареєстрованої в Україні, у встановленому законом порядку, релігійної організації, набула духовний сан «священнослужителя» і право проводити релігійні обряди у встановленому релігійною організацією порядку та визнається цією організацією як священнослужитель, або особа, яка прирівняна до священнослужителя.

Розкрито авторське визначення «спеціального потерпілого» як потерпілого від кримінального правопорушення, спеціальні ознаки якого є конститутивними (обов'язковими) ознаками юридичного складу цього кримінального правопорушення та прямо вказані у його диспозиції (наприклад, священнослужитель, журналіст, пацієнт тощо).

Встановлено вважати «священнослужителя» спеціальним потерпілим від злочину, юридичний склад якого передбачений диспозицією ч. 2 ст. 180 КК України. Запропоновано до категорії «священнослужителя» як спеціального потерпілого від злочину віднести військових капеланів та осіб з числа духовенства, прирівняних до «священнослужителя».

Обґрунтовано авторське визначення термінологічного звороту «релігійний обряд» як складової релігійної діяльності, пов'язаної зі сповіданням й

поширенням вірянами своєї віри та яка складає сукупність встановлених правилами (канонами) релігійних організацій і визначених релігійними звичаями індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на взаємодію з надприродними об'єктами та поклоніння їм. Визначено замість термінологічного звороту «релігійний обряд» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України вживати термінологічний зворот «релігійний захід», який охоплює такі поняття як «богослужіння», «обряди», «церемонії», «походи» тощо.

Запропоновано авторське бачення діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України розглядати як будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) та/або психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) безпосередньо на самого священнослужителя або на його близьких осіб, або на будь-яких осіб і спрямовані на вимагання від нього (всупереч його волі чи бажання) провести релігійний обряд.

Сформульовано авторське визначення поняття «таємниця сповіді» як специфічної конфіденційної інформації, яку вірянин з метою прощення гріхів повідомляє священнослужителю під час сповіді та передача якої третім особам виключається.

Автором запропоновано удосконалити чинну ст. 180 КК України, поділивши її на дві окремі ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного заходу» та ст. 180-1 «Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» й доповнити їх кваліфікованими складами, а також доповнити КК України новою ст. 180-2 «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді» с кваліфікованим складом.

Автором обґрунтовано положення про те, що насильство під час перешкоджання та примушування у диспозиціях ст. 180 КК України може бути вчинене тільки умисно.

Автор пропонує діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК

України розглядати як будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) та/або психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) безпосередньо на самого священнослужителя або на його близьких осіб, або на будь-яких осіб і спрямовані на вимагання від нього (всупереч його волі чи бажання) провести релігійний обряд.

В дисертації автором встановлено, що у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України не вказані ознаки спеціального суб'єкта, тому спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути службові особи, зазначені у ч. 3 ст. 18 КК України, зокрема, які здійснюють функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також особи, які обіймають посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій тощо. Автор окреслює, що таких осіб слід віднести й працівників правоохоронних органів. Спеціальним суб'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України теж може бути військова службова особа у випадку примушування військового капелана шляхом насильства до проведення релігійного обряду.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, злочин, склад кримінального правопорушення, об'єкт кримінального правопорушення, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, суб'єкт кримінального правопорушення, суб'єктивна сторона кримінального правопорушення, правовідносини, кваліфікація кримінальних правопорушень, розмежування кримінальних правопорушень, санкція, покарання, перешкоджання, примушування, потерпілий, спеціальний потерпілий, священнослужитель, релігійний обряд, свобода віросповідання, релігійні права, таємниця сповіді, міжнародні стандарти, Європейський Союз, європейська інтеграція

ABSTRACT

Kovtun O. I. Criminal Liability for Encroachment on Freedom of Religion (Article 180 of the Criminal Code of Ukraine). – Qualification scientific work in the form of a manuscript.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the specialty 081 «Law». – State Non-Commercial Company «State University «Kyiv Aviation Institute», Kyiv, 2026.

Freedom of religion falls under the category of human rights and freedoms enshrined in the Constitution of Ukraine. Given Ukraine's course toward accession to the European Union, it is important to examine the scope of freedom of religion and the standards governing religious relations enshrined in international legal instruments ratified by our country.

Today in Ukraine, the number of criminal offenses infringing upon freedom of religion has increased. Despite this, an analysis of statistics on recorded criminal offenses under Article 180 of the Criminal Code of Ukraine indicates a lack of convictions for such offenses. Specifically, the number of criminal offenses referred to court with an indictment from 2018 through February 2026 is 41 (in 2018 – 4; in 2019 – 15; in 2020 – 3; in 2021 – 2; in 2022 – 4; in 2023 – 5; in 2024 – 4; in 2025 – 3; in 2026 – 1), of which only 2 were criminal offenses for which individuals were served with a notice of suspicion (in 2025), and only 1 criminal offense (also in 2025) for which the case was referred to court with an indictment. In other words, in more than eight years, only one case was referred to court.

Thus, there are currently a number of issues regarding the classification of acts against freedom of religion, and, first and foremost, these include structural flaws in the drafting of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, since this article combines two distinct legal definitions of crimes, the provisions of which are blanket in nature, making it difficult to understand the meaning of their individual components.

In the dissertation, the author proposes to consider freedom of religion as a set of corresponding subjective rights, in particular, the right to participate or not participate in religious services, religious rites and ceremonies, religious education, etc.

The study found that the legal elements of the offenses provided for in Article 180 of the Criminal Code of Ukraine differ in terms of their direct object. While in the first element of the offense the direct object is the “right to the unimpeded performance of a religious rite,” in the element provided for in the disposition of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, the direct object is the “right not to perform a religious rite,” and the mandatory additional object is the health (physical and mental) of the clergyman. Furthermore, the direct object in the second element of the criminal offense is specified by a direct reference to the characteristics of the specific victim, who is exclusively a clergyman.

The author proposes the following definition of the term “clergyman”: a person who is a representative of a religious organization registered in Ukraine in accordance with the procedure established by law, has attained the clerical rank of “clergyman” and the right to conduct religious rites in accordance with the procedure established by the religious organization, and is recognized by that organization as a clergyman, or a person who is equated with a clergyman.

The author’s definition of a “special victim” is elaborated as a victim of a criminal offense whose specific characteristics are constitutive (mandatory) elements of the legal composition of this criminal offense and are explicitly stated in its disposition (e.g., clergyman, journalist, patient, etc.).

It is established that a “clergyman” shall be considered a special victim of a crime, the legal composition of which is provided for in the disposition of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine.

It is proposed to include military chaplains and members of the clergy equated to “clergy” in the category of “clergy” as a special victim of a crime, the legal composition of which is provided for in the disposition of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine.

The author provides a well-founded definition of the term “religious rite” as a component of religious activity associated with the profession and propagation of faith by believers, comprising the totality of individual or collective actions of believers—established by the rules (canons) of religious organizations and defined by religious

customs, aimed at interacting with and worshipping supernatural entities. It is proposed that, instead of the term “religious rite” in the disposition of Part 1 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, the term “religious event” be used, which encompasses such concepts as “worship,” “rites,” “ceremonies,” “processions,” etc.

The author proposes that the act of “compelling a clergyman to perform a religious rite,” as provided for in the text of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, be considered as any intentional actions combined with the use of physical (beatings, bodily injury, torture, etc.) and/or psychological pressure (threats to use violence, destroy property, disclose certain information, etc.) directly against the clergyman himself, his close relatives, or any other persons, and aimed at compelling him (against his will or desire) to perform a religious rite.

The author has formulated a definition of the concept of “confessional secrecy” as specific confidential information that a believer discloses to a clergyman during confession for the purpose of forgiveness of sins, the disclosure of which to third parties is strictly prohibited.

The author proposes to amend the current Article 180 of the Criminal Code of Ukraine by dividing it into two separate articles: Article 180, “Obstruction of a Religious Event,” and Article 180-1 “Coercion of a Clergyman to Perform a Religious Rite,” and to supplement them with aggravated forms, as well as to supplement the Criminal Code of Ukraine with a new Article 180-2 “Coercion of a Clergyman to Disclose the Secrecy of Confession” with an aggravated form.

The author substantiates the position that violence during obstruction and coercion under the provisions of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine can only be committed intentionally.

The author proposes that the act of “compelling a clergyman to perform a religious rite,” as provided for in the disposition of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, be considered as any intentional actions combined with the use of physical (beatings, bodily injury, torture, etc.) and/or psychological influence (threats to use violence, destroy property, disclose certain information, etc.) directly against the

clergyman himself, his close relatives, or any other persons, and aimed at compelling him (against his will or desire) to perform a religious rite.

In the dissertation, the author establishes that the operative part of Part 1 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine does not specify the characteristics of a special subject; therefore, the special subjects of this criminal offense may include officials specified in Part 3 of Article 18 of the Criminal Code of Ukraine, in particular those performing the functions of a representative of state authority or local self-government, as well as persons holding positions in state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, or organizations related to the performance of organizational, managerial, administrative, or economic functions, etc. The author notes that law enforcement officers should also be included among such persons. A military official may also be a specific subject of the crime, the legal elements of which are set forth in the disposition of Part 2 of Article 180 of the Criminal Code of Ukraine, in the event of coercing a military chaplain through violence to perform a religious rite.

Keywords: criminal liability, criminal offense, crime, elements of a criminal offense, object of a criminal offense, objective aspect of a criminal offense, subject of a criminal offense, subjective aspect of a criminal offense, legal relations, classification of criminal offenses, distinction between criminal offenses, sanction, punishment, obstruction, coercion, victim, special victim, clergyman, religious rite, freedom of religion, religious rights, confidentiality of confession, international standards, European Union, European integration

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ковтун О. І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171-177. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>
2. Ковтун О. І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>
3. Ковтун О. І. Покарання у санкціях за злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України як відображення ступеня суспільної небезпеки. *Наукові перспективи*. 2025. № 7 (61). С. 883-893. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-883-893](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-883-893)
4. Ковтун О. І. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими кримінальними правопорушеннями. *Нове українське право*. 2025. Вип. 6. С. 172-178. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.22>

Статті в іноземних виданнях:

5. Kolyukh, V., Shestopalov, R., Kovtun, O., Taraban, Y. Dei, M. Experience of legal formation of interfaith relations in the context of European integration and globalization processes. *Pharos Journal of Theology*. 2023. Vol. 104, issue 2 (27). DOI: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.2027> (Проіндексовано у наукометричній базі даних Scopus (Q1)). ISSN 2414-3324.

Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

6. Ковтун О. І. Конструктивні особливості ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду». *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права* : матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. 7-8 жовтня 2022 р. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2022. С. 94-96.

7. Ковтун О. І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24 лютого 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331-334.

8. Ковтун О. І. Загальна характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 18 травня 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 198-200.

9. Ковтун О. І. Релігійний обряд як системоутворююча ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у диспозиціях ст. 180 КК України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка, 23 листопада 2023 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 331-334.

10. Ковтун О. І. Зміст примушування як суспільно небезпечного діяння у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 лютого 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, Тернопіль, 2024. С. 336-338.

11. Ковтун О. І. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти релігійних прав людини. *VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 16-17 травня 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2024. С. 224-227.

12. Ковтун О. І. Загальна характеристика суб'єкта кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *«Молодь: наука та інновації» 2024*: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 13-15 листопада 2024 р. (у 3-х т.). Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 90-91.

13. Ковтун О. І. Суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *«Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану»* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р. Тернопіль : Вектор, 2025. С. 351-353.

14. Ковтун О. І. Захист свободи віросповідання в кримінальному праві України: порівняльний аналіз чинного та нового кодексів. *VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 15-16 трав. 2025 р. м. Київ : Державний університет «Київський авіаційний інститут», 2025. С. 196-199.

15. Ковтун О. І. Загальна характеристика покарань, передбачених у санкціях ст. 180 КК України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів* : матеріали науково-практичної конференції, 13-14 черв. 2025 р. м. Полтава. Одеса : Вид-во «Молодий вчений», 2025. С. 76-79.

16. Ковтун О. І. Щодо питання про кримінальну відповідальність за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XVI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка, 27 листопада 2025 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2025. С. 329-332.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ (СТ. 180 КК УКРАЇНИ)	32
1.1. Стан розвитку кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні	32
1.2. Сучасні міжнародні стандарти захисту свободи віросповідання	56
1.3. Кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання за законодавством окремих країн-учасниць Європейського Союзу (порівняльно-правовий аспект)	74
Висновки до розділу 1	98
РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ У ДИСПОЗИЦІЯХ СТ. 180 КК УКРАЇНИ	101
2.1. Об'єкти юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України	101
2.2. Об'єктивні сторони юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України	125
2.3. Суб'єктивні ознаки юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України	145
Висновки до розділу 2	163
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ (СТ. 180 КК УКРАЇНИ)	167

3.1. Покарання за злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України	167
3.2. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України	193
3.3. Шляхи удосконалення окремих норм щодо кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання	216
Висновки до розділу 3	235
ВИСНОВКИ	238
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	251
ДОДАТКИ	274

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АСЕАН	Асоціація держав Південно-Східної Азії
ВП ВС	Велика Палата Верховного Суду
Естонія	Естонська Республіка
ЄКПЛ	Європейська конвенція з прав людини
ЄС	Європейський Союз
ЄСПЛ	Європейський суд з прав людини
Італія	Італійська Республіка
КК	Кримінальний кодекс
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
КУпАП	Кодекс України про адміністративні правопорушення
Латвія	Латвійська Республіка
Литва	Литовська Республіка
Німеччина	Федеративна Республіка Німеччини
ОБСЄ	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ООН	Організації Об'єднаних Націй
Польща	Республіка Польща
РЄ	Рада Європи
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
Угорщина	Угорська Республіка (до 2012 р.)
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
УСРР	Українська Соціалістична Радянська Республіка
Франція	Французька Республіка
ЦПК	Цивільний процесуальний кодекс
Чехія	Чеська Республіка
ЮНЕСКО	Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження полягає у тому, що на сьогодні набула великого значення реалізація свободи віросповідання. Цей феномен відіграє значну роль як в житті окремої людини, так і в політиці усієї держави. Свобода віросповідання належить до категорії прав і свобод людини, які закріплені у Конституції України. Окрім того, враховуючи курс України на вступ до ЄС важливим є дослідження змісту свободи віросповідання та стандартів у галузі релігійних відносин, які закріплені у міжнародно-правових актах, ратифікованих нашою державою. Про важливість охорони релігійних прав людини свідчить те, що в КК України містяться норми, спрямовані на захист окремих компонентів, які забезпечують здійснення свободи віросповідання.

Актуальність теми дисертації полягає у розкритті змісту кримінально-правової норми, яка міститься у ст. 180 КК України [97]. Сьогодні в Україні збільшилась кількість кримінальних правопорушень, які посягають на свободу віросповідання. Не дивлячись на це, дослідження статистики облікованих кримінальних правопорушень за ст. 180 КК України свідчить про практичну відсутність вироків за їхнє вчинення. Це, зокрема, пояснюється тим, що існує низка проблем щодо кваліфікації діянь проти свободи віросповідання.

До таких проблемних питань, в першу чергу, слід віднести конструктивні недоліки побудови ст. 180 КК України. У цій статті поєднані два різні юридичні склади злочинів, диспозиції яких є бланкетними, що ускладнює розуміння змісту окремих їхніх компонентів.

Норми кримінального та інших галузей законодавства не містять визначення багатьох термінів, зокрема, такого поняття як «релігійний обряд», яке є системоутворюючою ознакою обох злочинів, термінів «перешкоджання» та «примушування», які визначають зміст діяння у цих юридичних складах кримінальних правопорушень. Також, необхідним є визначення змісту потерпілого, яким у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є священнослужитель, а це відіграє головну роль при кваліфікації цього кримінального правопорушення.

Поза межами криміналізації залишилися такі ознаки як вчинення злочинів у співучасті, такий спосіб як вчинення цих правопорушень у поєднанні з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства щодо самого потерпілого, а також його близьких родичів. Окремого дослідження потребує питання щодо спеціального потерпілого й спеціального суб'єкта.

Також, поза увагою законодавця у кримінальному праві України залишилося питання про встановлення відповідальності за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді як одного із суспільно небезпечних діянь, що порушують свободу віросповідання. Це питання є важливим для дослідження, тому що, зокрема, у таких галузях як кримінальне процесуальне право та цивільне процесуальне право є норми, які містять заборону допитувати священнослужителів як свідків про відомості, одержані ними на сповіді віруючих. Тобто заборона є, а кримінальна відповідальність за порушення цієї заборони не передбачена. На нашу думку, наявність правової заборони втрачає сенс без встановлення відповідальності за її порушення.

Вдосконалення норм щодо захисту свободи віросповідання потребує встановлення його соціальної природи, характеру й ступеня суспільної небезпеки цього діяння, а також розв'язання питань про диференціацію кримінальної відповідальності та про визначення санкцій за порушення свободи віросповідання.

Науково-теоретичною основою дисертації є наукові праці вітчизняних учених у галузі кримінального права, конституційного права, міжнародного права, філософії права, канонічного права, релігієзнавства тощо.

Значну увагу приділено дослідженню кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання, розкриттю змісту понять та термінів, які вживаються у кримінальному праві, але зміст яких можна зрозуміти лише за допомогою тлумачення у словниках, релігійних джерелах, філософській науковій літературі.

Так, разом з дослідженням кримінально-правових аспектів, тематика свободи віросповідання, зокрема, її конституційно-правові та філософсько-правові аспекти частково були предметом дослідження таких вчених як О. П. Бабіков, О. С. Бабікова, Ю. В. Баулін, О. В. Білаш, Ю. В. Борисов, Н. О. Гольдберг, В. К. Гришук, І. О. Зінченко, І. Т. Корінець, О. М. Костенко, О. В. Кришевич, С. Я. Лихова, М. В. Лубська, В. І. Лубський, С. О. Лук'яненко, В. В. Маркін, М. І. Мельник, В. О. Навроцький, О. С. Островський, М. В. Палій, М. І. Панов, О. О. Панова, П. М. Рабінович, М. В. Сенаторов, Є. Л. Стрельцов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін, І. Г. Швидченко, Н. С. Юзікова, С. С. Яценко та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота виконана відповідно до тематичних напрямів наукових досліджень: «Людиноцентричність публічного права в Україні» (державний реєстраційний номер 0124U003363), роки виконання: 02.01.2023 – 31.12.2025; «Теорія та практика забезпечення прав людини в умовах сучасних викликів і загроз» (державний реєстраційний номер 0122U201282); роки виконання: 01.10.2022 – 30.06.2025; Держбюджетна науково-дослідна робота № 312-ДБ20 «Проблеми формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України: теорія і практика» (державний реєстраційний номер 0120U102136) роки виконання: 01.02.2023 – 30.06.2025; Держбюджетна науково-дослідна робота кафедри кримінального права і процесу № 39-2022/13.01.03 «Особливості протидії злочинності на сучасному етапі розвитку української державності» роки виконання: 01.09.2022 – 30.06.2025.

Тема дисертації відповідає освітньо-науковій програмі «Право» за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право» в КАІ (зокрема, ОК 1.3.1, ОК 1.3.2, ОК 1.3.3. та ОК 1.3.4).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний науково-теоретичний аналіз питання кримінально-правової відповідальності за посягання на свободу віросповідання, зокрема, злочинів «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» та «Примушування священнослужителя шляхом

фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», кримінальна відповідальність за які передбачена у ст. 180 КК України.

Для досягнення мети дослідження вирішуються такі завдання:

- дослідити стан розвитку та сучасні підходи до кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні;
- проаналізувати міжнародно-правові акти та практику ЄСПЛ для визначення сучасних міжнародних стандартів у галузі захисту свободи віросповідання;
- провести компаративний аналіз норм про кримінальну відповідальність за порушення свободи віросповідання за законодавством окремих країн-учасниць ЄС;
- охарактеризувати об'єктивні та суб'єктивні ознаки юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України, дослідити особливості конструкції цієї статті;
- дослідити вплив суспільної небезпеки на формування санкцій та покарань у ст. 180 КК України;
- розкрити особливості кримінально-правової кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України;
- запропонувати шляхи удосконалення кримінально-правових норм щодо захисту свободи віросповідання.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у галузі кримінально-правового захисту конституційних прав і свобод людини у сфері свободи віросповідання.

Предметом дослідження є кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст. 180 КК України).

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження, відповідно до мети, завдань, об'єкта й предмета дослідження, складають філософські, загальнонаукові й спеціальнонаукові методи, підходи, способи та прийоми, що ґрунтуються на сучасній теорії пізнання. Вони, зокрема, являють собою

інструментарій, який надав можливість комплексно та системно проаналізувати об'єкт дослідження та дійти науково обґрунтованих висновків.

Так, на основі діалектичного методу був досліджений феномен кримінально-правового захисту свободи віросповідання в його динаміці, тобто становлення та постійний, системний розвиток як самого феномену, так і об'єктивної дійсності. За допомогою метафізичного методу розкрита сутність та встановлені специфічні ознаки свободи віросповідання як фундаментального права людини, що ґрунтується на її світогляді, незалежно від зовнішніх факторів. Формально-логічний метод був використаний при дослідженні понять, суджень та умовиводів для узагальнення матеріалу та висновків, формування та пропозиції власних визначень.

Загальнонаукові методи використовувалися протягом усього наукового дослідження для деталізації та узагальнення питань, які були розглянуті у дисертації (усі розділи). Так, методи аналізу та синтезу дали можливість розкрити зміст понять, які складають предмет дослідження, здійснити класифікацію досліджуваних загальнотеоретичних категорій та сформулювати проміжні та загальні висновки; методи індукції та дедукції дозволили розглянути різні соціальні феномени, які складають предмет дослідження як від конкретного до загального, так і навпаки, також сформулювати висновки дисертації; герменевтичний метод ліг в основу тлумачення та інтерпретації правових норм; евристичний метод був використаний для формування нових правових знань та концепцій; для подолання прогалін у законодавстві був використаний метод аналогії, за його допомогою були порівняні певні правові норми та феномени, виявлені їхні подібності та відмінності; метод абстрагування дав можливість виокремити суттєві ознаки певних правових феноменів для формування загальних теоретичних положень.

Для розкриття окремих завдань дослідження автор використовував спеціально-правові методи, зокрема: за допомогою формально-юридичного методу були вивчені та проаналізовані правові норми, поняття, принципи, правова техніка без урахування зовнішніх факторів (усі розділи); за допомогою

формально-логічного методу з'ясовані логіко-методологічні засади визначення змісту основних феноменів та дефініцій (розділ 1, підрозділи 2.1, 3.1, 3.2); за допомогою методу тлумачення норм права були з'ясовані невизначені дефініції та інтерпретований зміст правових норм для правильного їх застосування (підрозділ 1.2, розділи 2, 3); за допомогою історико-правового методу був досліджений механізм кримінально-правового захисту свободи віросповідання у попередньому кримінальному законодавстві (підрозділ 1.1); за допомогою компаративного методу було досліджене зарубіжне кримінальне законодавство окремих країн ЄС та міжнародні стандарти у галузі свободи віросповідання (підрозділ 1.3.); за допомогою порівняльно-правового методу (для відмежування) порівнювалися норми кримінального права України (підрозділ 3.2); за допомогою методу судової статистики були проаналізовані кількісні показники облікованих кримінальних правопорушень за ст. 180 КК України (підрозділ 3.2.); за допомогою методу правового моделювання були запропоновані редакції нових статей у КК України (підрозділ 3.3); за допомогою догматичного методу були, зокрема, сформульовані висновки й розроблені пропозиції щодо вдосконалення норм КК України (підрозділ 3.3); за допомогою аксіоматичного методу на базі юридичних аксіом (зокрема, конституційних принципів та норм законів) були виведені нові положення та поняття (підрозділ 1.2, розділи 2, 3); за допомогою системно-структурного методу були вивчені компоненти та внутрішні зв'язки кримінально-правової норми не ізольовано, а у взаємодії з іншими нормами та нормативно-правовими актами, що дозволило глибше зрозуміти внутрішню логіку (розділи 2, 3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці кримінального права проведено системне й комплексне науково-практичне дослідження кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні, зокрема, юридичних складів кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 180 КК України.

За результатами дослідження сформульовано й обґрунтовано низку положень, висновків і пропозицій, які характеризують рівень наукової новизни одержаних результатів, а саме:

вперше:

– проведено комплексний аналіз норми, яка передбачена у ст. 180 КК України з метою усунення конструктивних недоліків та термінологічних вад, які ускладнюють кваліфікацію суспільно небезпечних діянь, кримінальна відповідальність за які передбачена у диспозиціях цієї статті;

– запропоновано вважати свободу віросповідання сукупністю відповідних суб'єктивних прав, зокрема, права участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії тощо;

– запропоновано авторські визначення ключових понять дослідження з метою формування чіткої термінологічної теоретико-правової основи, яка уніфікує категоріально-понятійний апарат і створює підґрунтя для подальшого розвитку кримінально-правового регулювання у сфері свободи совісті та захисту спеціальних категорій потерпілих, зокрема:

«священнослужитель» як представника зареєстрованої в Україні, у встановленому законом порядку, релігійної організації, який набув духовного сану та право здійснювати релігійні обряди;

«спеціальний потерпілий» як потерпілої від кримінального правопорушення особи, чії спеціальні ознаки є конститутивними (обов'язковими) для складу кримінального правопорушення і прямо зазначені у його диспозиції;

«релігійний обряд» як складової релігійної діяльності, пов'язаної зі сповіданням й поширенням віряними своєї віри та яка складає сукупність встановлених правилами (канонами) релігійних організацій і визначених релігійними звичаями індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на взаємодію з надприродними об'єктами та поклоніння їм;

«таємниця сповіді» як специфічної конфіденційної інформації, яку вірянин з метою прощення гріхів повідомляє священнослужителю під час сповіді, і передача якої третім особам виключається.

– запропоновано вважати «священнослужителя» спеціальним потерпілим від злочину, юридичний склад якого передбачений диспозицією ч. 2 ст. 180 КК України.

– запропоновано до категорії «священнослужителя» як спеціального потерпілого від злочину, юридичний склад якого передбачений диспозицією ч. 2 ст. 180 КК України віднести військових капеланів та осіб з числа духовенства, прирівняних до «священнослужителя»;

– запропоновано діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України розглядати як будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) та/або психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) безпосередньо на самого священнослужителя або на його близьких осіб, або на будь-яких осіб і спрямовані на вимагання від нього (всупереч його волі чи бажання) провести релігійний обряд;

– запропоновано замість термінологічного звороту «релігійний обряд» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України вживати термінологічний зворот «релігійний захід», який охоплює такі поняття як «богослужіння», «обряди», «церемонії», «походи» тощо;

– запропоновано вважати суспільну небезпеку феноменом, який характеризує кримінальне правопорушення в цілому, а суспільну небезпечність як характеристику суспільної небезпеки кожного компоненту складу кримінального правопорушення;

– запропоновано удосконалити чинну ст. 180 КК України, поділивши її на дві окремі ст.ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного заходу» та 180-1 «Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» й доповнити їх кваліфікованими складами, а також доповнити КК України новою

ст. 180-2 «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді» є кваліфікованим складом.

удосконалено:

– пропозиції щодо вживання термінологічного звороту «спеціальний потерпілий» як потерпілого від кримінального правопорушення, який має спеціальні ознаки, що передбачені у диспозиції статті з метою підвищеного кримінально-правового захисту окремих категорій осіб;

– визначення сповіді як процесу передачі конфіденційної інформації від сповідника до священнослужителя з метою прощення гріхів, який виключає передачу цієї інформації третім особам;

– положення щодо умисного характеру насильства у диспозиціях ст. 180 КК України, його трактування як узагальнюючої категорії фізичної та психічної форм, а також співвідношення понять «примус» і «насильство», де примус визначено складовою насильства у широкому розумінні, а у вузькому – насильство виступає способом фізичного примусу.

дістали подальшого розвитку:

– положення про те, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення слід вважати правовідносини, тобто ту частину суспільних відносин, яка врегульована правом;

– підхід до порівняння кримінального законодавства держав-учасниць ЄС. Зокрема, автором запропоновано дослідити по три країни з кожного критерію, а саме, Естонія, Латвія, Литва – країни, що були у складі СРСР, Польща, Угорщина, Чехія – країни, що були під впливом радянської правової системи, Італія, Німеччина, Франція – країни, що не були під впливом радянської правової системи;

– положення, що терміни «перешкоджання» та «примушування» слід вважати наскрізними термінами у КК України;

– положення, що міжнародними стандартами захисту свободи віросповідання є сукупність норм, які містяться у міждержавних договірних нормативно-правових актах і встановлюють мінімальний рівень прав і свобод

людини щодо свободи віросповідання, та які держава-учасник цих міжнародних договорів зобов'язується забезпечити стосовно осіб, які знаходяться на її території;

– положення про те, що насильство може бути не тільки фізичним або психологічним, а й змішаної форми насильства – психофізичним.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у можливості їх використання в освітньому процесі, у науковій сфері та практичній діяльності:

– Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у ході вивчення судової практики та підготовки рекомендацій роз'яснень судам нижчого рівня в порядку ст. 44 Закону України «Про судоустрій» (акт про впровадження № 238/0/158-26 від 06.04.2026, Додаток А);

– Державним некомерційним підприємством «Державний університет «Київський авіаційний інститут» у науково-дослідній роботі основні під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань кримінально-правової охорони права людини на свободу віросповідання, в процесі підготовки методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Кримінальне право України» (для бакалаврів), «Теоретичні основи кваліфікації кримінальних правопорушень», «Актуальні питання кримінального права» (для магістрів) та інших освітніх компонент кафедри (акт про впровадження № 847/13 від 23.04.2026, Додаток Б);

– Київським національним університетом будівництва і архітектури у процесі підготовки пропозицій щодо розробки навчальних програм та курсів кафедри права та публічного управління Факультету урбаністики та просторового планування, підготовки курсів лекцій з дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальне процесуальне право України», «Адміністративне право і процес», «Конституційне право України», «Верховенство права через призму конституційного та адміністративного права та процесу» з використанням аналітичних матеріалів щодо сутності і змісту кримінально-правових та адміністративно-правових засад спрямування методів і засобів

забезпечення відповідальності за посягання на свободу віросповідання, на вирішення завдань щодо можливих випадків притягнення до кримінальної відповідальності в порядку визначеним КК України (акт про впровадження № 2/56-2026 від 09.04.2026, Додаток В);

– Українською Уніонною Конференцією Церкви Адвентистів Сьомого Дня під час аналізу законодавства, аналізу поточної ситуації у сфері релігійної свободи, підготовці статей, роботі з регіональними керівниками Відділу суспільних зв'язків та релігійної свободи, зокрема, опубліковані положення дисертації щодо проаналізованих у дисертації рішень Європейського суду з прав людини з приводу порушень країнами-учасницями ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, визначень та термінології, яка відсутня у законодавстві України. А саме, визначення терміну «священнослужитель» як потерпілого та термінологічного звороту «релігійний обряд» як ознаки об'єктивної сторони від кримінальних правопорушень, передбачених у ст. 180 КК України тощо (довідка про впровадження № 01-172 від 18.03.2026, Додаток Г).

Особистий внесок здобувача. У межах дисертаційної роботи здобувачем самостійно сформульовано комплекс теоретичних положень, узагальнень й висновків, що мають наукове та прикладне значення у сфері кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання. Розроблені практичні рекомендації щодо тлумачення специфічних термінів, які вживаються у диспозиціях ст. 180 КК України та впливають на кваліфікацію відповідних суспільно небезпечних діянь.

Автором запропоновані зміни до КК України, які ґрунтуються на всебічному аналізі наукових та релігійних джерел, чинного кримінального законодавства України й практики його застосування, міжнародно-правових нормативних актів, кримінального законодавства окремих держав-членів ЄС, а також власних наукових висновках.

Усі наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, викладені у дисертації, є результатом особистої наукової роботи здобувача. Ідеї, положення та гіпотези інших науковців використані з дотриманням академічної

добросовісності та належного цитування з метою аргументації власних наукових підходів автора.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження, його основні висновки та рекомендації оприлюднені на наукових конференціях, а саме: «Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права» (м. Дніпро, 2022), «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір» (м. Київ, 2023), «VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум» (м. Київ, 2023), «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 2023), «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи» (м. Київ, 2024), «VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум» (м. Київ, 2024), «Молодь: наука та інновації» (м. Дніпро, 2024), «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану» (м. Київ, 2025), «VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум» (м. Київ, 2025), «Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів» (м. Полтава, 2025), «Актуальні проблеми кримінального права» (м. Київ, 2025).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 17 наукових працях, зокрема, у 4 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях України, 1 статті у виданні, проіндексованому у наукометричній базі даних Scopus (Q1)), а також 11 тезах, опублікованих за результатами участі в наукових, науково-теоретичних та науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних та всеукраїнських.

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ковтун О. І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171-177. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>

2. Ковтун О. І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>

3. Ковтун О. І. Покарання у санкціях за злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України як відображення ступеня суспільної небезпеки. *Наукові перспективи*. 2025. № 7 (61). С. 883-893. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-883-893](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-883-893)

4. Ковтун О. І. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими кримінальними правопорушеннями. *Нове українське право*. 2025. Вип. 6. С. 172-178. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.22>

Статті в іноземних виданнях:

5. Kolyukh, V., Shestopalov, R., Kovtun, O., Taraban, Y. Dei, M. Experience of legal formation of interfaith relations in the context of European integration and globalization processes. *Pharos Journal of Theology*. 2023. Vol. 104, issue 2 (27). DOI: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.2027> (Проіндексовано у наукометричній базі даних Scopus (Q1)). ISSN 2414-3324.

Особистий внесок автора: актуалізація, аналіз та узагальнення європейського законодавства, формулювання шляхів удосконалення законодавчої бази, написання, рецензування та редагування;

Колюха В. В. – методологія, аналіз та узагальнення наукових джерел, напрацювання моделей вирішення досліджуваної проблематики, написання, рецензування та редагування;

Шестопалова Р. М. – огляд стану розроблення питання, підбір літератури;

Тарабана Ю. В. – формальний аналіз, опрацювання та узагальнення рішень Європейського суду з прав людини, дискурс аналіз документів, написання, рецензування та редагування, візуалізація;

Дей М. О. – концептуалізація, забезпечення належного спрямування досліджень і координація творчого пошуку, написання, рецензування та редагування.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

6. Ковтун О. І. Конструктивні особливості ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду». *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права* : матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. 7-8 жовтня 2022 р. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2022. С. 94-96.

7. Ковтун О. І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24 лютого 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331-334.

8. Ковтун О. І. Загальна характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 18 травня 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 198-200.

9. Ковтун О. І. Релігійний обряд як системоутворююча ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у диспозиціях ст. 180 КК України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка, 23 листопада 2023 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 331-334.

10. Ковтун О. І. Зміст примушування як суспільно-небезпечного діяння у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної

конференції, 23 лютого 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, Тернопіль, 2024. С. 336-338.

11. Ковтун О. І. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти релігійних прав людини. *VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 16-17 травня 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2024. С. 224-227.

12. Ковтун О. І. Загальна характеристика суб'єкта кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *«Молодь: наука та інновації» 2024*: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 13-15 листопада 2024 р. (у 3-х т.). Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 90-91.

13. Ковтун О. І. Суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *«Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану»* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р. Тернопіль : Вектор, 2025. С. 351-353.

14. Ковтун О. І. Захист свободи віросповідання в кримінальному праві України: порівняльний аналіз чинного та нового кодексів. *VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 15-16 трав. 2025 р. м. Київ : Державний університет «Київський авіаційний інститут», 2025. С. 196-199.

15. Ковтун О. І. Загальна характеристика покарань, передбачених у санкціях ст. 180 КК України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів* : матеріали науково-практичної конференції, 13-14 черв. 2025 р. м. Полтава. Одеса : Вид-во «Молодий вчений», 2025. С. 76-79.

16. Ковтун О. І. Щодо питання про кримінальну відповідальність за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XVI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка,

27 листопада 2025 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2025.
С. 329-332.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел із 231 найменування та 5 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 283 сторінок, із них 236 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОКРЕМИХ
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ
(СТ. 180 КК УКРАЇНИ)

1.1. Стан розвитку кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні

Оскільки усе сучасне базується на історії та нерозривно пов'язане з нею, то спочатку необхідно зробити невеликий історичний екскурс у кримінальне законодавство.

Території сучасної України у різні часи входили до різних держав, які мали свої правові системи. Окремі автори виділяють такі періоди розвитку законодавства України про кримінальну відповідальність:

- княжа доба (IX-XIV ст.ст.);
- перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, Польського, Угорського королівств та Речі Посполитої (XIV-XVII ст.ст.);
- період Запорозької Січі та Української гетьманської держави (XVII-XVIII ст.ст.);
- перебування українських земель у складі Російської, Австрійської та Австро-Угорської імперій (XVIII-XX ст.ст.);
- період української революції та відновлення української державності (1917-1921 рр.);
- перебування українських земель у складі СРСР, зокрема, у складі УСРР та УРСР (1919-1991 рр.);
- період незалежної України (1991-2026) [117, с. 265].

Але, на нашу думку, правові системи (зокрема, кримінальне законодавство) цих держав або державних утворень не мали істотного впливу на сучасне кримінальне право України до періоду перебування у складі СРСР. До того ж

окремі автори у своїх наукових дослідженнях детально досліджували кримінальне законодавство про відповідальність за порушення свободи віросповідання у ці періоди, тому ми не будемо їх розглядати у рамках цієї дисертації, а зосередимось на кримінальному законодавстві після розпаду Російської імперії.

Україна близько семидесяти років (з 1922 по 1991 рр.) під різними назвами входила до складу СРСР, з 1928 по 1936 рр. як УСРР, а з 1936 по 1991 рр. як УРСР. У радянські часи на території сучасної України у різні часи діяли три КК. Це КК УСРР 1922 р. [104], КК УСРР 1927 р. [103] та КК УРСР 1960 р. [102], який зазнав суттєвих змін у 90-ті роки після розпаду СРСР та проіснував до 2001 р., коли 5 квітня був прийнятий чинний КК України.

У 20-30 рр. радянська правова система мала перехідний характер, та, оскільки, СРСР була войовничо-атеїстичною державою, то у ті часи кримінальної відповідальності за релігійні злочини (порушення свободи віросповідання) не було. Фактично радянська держава сама порушувала свободу віросповідання та здійснювала злочинну діяльність стосовно священнослужителів та вірян усіх конфесій та деномінацій.

Так, КК УСРР 1922 р. містив Главу III «Порушення правил відокремлення церкви від держави», у якій було 12 статей. У більшості статей священнослужителі були суб'єктами цих злочинів. Тобто Кодекс був спрямований не на охорону свободи віросповідання або прав вірян, а на репресію релігійних організацій та священнослужителів. Тільки одна стаття КК УСРР 1922 р., з певними обмеженнями, була направлена на захист свободи віросповідання, це ст. 125 «Перешкоджання виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганнями на права громадян». Склад злочину, який передбачений у диспозиції ст. 125 КК УСРР 1922 р., як раз схожий з одним із двох досліджуваних нами складів злочинів «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» (ч. 1 ст. 180

КК України). Треба відмітити, що у КК УСРР, на відміну від КК України не було окремо назв статей, а тому диспозиції статей одночасно були й назвами.

Треба зауважити, що у Конституції УСРР 1919 р. [82] свобода віросповідання не декларувалася, а навпаки зазнавала всіляких утисків. Наприклад, позбавлялися виборчого права і права бути обраним, зокрема, ченці й духовні настоятелі церков і релігійних культів. Також там у Розділі III. «Деклярація прав і обов'язків працюючого і експлуатуємого народу України» було зазначено, що «У.С.Р.Р. дає право притулку всім чужинцям, що терплять пересліди за релігійні проступки...» (ст. 31), тобто релігійні правопорушення в УСРР не вважалися протиправними, що здебільшого й відобразилося у КК УСРР, який як раз і був, в основному, репресивним та спрямованим на утиски свободи віросповідання та релігійних прав.

КК УСРР 1927 р. фактично зберіг репресивний характер стосовно права на свободу віросповідання. У ньому збереглася глава про відокремлення церкви від держави, а саме Глава IV «Порушення правил про відокремлення церкви від держави». У ній містилося шість статей, у яких уже не було конкретної вказівки на священнослужителів як на спеціальних суб'єктів злочинів окрім однієї статті, де передбачалося вчинення в державних і громадських установах та підприємствах релігійних обрядів (ст. 114 КК УСРР 1927 р.). Так само була передбачена одна стаття, яка обмежено захищала свободу віросповідання, зокрема, на виконання релігійних обрядів. Це ст. 115 КК УСРР 1927 р. «Перешкоджання виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганням на права громадян». Тобто простежується пряма наступність КК 1922 та 1927 рр. Знову ж таки, назв статей у КК УСРР 1927 р. як і у КК УСРР 1922 р. не було, а тому диспозиції статей одночасно виступали їхніми назвами. Також треба відмітити, що хоча після заснування у 1922 р. СРСР, у 1924 р. була прийнята Конституція СРСР, в УСРР аж до прийняття у 1929 р. нової Конституції продовжувала діяти Конституція УСРР 1919 р. Тобто, КК УСРР 1927 р. діяв на основі тієї ж Конституції УСРР 1919 р. і у цьому плані нічого не змінилося.

Наступний КК (уже УРСР), який був прийнятий у 1960 р [98] й діяв до розпаду СРСР та здобуття Україною незалежності у 1991 р. КК УРСР 1960 р. мав більш сучасний вигляд та структуру, також він уже не був таким репресивним стосовно релігії як попередні КК. Новелою була ст. 66 «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної приналежності чи ставлення до релігії», яка є аналогом сучасної ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». Тобто ст. 66 КК УРСР 1960 р. уже захищала громадян від дискримінації за релігійною ознакою. Щобільше, тепер порушення рівноправності громадян залежно від їхнього ставлення, зокрема, до релігії при обтяжуючих обставинах належало до тяжких злочинів (ст. 7-1 КК УРСР 1960 р.).

Також, у КК УРСР 1960 р. збереглася кримінальна відповідальність за злочин, направлений на перешкоджання релігійному обряду. Це ст. 139 «Перешкодження відправленню релігійних обрядів», яка знову ж таки, з певними обмеженнями захищала свободу віросповідання, та, зокрема, право на відправлення релігійних обрядів. Так, у диспозиції ст. 139 КК УРСР 1960 р. йшлося про кримінальну відповідальність за перешкоджання відправленню релігійних обрядів, які не порушували громадського порядку і не супроводжувалися замахом на права громадян. Санкція статті передбачала покарання у виді виправних робіт на строк до шести місяців або громадської догани.

Загалом можна підсумувати, що злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України має спадкоємність усіх попередніх КК, а, юридичний склад злочину, передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 з'явився тільки у КК України. Зокрема, В. О. Навроцький зазначав, що прийняття у 2001 р. КК України не означало, що КК УРСР 1960 р. повністю втрачав своє значення, тому що основні інститути, норми й поняття цього кодексу були відтворені та розвинуті у КК України [149, с. 3].

Повертаючись до сучасності, варто зазначити, що кримінальна відповідальність за порушення права на свободу віросповідання за КК України 2001 р., більшою чи меншою мірою досліджувалася окремими українськими ученими. Загалом, розв'язанню проблеми саме кримінальної відповідальності за порушення права на свободу віросповідання присвячена незначна кількість наукових праць. Зокрема, було захищено низку докторських, кандидатських дисертацій та дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії з цієї тематики.

Серед цих наукових досліджень варто окремо виділити такі роботи щодо цієї теми: докторську дисертацію С. Я. Лихової «Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження)» [120], докторську дисертацію Т. Є. Леоненко «Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання» [119], кандидатську дисертацію М. В. Палія «Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею» [166], кандидатську дисертацію І. Г. Швидченко «Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони» [220], кандидатську дисертацію В. І. Маркіна «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні» [131], кандидатську дисертацію О. В. Білаша «Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь» [22], кандидатську дисертацію О. С. Островського «Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним кодексом України» [163], дисертацію на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії І. Т. Корінця «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні» [83].

Однак усі ці дисертації відрізняються від цієї роботи предметом дослідження та, відповідно, мають більш узагальнений характер щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання, тому що об'єм цих дисертацій, написаних на більш широкі теми, не дозволяв детально дослідити усі аспекти та усі склади щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання. Тому, предмет дослідження цієї дисертації, а саме злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180

КК України був досліджений, на нашу суб'єктивну думку, доволі поверхнево. Ми ж, ставимо собі завдання детально дослідити обидва ці юридичні склади кримінального правопорушення та передбачені за них покарання.

Так, змістом нашого наукового дослідження є правова характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», які порушують свободу віросповідання, а саме, «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» (ч. 1) та «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» (ч. 2). Це, на нашу думку, два різні юридичні склади злочинів, але вони передбачені у диспозиціях однієї ст. 180 КК України.

Аналізуючи праці сучасних авторів, які досліджують тематику кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані із порушенням свободи віросповідання, в першу чергу, слід звернути увагу на докторську дисертацію [120] та монографію [121] С. Я. Лихової. Ця авторка чи не першою у сучасний період кримінально-правових досліджень обґрунтувала позицію щодо того, що об'єктом кримінального правопорушення (на той час – злочину) є правовідносини (тобто суспільні відносини у тій чи іншій сфері життя держави, суспільства й окремої людини, врегульовані правом. Це стосується усіх видів об'єкта кримінального правопорушення – загального, родового, видового, безпосереднього. Розглядаючи усі концепції щодо об'єкта злочину, С. Я. Лихова доходить висновку, що кримінально-правові норми захищають ті суспільні відносини, які врегульовані правовими нормами, тобто правовідносини [121, с. 17-79]. Ця концепція «об'єкт злочину – правовідносини» має значну кількість послідовників. До них слід віднести не лише тих науковців, які прямо вказують, що об'єктом злочинів (після 2018 р. – кримінальних правопорушень) є правовідносини, а й тих, які, визначаючи зміст об'єкта, пишуть, що об'єктом у складі кримінального правопорушення слід вважати суспільні відносини, врегульовані правовими приписами (нормами). Власне, це і є визначенням

правовідносин в цілому і правовідносин, які складають зміст об'єкта у кримінальному праві. Зокрема, С. Я Лихова зазначає, що, якщо норма права в силу свого загальнообов'язкового характеру, визначає належний характер поведінки особи, то йдеться не про суспільні відносини, а саме про відносини правові, тобто правовідносини [121, с. 69].

Правовідносини, які складають зміст безпосереднього об'єкта у юридичних складах кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України мають свої особливості. Річ у тому, що держава у цьому випадку встановлює норму, яка захищає від зовнішнього посягання релігійні відносини, які не регулюється державою, а лише захищаються від посягання. Зміст норм, передбачених у диспозиціях двох частин ст. 180 КК України регулюються канонічним (церковним) правом і можна стверджувати, що вони мають бланкетний характер.

Для того, щоб розкрити зміст таких понять як релігійний обряд або священнослужитель слід звертатися не до правових, а до релігійних норм, оскільки через ці норми забезпечується право людини на свободу сповідувати релігію, тобто реалізовувати свої релігійні права. Держава не повинна втручатися у порядок здійснення релігійного обряду або у діяльність священнослужителя. Але на державі лежить обов'язок захищати права і свободи людини, в тому числі й право на свободу віросповідання, від суспільно небезпечних посягань. На думку С. Я. Лихової, на сьогоdnішньому етапі розвитку українського суспільства, релігійні відносини слід віднести до відносин, які врегульовані правовими нормами, хоча не повинні бути врегульовані [121, с. 28].

Але ми розглядаємо не суто релігійні відносини, а заборонювальні норми, спрямовані на заборону певної поведінки людини – суб'єкта кримінального правопорушення. Саме ці заборони і складають сутність правовідносин як об'єкта кримінального правопорушення.

С. Я. Лихова поряд із нормами, передбаченими у диспозиціях ст. 180 КК України, розглядає й інші склади злочинів, такі як злочини, що посягають на

право на свободу віросповідання. Необхідно особливо наголосити на тому, що С. Я. Лихова виділяє видовий об'єкт злочинів і ми підтримуємо такий підхід та вважаємо це позитивною рисою у її роботі. Наприклад, якщо родовим об'єктом злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях статей, які містяться у розділі V Особливої частини КК України є громадянські, політичні та соціальні права і свободи людини і громадянина, то видовим об'єктом злочинів, юридичні склади яких містяться у ст.ст. 178-180 КК України є, на думку С. Я. Лихової (і з цим не можна не погодитись), правовідносини, пов'язані із реалізацією права на свободу віросповідання.

Взагалі слід зазначити, що виділення видового об'єкта, особливо у таких великих розділах КК України, які містять норми про кримінальну відповідальність за різновидові кримінальні правопорушення є позитивним моментом (підходом) в теорії кримінального права. Це дозволяє краще зрозуміти і надалі вдосконалити окремі кримінально-правові інститути Особливої частини КК України. Так, наприклад, серед великих груп одновидових злочинів (кримінальних правопорушень), які складають зміст розділу V Особливої частини КК України, цей підхід дозволяє виділити окремий кримінально-правовий інститут одновидових кримінальних правопорушень, які посягають на реалізацію права на свободу віросповідання.

Що стосується конкретно кримінально-правової характеристики юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України, то слушними є думки С. Я. Лихової, яка, зокрема, вказує на те, що у ст. 180 КК України містяться два різні юридичні склади злочинів. Але авторка далі цю думку не розвиває і не висловлює конкретну пропозицію щодо розділення цієї статті. До позитивних рис її дослідження слід також віднести спробу розкрити зміст таких понять як релігійний обряд, але ми не можемо погодитися із пропозицією замінити цей термінологічний зворот на такий – «релігійні обряди, богослужіння та інші види релігійної діяльності».

На нашу думку, є обґрунтованою позиція С. Я. Лихової, яка вважає потерпілим у юридичному складі злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2

ст. 180 КК України не священнослужителя, а будь-яку особу, до якої застосований фізичний або психічний примус.

На завершення аналізу позиції С. Я. Лихової слід зазначити, що вона містить багато позитивних наукових висновків. Водночас дослідження норм про кримінальну відповідальність за порушення права на свободу віросповідання не є окремим предметом у докторській дисертації та монографії цієї авторки. Тому, враховуючи її позитивний досвід, ми бачимо значний простір для обґрунтування власної позиції щодо кримінальної відповідальності за злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду».

Особливий інтерес представляє дисертаційна робота В. І. Маркіна на тему «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні» [131]. В першу чергу вона викликає зацікавленість широтою і формулюванням об'єкта і предмета дослідження. На думку В. І. Маркіна об'єктом дослідження є суспільні відносини, які складаються у сфері кримінально-правового забезпечення охорони свободи віросповідання. На нашу думку, таке формулювання є досить некоректним, тому що виникає певна невідповідність між термінологічним зворотом «суспільні відносини» і «сфера правового забезпечення». Якщо йдеться про правове забезпечення, то, очевидно, слід досліджувати не суспільні відносини, а саме правові відносини (суспільні відносини, врегульовані правом). Предмет дослідження охоплює усі норми, передбачені у КК України, які спрямовані на охорону свободи віросповідання.

І хоча автор досліджує широкий за своїм змістом феномен, а саме свободу віросповідання, деякі його пропозиції, на нашу думку, є хоча і новими та на той час актуальними, але не достатньо обґрунтованими. Це стосується, зокрема, пропозиції автора виключити із КК України норми, передбачені у ст.ст. 178 та 179, а саме «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» і «Незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь».

Ми вважаємо, що саме ці предмети є невід'ємною частиною такого поняття як «віросповідання» і виключення цих статей із КК України, як ми бачимо, не знайшло підтримки ні у законодавця, ні у науковців.

Разом із тим викликає особливу увагу і зацікавленість пропозиція В. І. Маркіна щодо нової редакції ст. 180 КК України «Перешкоджання проведенню релігійного обряду або участі у ньому», а також пропозиція доповнення КК України ст. 180-1 «Примушування до проведення релігійного обряду або участі у ньому». Ми підтримуємо таку позицію автора, але у нашій дисертаційній роботі ця ідея реалізується зовсім інакше і ми вважаємо, що пропозиція, яка обґрунтовується у нашій роботі, є більш актуальною та обґрунтованою.

Великий інтерес у дисертаційній роботі В. І. Маркіна викликає дуже детальний аналіз історичних документів, які стосуються розвитку такого феномену як свобода віросповідання, які він починає досліджувати із стародавніх збірників візантійського права і закінчує дослідженням нормативного матеріалу КК України 2001 р.

У роботі В. І. Маркіна досліджені норми про кримінальну відповідальність за посягання на свободу віросповідання у зарубіжних країнах. Це, безумовно, матеріал надзвичайно цікавий, але ми бачимо певний недолік у його викладенні. Країни, КК яких аналізуються, обрані дещо хаотично. Не зрозуміло, що лежить в основі вибору саме цих кодексів та їх систематизації. Це, своєю чергою, призводить до неможливості дійти чітких обґрунтованих висновків і цей розділ носить не стільки науковий, скільки оглядовий характер.

Основним недоліком дисертаційної роботи В. І. Маркіна, не дивлячись на ті позитивні моменти та висновки, які у ній містяться, є те, що у ній немає цілісного бачення змісту поняття «свобода віросповідання». І хоча автор цитує ст. 35 Конституції України, текст його роботи включає такі поняття як «захист атеїзму», «захист державної релігії».

Зміст таких понять у роботі не розкритий і тому втрачається зв'язок між поняттям «свобода віросповідання» і пошкодження релігійних споруд чи

культових будинків, незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь. Такі поняття взагалі не мають ніякого відношення до такого поняття як атеїзм. Більш чітко розуміння філософсько-правового змісту поняття «свободи віросповідання» дало б автору можливість більш чітко сформулювати висновки своєї роботи.

У кандидатській дисертації О. С. Островського [164] розглядаються питання щодо кримінально-правової характеристики юридичних складів злочинів, згрупованих в окрему групу. Це норми, що містяться у ст.ст. 178, 179, 180 та 181 КК України. Позитивною ознакою цієї роботи є те, що у ній О.С. Островський використовує розроблену систему об'єктів злочинів. Він доходить висновку, що видовим об'єктом цих злочинів є правовідносини з приводу реалізації права на свободу віросповідання та майнові правовідносини релігійних організацій. Ми оцінюємо такий підхід позитивно, хоча він викликає деякі заперечення. На нашу думку, у такому випадку слід зробити наголос на охоронній функції кримінально-правових правовідносин. Держава не регулює право людини на віросповідання, вона лише створює умови для того, щоб людина могла безперешкодно його реалізовувати. Тому ми вважаємо, що аналізуючи цю групу одновидових злочинів, слід розглядати дві групи відносин, які у своїй сукупності складають видовий, а далі й безпосередні об'єкти.

По-перше, між людьми, складаються суспільні відносини, які спрямовані на реалізацію права сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. Таким чином у кожній країні складається система релігійних норм. На цю систему впливають різні чинники: виховання у сім'ї, зміни релігійних переконань під впливом будь-яких факторів, відмова від релігійних переконань взагалі. Окремо, слід зазначити, що атеїзм може набувати як активної, так і пасивної форм. Але навіть якщо людина активно виступає за відмову від релігійних переконань або, навпаки, активно агітує у тій чи іншій формі за приєднання до певної релігії чи релігійної конфесії, ця активність не повинна перешкоджати правам – релігійним чи атеїстичним інших людей.

По-друге, на законодавчому рівні складаються кримінально-правові відносини, які є предметом цього наукового дослідження. Проголосивши в Конституції України право особи на свободу віросповідання, держава встановлює норми, у нашому випадку ми ведемо мову про кримінально-правові норми, які регулюють правовідносини у сфері реалізації релігійних прав. Суб'єктами цих правовідносин є усі люди, незалежно від того, сповідують вони будь-яку релігію чи є атеїстами.

У кандидатській дисертації О. С. Островський доходить до досить цікавого висновку, який потребує подальшого вдосконалення. Мається на увазі його позиція щодо того, що кожен із складів злочинів, який порушує право людини на свободу віросповідання, виконує специфічну й притаманну лише йому роль, захищаючи окремий елемент права на свободу віросповідання в межах відповідних складів [164, с. 5]. Таким чином у нашому дослідженні, ми беремо за основу і досліджуємо ті правовідносини, які являють собою зміст безпосереднього об'єкта юридичних складів злочинів, що передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України.

Особливістю дисертаційної роботи О. С. Островського є її предмет й об'єкт. Об'єкт дослідження сформульований у широкому аспекті як відносини досить значної (чотири статті КК України) групи одновидових злочинів. Саме тому автор не приділяє достатньо уваги кожному юридичному складу злочину. Він розглядає в одному розділі дисертації об'єктивні й суб'єктивні ознаки усіх цих юридичних складів злочинів. Це, безумовно, не дає можливості зосередитися детально на дослідженні ознак кожної кримінальної норми окремо. Хоча це не можна, очевидно, вважати недоліком, адже автор формулює тему свого дослідження досить широко.

Що стосується предмета дослідження О. С. Островського, що він сформульований ширше, аніж нормативний матеріал, який досліджується у його роботі. Це стосується питання кримінальної відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання. На нашу думку, поняття кримінальної відповідальності обов'язково має охоплювати й дослідження покарання, тобто

санкцій за вчинення того чи іншого злочину. Саме кримінально-правова характеристика компонентів юридичного складу злочину, визначення ступеня їхньої суспільної небезпеки і дає можливість встановити санкції за їхнє вчинення. Особливо це є важливим, коли автор пропонує внести зміни у статті КК України.

Позитивно слід оцінити дослідження О. С. Островського, яке стосується історичного аспекту розвитку кримінального законодавства щодо відповідальності за злочини проти права людини на свободу віросповідання. Автор доходить висновку, і ми його у цьому підтримуємо, що зміст і спрямованість кримінально-правових норм щодо відповідальності у сфері відносин, що пов'язані із релігією та правом людини на свободу віросповідання, залежить від соціально-економічних, політичних умов у конкретні історичні періоди розвитку держави [164, с. 7].

О. С. Островський у своїй дисертації посилається на працю М. В. Палія, який, досліджуючи історію виникнення злочинності у сфері віросповідання у результаті аналізу законодавства про релігію у дореволюційний та радянський періоди на території сучасної України, звертає увагу, що в історичному контексті кримінальні закони, які існували у XIX-XX ст., у деяких положеннях діаметрально відрізняються від чинного КК України [164, с. 28; 166, с. 6-7].

Глибоке дослідження історичних джерел у галузі релігієзнавства і, зокрема, нормативного регулювання у цій сфері дає підставу для висновку, що теза про те, що релігія відділена від держави у різні історичні часи та у різних правових системах розумілися по-різному. Це питання, хоча дещо виходить за межі нашої наукової роботи, все ж заслуговує на окреме дослідження. При цьому особливий інтерес викликають правовідносини, які сьогодні складаються між державою та релігійними організаціями в сучасній вітчизняній правовій системі. Але це питання може стати окремим об'єктом для наукового дослідження.

Що стосується безпосередньо ст. 180 КК України, яка є предметом нашого дослідження, то у дисертації О. С. Островського їй приділено не багато уваги. Наприклад, він пише, що дослідження питань щодо потерпілого у ч. 2 ст. 180

КК України дозволяє дійти висновку, що потерпілим слід вважати не лише священнослужителя, а й будь-яку іншу особу, яку примушують взяти участь у релігійному обряді [164, с. 10]. На нашу думку, такий підхід є хибним, і з ним погодитися не можна. Такий висновок викликаний дещо оглядовим характером дисертаційної роботи О. С. Островського, у якій не досліджені окремі важливі деталі конкретних юридичних складів злочинів. Також, на нашу думку, не слід погоджуватися із новою редакцією ст. 180 КК України, запропонованою у дисертації О. С. Островського [164, с. 13]. Нами пропонується зовсім інший підхід до вдосконалення цієї кримінально-правової норми.

Певний інтерес викликає дисертація на здобуття освітньо-наукового ступеня доктора філософії І. Т. Корінця «Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні» [83], яка була захищена у 2024 р. у Львівському державному університеті внутрішніх справ.

Слід погодитися з автором роботи, який вказує, що починаючи з 2018 р. інтерес науковців до цієї тематики суттєво посилювався. І хоча ми із цим твердженням повністю погоджуємося, було б цікаво і з наукової точки зору корисно дослідити причини цього процесу. Ми вважаємо, що це яскравий приклад впливу політичних процесів, які відбуваються у державі, на формування наукової думки, правотворчість та правозастосування. Тим більше, що на це вказує сам автор, аналізуючи наукові дослідження, які стосуються цієї тематики, починаючи із 2000 р.

Автор відносить до теми свого дослідження норми, які містяться у ч. 1 ст. 442-1, ч. 2 ст. 110, п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 та у ст.ст. 161, 178, 179, 180, 181, 300, 442 КК України. Такий підхід суперечить віднесенню певної групи кримінально-правових норм до однорідних (одновидових) кримінальних правопорушень, що, своєю чергою, дозволяє провести їхній кримінально-правовий аналіз, розмежувати їх та внести пропозиції щодо їхнього вдосконалення.

Автор досліджує норми безсистемно, обираючи усі склади, де вживається термін «релігійний», наприклад, у таких термінологічних зворотах як «релігійна

ворожнеча», «релігійна нетерпимість», «релігійні переконання», «релігійної групи» «образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями» тощо. При цьому поза увагою автора залишається аналіз юридичних складів кримінальних правопорушень, передбачених у ст.ст. 178-180 КК України. Якщо є група однорідних кримінальних правопорушень, у яких свобода віросповідання є родовим (або видовим) об'єктом, то у таких юридичних складах кримінальних правопорушень як, наприклад, ч. 1 ст. 442 КК України «Геноцид», п. 14 ч. 2 ст. 115 КК України «Умисне вбивство», ч. 2 ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» релігійна нетерпимість є таким компонентом юридичного складу кримінального правопорушення як мотив (п. 14 ч. 2 ст. 115 та ч. 2 ст. 121 КК України) або мета (ч. 1 ст. 442 КК України). Тому, на нашу думку, цей підхід занадто розширений і не дає можливості чітко визначити ні групу однорідних кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, ні чіткого розуміння змісту об'єкта цих кримінальних правопорушень. А в теорії кримінального права саме об'єкт юридичного складу кримінального правопорушення є тим ключовим феноменом, який дає можливість об'єднувати кримінальні правопорушення в однорідні групи. Тому важливо зазначити, що викликає певне заперечення віднесення до кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання кримінального правопорушення, склад якого передбачений у диспозиції ст. 181 КК України «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів».

Позитивно слід оцінити, як автор аналізує законодавство зарубіжних країн щодо забезпечення захисту права особи на свободу віросповідання. Дійсно, у різних країнах ставлення державних інституцій до релігії є різним. В окремих країнах встановлена державна релігія, в інших встановлені певні привілеї до конкретних віросповідань. Ми погоджуємося з І. Т. Корінцем, який, аналізуючи зарубіжне законодавство окремих держав, вказує на особливості взаємовідносин державних і релігійних органів. Він правильно вказує, що держава не може втручатися у діяльність релігійних органів та повинна лише охороняти право на

свободу віросповідання, а релігійні організації не повинні втручатися у діяльність державних органів і інституцій.

Викликає певне зауваження підхід автора до розуміння змісту об'єкта кримінальних правопорушень, які аналізуються у його роботі. Об'єкт цих кримінальних правопорушень розглядається як інтегрований. При цьому автор вказує, що об'єктом можна вважати як суспільні відносини, так і цінності. На нашу думку, такий підхід до визначення об'єкта кримінального правопорушення є хибним. Це два різні підходи (а їх існує ще більше) до визначення змісту об'єкта і такий підхід має бути уніфікованим, тобто таким, який можна застосувати до будь-якого кримінального правопорушення. Так, М. В. Мазур зазначає, що інтегрований підхід до визначення поняття «об'єкт правопорушення» найкраще відповідає специфіці не кримінальних, а інших, видів правопорушень, зокрема, конституційних, адміністративних, цивільних, дисциплінарних тощо [128, с. 64].

Об'єкт кримінального правопорушення – це обов'язковий елемент його юридичного складу, а кожен елемент юридичного складу повинен мати чітке визначення. І автор дисертаційної роботи, в першу чергу, повинен визначитися, який підхід він обирає для аналізу кримінального правопорушення або групи кримінальних правопорушень.

Викликає серйозний сумнів і категоричні заперечення твердження автора, що у юридичних складах кримінальних правопорушень, диспозиції яких передбачені у п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122 КК України та інших, свобода віросповідання виступає додатковим безпосереднім об'єктом. У тексті диспозицій самих цих і інших статей, які розглядає автор, вказано, що релігійна нетерпимість (до речі, яку автор необґрунтовано ототожнює зі свободою віросповідання) є мотивом. Це прямо вказано у тексті закону, а мотив і об'єкт є зовсім різними як за змістом, так і значенням елементами юридичних складів кримінальних правопорушень. Якщо з автором можна погодитися у тому, що у юридичних складах кримінальних правопорушень, особливо передбачених у диспозиціях ст.ст. 178, 179, 180 КК України свобода віросповідання є основним

безпосереднім об'єктом, то ми піддаємо сумніву такий підхід щодо юридичного складу кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками».

Також викликає сумнів позиція автора, який пише, що реалізація ідеї диференціації кримінальної відповідальності за ознакою суб'єкта у спеціальних нормах, які передбачають відповідні склади, видається безперспективною. У нашій дисертаційній роботі, яка присвячена аналізу юридичних складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» ми займаємо й обґрунтовуємо виключно протилежну позицію.

Дещо необґрунтованою видається пропозиція І. Т. Корінця об'єднати групу кримінальних правопорушень, до яких він відносить і склади, які містяться у диспозиціях ст.ст. 178, 179, 180 та 181 КК України, до «злочинів ненависті». По-перше, не зрозуміло, до якого елемента юридичного складу кримінального правопорушення відноситься термінологічний зворот «злочини ненависті». По-друге, у кримінальному праві України такий термін як «ненависть» не застосовується. По-третє, цей термін, загалом, можна застосовувати до будь-якої групи насильницьких кримінальних правопорушень. Це ще було б виправдано, якби йшлося про кримінальні правопорушення, відповідальність за які передбачена у статтях, які містяться у Розділі XX Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку». Якщо вже погоджуватися із вживанням цього терміну у КК України, то слід чітко визначити його зміст і місце у структурі юридичного складу кримінального правопорушення. Хоча в цілому ми не вважаємо доцільним його вживання у кримінальному праві України. Це, скоріше, літературний вислів. У кримінальному праві його змісту відповідають термінологічні звороти, наприклад, «з особливою жорстокістю», «насильство над населенням у районі воєнних дій», «геноцид» тощо.

Автор дисертаційної роботи пропонує у її тексті багато нової термінології, яка, по суті, не вносить нічого нового у зміст відповідних кримінально-правових норм. Наприклад, він пише, що кримінально-правова характеристика кримінальних правопорушень містить елементи, що відображають статичний та динамічний аспекти їх опису. До статичних елементів він відносить об'єктивні та суб'єктивні ознаки складів. Вже після цього логіка дослідження дає можливість зробити перехід до динамічних елементів. Такий підхід до кримінально-правової характеристики юридичних складів кримінальних правопорушень порушує всю логіку кримінально-правової характеристики, адже юридичний склад кримінального правопорушення як раз і складається з об'єктивних і суб'єктивних ознак, тобто тих, які І. Т. Корінець називає «статичною групою». Тоді не зрозуміло, що слід вважати динамічними елементами. В теорії кримінального права такий поділ не зустрічається, а у дисертації І. Т. Корінця він не обґрунтований.

Таке ж зауваження можна зробити щодо вживання термінологічного звороту «релігійний компонент», про який часто у своїй роботі пише І. Т. Корінець. Такий підхід, на нашу думку, обумовлений специфікою розуміння родового (видового) об'єктів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання. Як ми вказували раніше, І. Т. Корінець розширює цю групу кримінальних правопорушень, відносячи до неї юридичні склади, які включають у себе захист свободи совісті як, наприклад, умисне вбивство, тілесні ушкодження тощо. Знову ж таки незрозумілим є підхід автора, коли він вживає термінологічний зворот «релігійний компонент». Цей так званий «релігійний компонент» являє собою елемент юридичного складу кримінального правопорушення, що чітко позначає або мету, або мотив, або безпосередній об'єкт юридичного складу кримінального правопорушення.

У своїй науковій роботі ми теж звертаємо увагу на схожі питання. Наприклад, якщо діяння не мають на меті зрив релігійного обряду, то в окремих випадках ми пропонуємо кваліфікувати таку ситуацію за наявності підстав як хуліганство. Але ми вказуємо, який саме елемент юридичного складу

кримінального правопорушення у такому випадку відсутній і за якими ознаками відмежовується юридичний склад перешкоджання здійсненню релігійного обряду від простого (чи кваліфікованого) хуліганства.

Ми погоджуємося з І. Т. Корінцем, що особа, яка вчинює таке кримінальне правопорушення як, наприклад, знищення чи пошкодження релігійних святинь має усвідомлювати, що цей предмет є саме релігійною святинею. Саме дослідження вольової та інтелектуальної ознак умислу у юридичних складах кримінальних правопорушень дозволяє правильно кваліфікувати кримінальні правопорушення, які спрямовані на охорону свободи віросповідання та відмежовувати їх від інших суміжних кримінальних правопорушень.

Дисертаційна робота І. Т. Корінця охоплює велику низку проблемних питань, що стосується значної кількості кримінальних правопорушень. І, хоча, на нашу думку, не всі склади слід відносити до кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, у цій дисертаційній роботі підіймається низка актуальних проблем, які стосуються дослідження як юридичних складів кримінальних правопорушень, так і проблемних питань, які стосуються санкцій за їхнє вчинення.

Окрім наукових досліджень щодо кримінальної відповідальності за порушення свободу віросповідання, особливу увагу слід звернути на розробку нового кримінального закону. За останні роки був розроблений проєкт нового КК України, який постійно оновлюється. Нещодавно вийшла нова редакція від 22 лютого 2026 р. [99] у якій відбулися важливі зміни порівняно з попередніми редакціями [100]. Так, наприклад, проступки стали провинами й це абсолютно змінює вигляд багатьох розділів та статей Особливої частини проєкту нового КК України, а також підхід до класифікації кримінальних правопорушень. Також дуже важливою зміною у контексті нашого дослідження є виключення з останньої редакції проєкту нового КК України ст. 4.8.5. «Порушення права на свободу віросповідання», але ми вирішили все ж таки проаналізувати її із наукової цікавості. Тим більше враховуючи постійні зміни не виключено, що вона через певний час може повернутися до проєкту нового КК України.

Автори проєкту нового КК України пропонують абсолютно новий підхід до побудови КК. Так, ми підтримуємо виділення кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання в окремий розділ 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини». На нашу думку – це позитивний крок, зміст розділу V КК України критикували багато вітчизняних вчених-криміналістів, зокрема, С. Я. Лихова [121, с. 160-163]. Ми також пропонували свій підхід, схожий до КК Польщі [70, с. 173], де існує структурний поділ на глави за видовим об'єктом кримінального правопорушення, наприклад, глава XXIV «Злочини проти свободи совісті та віросповідання» КК Польщі [95]. Також, ми підтримуємо виділення у проєкті нового КК України юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» в окрему статтю. Хоча, при цьому, треба зазначити, що у цьому складі суттєво змінилася диспозиція. А саме, злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України перетворився на провину (кримінальний проступок) «Особа, яка незаконно перешкодила здійсненню релігійного обряду», який тепер міститься в окремій ст. 4.8.6. «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду». Тож очевидно, що склад цього кримінального правопорушення значно змінився. Так, з нього зникла згадка про зрив або загрозу зриву релігійного обряду. Це суттєво змінює підхід до розуміння об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення.

Що стосується юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», то він спочатку перетворився на кримінальний проступок «Особа, яка примушувала іншу людину сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої релігії», який містився у ст. 4.8.5. «Порушення права на свободу віросповідання» проєкту нового КК України, а потім цей склад був взагалі видалений з проєкту нового КК України. Очевидним є те, що зазнала змін сама сутність юридичного складу

злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Якщо у чинному КК України йдеться про кримінально-правову охорону саме особи священнослужителя, то у ст. 4.8.5. проєкту нового КК України йшлося про невизначене коло осіб потерпілих. Знову ж таки, якщо у ч. 2 ст. 180 КК України як кваліфікуюча ознака, був вказаний спосіб вчинення кримінального правопорушення, то у ст. 4.8.5. проєкту нового КК України вказана тільки обов'язковість наявності такої ознаки як примушування, але не зрозуміло, чому в такому разі такі діяння, як застосування насильства для порушення основоположної свободи віросповідання за ступенем суспільної небезпеки, на думку авторів проєкту нового КК України, відповідає тільки рівню кримінального проступку. Виникає логічне питання, що в Україні визнається найвищою соціальною цінністю. Недоторканність і безпека людини, її життя і здоров'я, честь і гідність (ст. 3 Конституції України) чи майно, навіть, й релігійне (споруди чи святині)? Тож чому тоді склади кримінальних правопорушень, які передбачені у ст.ст. 4.8.3. «Захоплення, утримання або осквернення релігійної споруди чи святині» та 4.8.4. «Зруйнування чи пошкодження релігійної святині» містяться у підрозділі 1. Розділу 4.8. «Злочини», а склади кримінальних правопорушень, які передбачені у ст.ст. 4.8.5. «Порушення права на свободу віросповідання» та «4.8.6. Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду» у підрозділі 2. Розділу 4.8. «Провини». На нашу думку, ці злочини необґрунтовано перетворилися на провини (кримінальні проступки).

Ситуація з дотриманням права на свободу віросповідання в Україні стає все складнішою. Про це, власне, йдеться у звітах різних міжнародних організацій, зокрема, у «Доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні 1 вересня – 30 листопада 2024 року» Управління Верховного комісара ООН з прав людини [42] та у річному звіті Комісії США з міжнародної релігійної свободи [1].

Однією із функцій кримінального законодавства України є профілактика злочинності, тому, такий запобіжник як КК залишається дуже важливим, а кримінальної відповідальності на рівні провини (кримінального проступку), на

нашу думку, не дає бажаного ефекту та не відповідає суспільній небезпеці відповідних кримінальних правопорушень.

Також дивним видається, що у ст. 4.8.1. проєкту нового КК України, яка має назву «Значення термінів, вжитих у цьому Розділі» міститься тільки один пункт, у якому роз'яснюється зміст термінологічного звороту «утримання релігійної святині». Звісно, ми підтримуємо наявність тлумачення певних термінів, які необхідні для кваліфікації кримінальних правопорушень у самому КК України, тим більше, що такого тлумачення в інших нормативних актах (навіть у спеціальних) немає. Однак, не зрозуміло, чому автори проєкту нового КК України вважали за необхідне розтлумачити тільки цей термінологічний зворот. На нашу думку, не менш необхідним у цьому розділі є тлумачення таких термінів та термінологічних зворотів як «релігійна споруда», «релігійна святиня», «релігія», «сповідування релігії», «релігійний обряд», «осквернення» тощо.

Також, треба відмітити, що у ст. 4.8.2. «Ознаки, що підвищують тяжкість злочину на один ступінь» проєкту нового КК України його автори передбачили такі ознаки як: 1) у складі простої групи; 2) з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей; 3) із застосуванням зброї або небезпечного предмета. Але, із формулювання назви цієї статті виходить, що ці кваліфікуючі ознаки підвищують тяжкість на один ступінь тільки злочинів, які передбачені у підрозділі 1. Розділу 4.8. і не стосуються провин, що передбачені у підрозділі 2 цього розділу. Тобто, навіть, при наявності кваліфікуючих ознак, що підвищують тяжкість злочинів, вони не підвищують ступінь суспільної небезпеки провин (кримінальних проступків), юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. ст. 4.8.5. та 4.8.6. проєкту нового КК України до ступеня суспільної небезпеки злочинів. Виходить, що ці провини (кримінальні проступки), які вчинені у складі простої групи (п. 1 ст. 4.8.2.), з використанням службових повноважень чи професійних обов'язків або пов'язаних із ними можливостей (п. 2 ст. 4.8.2.) або із застосуванням зброї або небезпечного предмета (п. 3 ст. 4.8.2.) треба кваліфікувати за іншими (не

спеціальними) статтями КК. З цим погодитись не можна. Наприклад, у чинному КК України ці кваліфікуючі та особливо кваліфікуючі ознаки злочину логічно розміщуються в статтях Особливої частини, у наступних, за простим складом, частинах статті.

Що ж стосується нового КК України, то його розробникам, на нашу думку, треба було ці два юридичні склади (які передбачені у диспозиціях ст.ст. 4.8.5. та 4.8.6.) розмістити також у підрозділі 1. Розділу 4.8. «Злочини».

Складається не зовсім логічна ситуація, коли у п. 1 ч. 1 ст. 2.1.3. проєкту нового КК України зазначається, що загальні ознаки складу кримінального правопорушення визначаються у статтях Загальної частини, а у п. 2 ч. 1 ст. 2.1.3. вказано, що ознаки, які визначають склад окремого кримінального правопорушення, передбачені у статтях Особливої частини. Але, ознаки, що підвищують тяжкість злочину на один ступінь та є загальними ознаками кримінальних правопорушень, чомусь передбачені у статтях Особливої частини проєкту нового КК України, а зокрема, у ст. 4.8.2.

Однією із позитивних рис проєкту нового КК України ми вважаємо, що Книга четверта «Кримінальні правопорушення проти людини», до якої, власне, входить досліджуваний нами Розділ 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини» є те, що вона розташовується на самому початку Особливої частини. Це відповідає Конституції України, у якій права і свободи людини розміщуються на початку у розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», одразу після загальних засад. «Радянський» підхід традиційно ставив на перше місце не людину, її права і свободи, а державу та її інтереси. Звісно, навіть у Конституції України є згадка про «суспільну необхідність» (ст. 41), «суспільні потреби» (ст. 43) та «суспільний інтерес» (ст. 89), але державний інтерес часто не збігається з інтересами громадського суспільства та конкретної людини, зокрема. На жаль, в Україні справжній суспільний інтерес часто підміняється інтересами держави.

Тож, проаналізувавши проєкт нового КК України слід дійти висновку, що концепція цього кодексу є в цілому сучасною і прогресивною відносно

попередніх КК та доктрини кримінального права. Що ж стосується безпосередньо Розділу 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини», то, на нашу думку, у ньому є позитивні пропозиції щодо зміни кримінальної відповідальності щодо порушення права на свободу віросповідання, але, разом із тим, є й ряд упущень (помилки). Так, такий спеціальний потерпілий як священнослужитель, втратив цей свій спеціальний статус та буде охоронятися законом на загальних підставах.

Незрозумілою видавалася наявність у проєкті нового КК України одночасно ст. 4.8.5. «Порушення права на свободу віросповідання» та ст. 4.8.6. «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду». На нашу думку, виходячи з аналізу положень ст. 9 ЄКПЛ та ст. 35 Конституції України, свобода віросповідання розуміється як свобода думки, совісті і релігії, тобто у широкому сенсі, це право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої. У такому випадку, захист ЄКПЛ охоплює права як вірян, так й агностиків та атеїстів, тобто увесь можливий спектр відношення людини до релігій та вірувань.

Також, здійснення релігійного обряду, згідно з тими ж нормативними актами є свободою або правом кожного та може бути обмежене законом лише законом, та лише в інтересах безпеки, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Тож виходить, що стаття ст. 4.8.5. проєкту нового КК України «Порушення права на свободу віросповідання» охоплює зміст ст. 4.8.6. проєкту нового КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду» за змістом. Наприклад, достатньо було б залишити тільки ст. 4.8.5. проєкту нового КК України й вона фактично включала б будь-які порушення права на свободу віросповідання. Натомість у теперішній редакції проєкту нового КК України, диспозиція цієї статті включає тільки «примушування іншої людини сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої релігії». Але це порушення тільки однієї зі свобод, зазначених у ст. 9 ЄКПЛ та ст. 35 Конституції України.

1.2. Сучасні міжнародні стандарти захисту свободи віросповідання

Порушення права на свободу віросповідання є одним із суспільно небезпечних діянь, тому що воно полягає в порушенні основоположного та конституційного права людини і громадянина сповідувати будь-яку релігію, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу й ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Це право належить людині від народження, але, окрім того, воно закріплене в Конституції України та в багатьох міжнародно-правових актах. Зокрема, міжнародно-правові акти про право на свободу совісті та віросповідання, які можна вважати джерелами міжнародних стандартів у цій сфері, складаються з документів ООН, ЮНЕСКО, РЄ, ОБСЄ тощо [141].

Окремі автори розглядають міжнародні стандарти прав і свобод людини як загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що закріплюють фундаментальні права особистості, які мають визначальне значення для захисту людини від незаконних і необґрунтованих дій із боку держави, посадових та інших осіб, порушують або обмежують ці права, а також виконують функцію орієнтира для усіх держав у регламентації та забезпеченні прав своїх громадян [8].

З вищевикладеного слід дійти висновку, що міжнародними стандартами захисту права на свободу віросповідання можна вважати сукупність норм, які містяться у міждержавних договірних нормативно-правових актах і встановлюють мінімальний рівень прав і свобод людини щодо свободи віросповідання, та які держава-учасник цих міжнародних договорів зобов'язується забезпечити стосовно осіб, які знаходяться на її території. Так, П. М. Рабінович зауважує, що встановлення міжнародних стандартів з прав людини вважають частиною процесу універсалізації таких прав [187, с. 21].

Міжнародно-правові стандарти можуть бути настановами чи формально-обов'язковими, або рекомендаційними, тобто які мають братись до уваги при

конструюванні, моделюванні усіх інших юридичних норм стосовно прав людини. Такий різновид стандартів ще називають модельними. Санкції за порушення міжнародних стандартів з прав людини теж мають свої особливості. Вони носять політико-юридичний або виключно політичний характер [151, с. 413].

Загалом, першим міжнародним документом з прав людини, який продовжує діяти й сьогодні, є «Декларація прав дитини» [37], яка була проголошена Лігою Націй ще у 1924 р. (розширена та доповнена Генеральна Асамблея ООН у 1959 р.). На основі «Декларації прав дитини» у 1989 р. була прийнята «Конвенція про права дитини» [79].

Сучасна система захисту прав і свобод людини сформувалася після Другої світової війни. Світова спільнота понесла дуже великі людські втрати, а тому постала необхідність підтримання миру та безпеки у світі. Для цього країни-учасниці антигітлерівської коаліції створили ООН. Зокрема, Статут ООН був затверджений та підписаний у 1945 р. представниками 50 держав. Уже у 1948 р., на основі досвіду Другої світової війни, Генеральна Асамблея ООН була прийнята «Загальна декларація прав людини» [55], яка була першим міжнародним документом, що кодифікував та гарантував певні суб'єктивні та природні (невід'ємні, що належать кожній особі від народження) права і свободи людини.

На нашу думку, суб'єктивні та природні права і свободи людини, які формалізовані у міжнародних правових нормах, можна розглядати як міжнародні стандарти з прав і свобод людини. Міжнародні стандарти з прав і свобод людини закріплюють мінімальний рівень людських потреб для гідного життя. Зокрема, права людини стосуються рівності, людської гідності, поваги, свободи і справедливості [229].

Треба зауважити, що термін «стандарт» має технічне походження і з'явився у сфері стандартизації, метрології та сертифікації. Стандарт як нормативно-технічний документ встановлює комплекс норм, правил, вимог до об'єкта стандартизації. Міжнародні стандарти теж можуть бути технічними. Так, наприклад, Закон України «Про стандартизацію» [184] визначає міжнародний

стандарт як стандарт, прийнятий міжнародною організацією зі стандартизації й доступний для широкого кола користувачів.

Словник визначає «стандарт» як норму, зразок, мірило [203]. Тобто, у широкому розумінні стандарт – це певний зразок або еталон, з яким порівнюються інші подібні об'єкти. У вузькому розумінні, стандарти – це норми, правила, вимоги в різних галузях. В рамках цього дослідження нас цікавлять міжнародні стандарти у сфері захисту прав людини, зокрема, міжнародні стандарти захисту права на свободу віросповідання (або свободи віросповідання).

Так, О. П. Мельничук визначає міжнародні стандарти в галузі прав людини як міжнародно-правові норми, що встановлюють та закріплюють на загальнолюдському рівні статус особистості, перелік основоположних прав і свобод та межі можливого або припустимого їхнього обмеження, а також обов'язок держав їх дотримуватися [134, с. 13].

Загалом, усі міжнародні документи з прав людини можна розділити на глобальні та регіональні, які, своєю чергою, поділяються на декларації та конвенції. Глобальні – це ті, які розробляються та приймаються Генеральна Асамблея ООН, а регіональні – це ті, які розробляються та приймаються в одній з частин світу певними регіональними організаціями чи об'єднаннями, зазвичай, у розвиток глобальних міжнародних документів. ООН, наприклад, визначає дев'ять основних міжнародних інструментів (міжнародно-правових актів) з прав людини. Також, деякі договори доповнюються необов'язковими (або такими, що мають рекомендаційний характер) протоколами, що стосуються конкретних питань [4].

Серед глобальних можна відзначити такі фундаментальні документи як «Загальна декларація прав людини» (ООН, 1948 р.) [55], «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (ООН, 1965 р.) [139], «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права» (ООН, 1966 р.) [140], «Декларація прав людей з інвалідністю» (ООН, 1975 р.) [38] тощо.

Ще одним критерієм поділу міжнародних документів з прав людини є коло осіб, права і свободи яких захищають ці документи. Це загальні – ті, які поширюються на усіх осіб (наприклад, «Загальна декларація прав людини» або ЄКПЛ) та спеціальні – ті, які стосуються гарантій захисту прав певних категорій осіб (наприклад, «Декларація прав дитини», «Декларація прав людей з інвалідністю» або Женевські конвенції 1949 р. [49; 50; 51; 52].

Серед регіональних міжнародних документів, що закріплюють міжнародні стандарти з прав і свобод людини, треба згадати, зокрема, такі як: «Американська декларація прав і обов'язків людини» [9], ухвалена Організацією Американських Держав (ОАД) у 1948 році; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» (Європейська конвенція з прав людини) [78], відкрита для підписання державами-членами РЄ у 1950 р.; «Американська конвенція з прав людини» [10], ухвалена Організацією Американських Держав (ОАД) у 1969 р.; «Африканська хартія прав людини і народів» [12], прийнята Асамблеєю глав держав та урядів Організації Африканської Єдності (ОАЄ) у 1981 р.; «Каїрська декларація прав людини в ісламі» [64], прийнята Організацією Ісламського співробітництва (ОІС) у 1990 р.; «Арабська хартія прав людини» [11], прийнята Лігою арабських держав (ЛАД) у 2004 р.; «Декларація прав людини АСЕАН» [39], прийнята Асоціацією держав Південно-Східної Азії (АСЕАН) у 2012 р. тощо.

Декларації та конвенції є двома різними типами документів у міжнародному праві, які мають відмінні юридичні характеристики, цілі та ступінь обов'язковості. Так, декларація, зазвичай, не має обов'язкової юридичної сили та містить принципи, наміри, цінності або рекомендації, що відображають консенсус чи спільну позицію держав. Наприклад, Загальна декларація прав людини є орієнтиром, але не створює прямих юридичних зобов'язань для держав. Конвенція, навпаки, є юридично обов'язковим документом для держав, які її підписали та ратифікували. Конвенції є джерелами міжнародного права та встановлюють конкретні зобов'язання, які держави, що їх ратифікували, повинні виконувати. Основними елементами конвенційного механізму міжнародного

захисту прав людини в системі ООН окремі автори вважають міжнародні угоди (конвенції, пакти, декларації тощо), міжнародні органи та процедуру розгляду скарг щодо порушення прав людини [34, с. 407].

Що стосується сфери захисту свободи віросповідання та захисту релігійних прав для України, то треба виділити такі основні міжнародно-правові акти як «Загальна декларація прав людини» [55] та «Міжнародний пакт про громадянські та політичні права» [140]. Зокрема, ст. 18 Декларації проголошує «право на свободу думки, совісті та релігії, включаючи свободу змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію чи переконання одноосібно, чи у спілкуванні з іншими, публічно чи приватно». Пакт був прийнятий у розвиток Загальної декларації прав людини. У ньому (також у ст. 18) йдеться про те, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії. Далі уже більш детально розкривається зміст цього суб'єктивного права та вказані основні положення, що його визначають. Зокрема, там вказано, що право на свободу думки, совісті і релігії складається з таких свобод – мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір, сповідувати свою релігію та переконання як одноосібно, так і спільно з іншими, публічно чи приватно, у відправленні культу, виконанні релігійних і ритуальних обрядів та вчень (ч. 1 ст. 18). Також зазначено про неможливість застосування примусу та принижень до людини за свободу мати чи приймати релігію або переконання на свій вибір (ч. 2 ст. 18). У Пакті також йдеться про можливість обмеження свободи сповідувати релігію або переконання лише законом та у випадках необхідних для охорони суспільної безпеки, порядку, здоров'я і моралі (ч. 3 ст. 18). Також у ч. 4 ст. 18 зазначається про обов'язок держав-учасниць Пакту поважати свободу батьків забезпечувати релігійне і моральне виховання своїх дітей відповідно до своїх власних переконань; «Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод» (Європейська конвенція з прав людини) [78]. ЄКПЛ є європейським регіональним міжнародно-правовим актом та була прийнята відповідно до Загальної декларації прав людини з метою додержання прав та основоположних свобод людини та забезпечення їх на території країн-підписантів. ЄКПЛ була

прийнята в рамках РЄ, а країнами-підписантами Конвенції є учасники РЄ. Зокрема, Україна 14 липня 1992 р. подала заявку на членство, а 9 листопада 1995 р. стала членом РЄ. 17 липня 1997 р. Верховна Рада ратифікувала ЄКПЛ, а підписана ця Конвенція була ще 4 листопада 1950 р., коли Україна перебувала у складі СРСР.

Ця Конвенція у ст. 9 закріплює право на свободу думки, совісті та релігії. Зокрема, у ч. 1 ст. 9 зазначається, що таке право включає у себе свободу змінювати та сповідувати свою релігію або переконання. Також дається загальний перелік, коли може відбуватися таке сповідання релігії або переконань – під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів. Воно може відбуватися як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Також, у ч. 2 ст. 9 зазначено, що свобода сповідувати свою релігію може обмежуватися лише законом, і тільки в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Таким чином, зміст цієї правової норми, на нашу думку, складають релігійні права людини, але у ст. 9 Конвенції вони записані як свободи (зокрема, свобода змінювати свою релігію або свої переконання, свободу сповідувати свою релігію або переконання тощо). Ці релігійні свободи підлягають правовому обмеженню лише у випадку, якщо вони загрожують громадській безпеці, громадському порядку, здоров'ю і моралі або правам і свободам людей.

Власне ці міжнародно-правові документи, які, зокрема, регулюють та захищають релігійні права і свободи людини можна вважати для України стандартами у сфері захисту свободи віросповідання. Особливо треба наголосити на тому, що у ст. 9 Конституції України зазначено що, міжнародні правові акти, зокрема, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства, тобто мають пріоритет над національним законодавством України й навіть над Конституцією України, хоча й не повинні суперечити їй. Наприклад, Конституційний Суд України вважає, що право на свободу світогляду і

віросповідання разом з іншими фундаментальними правами і свободами є основою створення та функціонування демократичного суспільства. Всебічне утвердження і забезпечення цих прав і свобод – головний обов’язок України як демократичної, правової держави [189]. Також, наприклад, окремі автори вважають, що «свобода у праві виражається саме через закріплення основоположних принципів (гуманізму, демократичності, рівності) та відповідних прав людини, серед яких і право на свободу». Ці автори, зокрема, визначають право на свободу як «сукупність нормативно-правових конструкцій регулювання моральнозумовленої поведінки фізичної особи (людини, громадянина) у різноманітних проявах свободи у праві [231, с. 256].

Окремі автори, зокрема, С. Заєць, умовно поділяють права, які передбачені у ст. 9 ЄКПЛ, на «внутрішні» (*forum internum*) та зовнішні (*forum externum*) [56, с. 12-19]. Термін «сповідувати», який вживається у тексті ст. 9 ЄКПЛ і є цим зовнішнім проявом свободи віросповідання. Загалом треба погодитись із цим висновком. Держава не може якимось чином втрутитися у внутрішню сферу людини чи якимось чином обмежити її. Тут, як раз, йдеться про свободу думки, совісті та релігії. Хоча на нашу думку, це не одна свобода, а три різні свободи – думки, совісті та релігії. Тому, ми вважаємо, що свободи більше відносяться до *forum internum*, а права – до *forum externum*. Хоча окремі автори, чомусь, звужують гарантії тільки до прав та забувають про свободи.

На нашу думку, свободи мають ширший зміст аніж права, та складаються з конкретних суб’єктивних прав. У цьому випадку, свобода віросповідання складається з конкретних релігійних прав. Самі термінологічні звороти «право на свободу» або «право включає свободу» ми вважаємо помилковими. Окремі автори вважають, що між такими юридичними категоріями як «права» і «свободи» немає значущих відмінностей [24, с. 52]. Дозволимо собі не погодитись з таким твердженням.

Так, аналіз основних міжнародно-правових актів з прав людини дає підстави для висновку, що гарантування свобод – це негативне зобов’язання держави, тобто утримуватись від дій, які порушують чи обмежують свободу. А

гарантування прав – це позитивне зобов'язання держави, а саме, держава має забезпечити умови для реалізації прав. Тому використання термінів «права» та «свободи» як синонімів, на нашу думку, є помилковим. Можна погодитися з С. О. Лук'янченко, що поняття «свобода совісті» є родовим щодо поняття «свободи віросповідання». Він вважає, що свобода совісті складається з таких елементів як «свобода віросповідання», «свобода релігії», «свобода в релігії», «віротерпимість», хоча, при цьому, акцент робиться на виборі особистістю свого ставлення до релігії чи релігійного світогляду, можливості відкрито й вільно виявляти свої атеїстичні чи релігійні переконання [127, с. 320].

Також існує думка, що свобода совісті є можливістю безперешкодного вибору світогляду у сфері духовного життя, вираження релігійних чи атеїстичних поглядів та свобода релігії, яка передбачає вчинення релігійних обрядів, богослужінь тощо [142].

У науці виділяються, так звані, «природні» права людини, що належать їй від народження та є невід'ємними. Такі права впливають, зокрема, із фактів, які людина не обирає, наприклад, народитись чи ні, якої статі чи національності, якого кольору шкіри народитись, якою мовою розмовляють батьки та яка для людини є рідною. З цих фактів зароджуються особисті права людини, право на життя, право на свободу та особисту недоторканість, право на повагу до гідності, право на вільний розвиток своєї особистості, свобода світогляду і віросповідання тощо. Такі права стають позитивними, якщо вони отримують закріплення у міжнародному чи національному законодавстві. Кримінальне законодавство, своєю чергою, охороняє ці закріплені позитивні права та свободи. Це підхід до праворозуміння, так званої, школи природного права або юснатуралізму (від лат. *ius naturale* – природне право) основна ідея якої полягає у тому, що усі норми позитивного права мають ґрунтуватися на певних невід'ємних та невідчужуваних природних правах людини, що набуваються людиною з моменту її народження. Також у рамках цієї концепції вважається, що право обов'язково має спиратися на мораль, яка є втіленням природних засад та, своєю чергою, пояснює, що таке право. Найвідомішими представниками цієї школи були

Арістотель, Фома Аквінський, Самуель фон Пуфендорф, Джон Лок, Іммануїл Кант. Так, О. М. Шередько зазначає, що уся сучасна доктрина прав людини походить саме від концепції природних прав [221, с. 395].

На нашу думку, свобода віросповідання є одним із, так званих, природних (основоположних та невід'ємних) прав людини. Так, О. І. Щадило зазначає, що свобода становить основу теорії природного права, тобто стан свободи особистості не надається будь-якою публічною владою, а належить їй від народження. Також цей автор зазначає, що аналіз усіх основоположних міжнародно-правових актів визначає свободу як природне, природжене і невідчужуване право [223, с. 456-457].

Одним з прихильників концепції природних прав є відомий вітчизняний криміналіст-дослідник О. М. Костенко. Розкриття потенціалу концепції природного права він вважає основною проблемою сучасної юриспруденції та пропонує нову методологію, засновану на розвитку світоглядних ідей прогресивних мислителів [85, с. 115]. На нашу думку, О. М. Костенко помилково будує свою теорію на недоведених фактах й припущеннях. Так, він пише, що природне право є законами соціальної природи, які визначають природні права і природні обов'язки людей у їхньому суспільному житті і які мають втілюватися у форму позитивного законодавства [85, с. 118]. Також він зазначає, що у КК (не зрозуміло це КК України чи мається на увазі будь-який КК?) «більшість норм є законами природного права, пізнаними людьми і відображеними ними в «букві» Кримінального кодексу» [85, с. 125].

На заперечення того тезису, що «природні» права – це права надані природою, наведемо феномен ентропії. У природі ентропія – це нормальний стан. Взагалі, концепцію ентропії, яка походить з термодинаміки (розділу фізики, який вивчає найзагальніші властивості макроскопічних систем, а також перетворення і передачу енергії в цих системах), зазвичай використовують в інших науках задля пояснення тенденції до хаотизації та деградації в системах різного типу (це, коли безлад збільшується, а структурованість зникає). Ентропія у філософському значенні – це рух від порядку до хаосу.

Але, як зазначають окремі автори, «Живе чинить спротив непорядкованості, хаосу, дезорганізації, тобто зростанню ентропії» [213, с. 1107]. Це підтверджує наше твердження, що природні права не є правами, наданими природою, тому що природа, у своєму природньому стані прагне до дезорганізації або хаосу. Так, словник визначає хаос як відсутність порядку, безладна сукупність різнорідних об'єктів стан непорядкованості, що визначає не тільки руйнування, але й народження систем [215].

Тобто ми розуміємо природні права не як права надані природою, а як права, що належать будь-якій людині від народження (або, навіть, у деяких випадках, до народження) та апріорі є невід'ємними. Як й будь-яка концепція прав людини, концепція природних прав є юридичною фікцією та існує тільки якщо ці права формалізовані у позитивному законодавстві.

У світлі європейської інтеграції особливої значущості для України набувають європейські стандарти з прав людини, зокрема, європейські стандарти у сфері свободи віросповідання. Одним з міжнародних органів, які є елементами механізму гарантій прав і свобод людини у Європі є ЄСПЛ, створений для підтримки прав людини, демократії та верховенства права в Європі. Юрисдикція ЄСПЛ поширюється на країни-учасниці Ради Європи, які ратифікували ЄКПЛ. Компетенцією ЄСПЛ є усі питання щодо тлумачення ЄКПЛ та її застосування, включаючи міждержавні справи й скарги окремих осіб.

Так, сучасний ЄС ґрунтується на концепції так званого «Європейського співтовариства», а саме Європейське співтовариство перебувало під впливом християнської демократії. У свою чергу, християнська демократія післявоєнної Європи з 1945 р. є політичним рухом, пов'язаним з католицькою соціальною думкою, саме вона визначила пріоритетність формування нової європейської спільноти під впливом релігійних цінностей, як це було проголошено Ватиканом. Певна лібералізація суспільства потягла за собою поділ функцій між церквою та державою, а також той факт, що людина має право на свободу совісті та релігійних переконань. Ця лібералізація базувалася на ідеях демократії та соціальної справедливості. З часом ці ідеї були втілені та закріплені в

законодавстві держав, насамперед у конституціях, які гарантують права і свободи громадян. Цей етичний аспект є важливим, оскільки під впливом системи цінностей, побудованої в релігійному середовищі, відбулася післявоєнна трансформація свідомості цілих народів. Церква на прикладі війни та руйнувань наочно продемонструвала помилковість антропоцентричних моделей філософії, що тяжіють до утилітаризму та раціоналізму в масштабах усього суспільства [2, с. 3].

Кримінальну відповідальність за посягання на свободу віросповідання у КК України слід розглядати як результат реалізації (дотримання) принципу верховенства права ЄС. Цей обов'язок покладається на держав-учасниць цього співтовариства, а також на країни, які планують вступ до ЄС, а на тепер є членами РЄ. Метою цього процесу є приведення законодавства вказаних країн у відповідність до положень ЄКПЛ.

Право на свободу віросповідання гарантується ст. 9 Конвенції, яка називається «Свобода думки, совісті і релігії». У зв'язку із тим, що феномен «свобода віросповідання» трактується неоднозначно у різних джерелах, на нашу думку, необхідно проаналізувати ст. 9 ЄКПЛ з метою однозначного тлумачення змісту права на свободу думки, совісті та релігії. Застосовувати ст. 9 ЄКПЛ в практичній діяльності ЄСПЛ досить складно, адже такі терміни, як «думки», «переконання», а іноді навіть «релігія» характеризують окремі види інтелектуальної та духовної діяльності і досить складно встановити, чи була така діяльність порушена державою і яким чином держава допустила втручання в таку діяльність.

Термін «релігія» має конкретний зміст, але і тут виникають певні проблеми, адже держава може знати, чи сповідує людина будь-яку релігію, виходячи з поведінки людини, наприклад, чи відвідує вона релігійні служби, чи бере участь в релігійних обрядах, тобто за будь-якими зовнішніми проявами релігійних переконань людини. Практика ЄСПЛ також йде цим шляхом – лише в деяких випадках наглядові органи доходять висновку, що сфера дії ч. 1 ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод застосовується до певної

практичної людської діяльності або переконання. З одного боку, заявник може широко вважати, що держава обмежує його свободу думки, совісті та релігії, і ЄСПЛ може вимагати доказів того, що оскаржуване діяння було прямо і тісно пов'язане з цими переконаннями і не було вчинене лише під їхнім непрямим впливом. Так, на думку С. Зайця, сфера дії ст. 9 не обмежується поширеними або загальноновизнаними релігіями. За вкрай рідкісними винятками, право на свободу релігії виключає можливість оцінювання з боку держави правочинності та обґрунтованості релігійних переконань і засобів їх вираження [56, с. 12].

Сама по собі обмежувальна дія не є достатньою для набрання чинності ст. 9 ЄКПЛ. Наприклад, якщо працівник або службовець звільнений за прогули, які він вчинив через те, що повинен був бути присутнім в церкві на релігійному святі в робочий час, це навряд чи є достатньою підставою для звернення до Європейського суду з прав людини на підставі порушення ст. 9 ЄКПЛ. Загалом слід зазначити, що ЄСПЛ розглядає справи, що стосуються ст. 9 ЄКПЛ і основоположних свобод, лише в поодиноких випадках. Це пояснюється тим, що важко дати юридичне тлумачення таким, взагалі, не зовсім юридичним, а скоріше соціальним, філософським, психологічним термінам на кшталт «совість», «думка» і навіть «релігія». Як зазначають автори одного з коментарів до ЄКПЛ та Європейської соціальної хартії, право на свободу думки, совісті та релігії здійснюються людьми в їхніх серцях і розумі і нелегко відділяються один від одного [63], а ЄСПЛ, зазвичай, не досліджує природу та зміст термінів «совість» та «віра» за ст. 9 ЄКПЛ та ніколи не розглядав жодного розмежування між цими двома термінами.

Так, наприклад, окремі вчені визначають віру як стан релігійної свідомості, який виявляється у бездоказовому визнанні істинності релігійного вчення, існування надприродних сил, абсолюту [125, с. 43].

Свобода віросповідання у ЄКПЛ гарантується у ст. 9, яка за своїм змістом повністю наслідує ст. 18 Загальної декларації прав людини. Назва ст. 9 ЄКПЛ є дуже широкою, тому що включає право на свободу думки, совісті та релігії. Далі у статті розкривається зміст цього права, а саме, що це право включає свободу

змінювати свою релігію або переконання, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Як ми вказували раніше, право на свободу думки, совісті та релігії – це не одне право, а три окремих свободи. За своєю суттю вони різні.

Так у Конституції України свобода думки закріплена у ст. 34 і розуміється як право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. П. М. Рабінович вважає, що свобода думки і слова гарантує право людини на вільне вираження своїх думок, зокрема тих, які є поглядами або переконаннями [81, с. 184]. Термінологічні звороти «свобода совісті» та «свобода релігії» у Конституції України взагалі не згадуються. Але, у ст. 35 Конституції України закріплене право на свободу світогляду і віросповідання. У цій статті вказано, що це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Тобто, можна вважати, що в цілому, зміст ст. 35 Конституції України відповідає лише змісту поняття «свобода релігії» у розумінні ст. 9 ЄКПЛ, а поняття «свобода думки» та «свобода совісті» залишаються поза межами ст. 35 Конституції України.

Порівняння статей ЄКПЛ та Конституції України, які гарантують свободу віросповідання дає підстави дійти висновку, що, в цілому, ст. 35 Конституції України відповідає ст. 9 ЄКПЛ, але треба зазначити, що у цих нормативних актах немає визначення термінів «право» й «свобода» та не зрозумілим є їхнє співвідношення. Так у ст. 9 ЄКПЛ, зокрема, зазначено: «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання...», а у ст. 35 Конституції України зазначено: «Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої...». Проаналізувавши тексти цих нормативних актів, слід дійти висновку, що, скоріш за все, ці терміни («право» і «свобода») вживаються як синоніми або однорідні поняття. Але, у

зв'язку із цим виходить, що «право на свободу включає у себе свободу». На нашу думку, це не додає визначеності цим поняттям.

З іншого боку, «свобода совісті» є у назві профільного Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», де у ст. 3 зазначено, що «Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання». Тобто очевидно, що зміст цієї статті, у цілому, відповідає ст. 9 ЄКПЛ та ст. 35 Конституції України. Але якщо у ЄКПЛ – це свобода думки, совісті та релігії, у Конституції України – це свобода світогляду та віросповідання, то у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» – це свобода совісті, яка, на думку законодавця, включає у себе релігійні права та свободу віросповідання. Тобто за змістом ці три нормативні акти близькі та принципово не відрізняються.

Узагальнюючи ст. 9 ЄКПЛ, ст. 35 Конституції України та ст. 3 ЗУ, вони включають свободу приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором, одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність та вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання. На нашу думку, це і є це зміст свободи віросповідання, який наповнений певними релігійними правами.

Так, П. М. Рабінович вважає, що світогляд – це система найзагальніших уявлень, поглядів, понять щодо світу, який оточую людей, щодо природи, людини та суспільства в їх цілісності і взаємозалежності, щодо їх сумісності, походження, закономірностей існування і розвитку [81, с. 187].

Він вважає, що вірування є частиною будь-якого світогляду. Це не обов'язково повинні бути релігійні вірування, це можуть бути й наукові вірування або припущення, які не можуть бути доведені науково (наприклад, віра у

нескінченність всесвіту). Тобто, поняття світогляду є родовим, а віросповідання як і совість є його складовими.

Словник визначає совість як усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою, людьми, суспільством, а також як моральні принципи, погляди, переконання; сумління [200]. Треба розуміти, що при цьому свобода совісті – це зовнішній прояв моральних принципів, поглядів, переконань. Тобто, у цьому випадку, людина усвідомлює моральну відповідальність за свою поведінку та свої вчинки перед людьми та суспільством. Тому що внутрішній прояв свободи совісті – усвідомлення і почуття моральної відповідальності за свою поведінку, свої вчинки перед самим собою ніхто обмежити не може, як і внутрішній прояв свободи віросповідання.

Окремі автори визначають свободу совісті як природне право на умови, за яких можливе вільне самовизначення особистості у світоглядній сфері буття, її духовне становлення, розвиток, самоактуалізація. Також вони зазначають, що за своїм змістом поняття «свобода совісті» ширше ніж «свобода віросповідання» [172, с. 353].

Тобто, на нашу думку, поняття «свобода совісті» частково охоплює поняття «свободи віросповідання» та вони обидва охоплюються поняттям «свобода світогляду», яке у цьому випадку є родовим для обох. Оскільки ми вважаємо, що, норми, які містяться у ст. 180 КК України захищають релігійні права людини, то, на нашу думку, видовим об'єктом злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях цієї статті є саме свобода віросповідання.

Варто зазначити, що окремі автори розуміють під свободою віросповідання лише право вибору релігії або право не обирати жодної релігії. На нашу думку, такі права складають зміст свободи релігії, а не свободи віросповідання, навіть, у вузькому значенні [126, с. 303].

Особливої уваги заслуговує те, як сучасні міжнародні стандарти захисту, зокрема, права на свободу віросповідання частково імплементовані у ст. 180 КК України. Так, у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України передбачений юридичний

склад злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд».

Проаналізувавши цю диспозицію слід дійти висновку, що ця кримінально-правова норма сформульована на виконання положення ч. 2 ст. 9 ЄКПЛ у якому, зокрема, йдеться про те, що свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Так, ЄСПЛ зазначає, що ст. 9 ЄКПЛ не можна тлумачити як дозвіл особі, яка виступає проти релігійної організації у певний момент зривати або перешкоджати здійсненню обряду [202].

Також, виходячи зі змісту диспозиції цієї статті стає очевидним, що у ч. 1 ст. 180 КК України з усього спектру релігійних прав і свобод кримінально-правовій охороні підлягають лише право на свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно (ст. 9 ЄКПЛ).

У диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». На наш погляд, свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів можна розуміти як і право відмовитися у будь-який час з будь-яких причин від такого сповідання. Тобто, на нашу думку, таке право священнослужителя на відмову від проведення релігійного обряду презюмується. Зокрема, у ст. 3 ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» вказано, що не допускається будь-яке примушування до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Втілення сучасних міжнародних стандартів захисту права на свободу віросповідання у КК України, на нашу думку, є недостатнім. Законодавець значно

звужує розуміння права на свободу віросповідання у ст. 180 КК України. Наприклад, поза увагою законодавця залишилося багато складових свободи віросповідання. Від незаконного перешкоджання охороняється тільки релігійний обряд. Хоча, навіть, у ЗУ «Про свободу совісті та релігійні організації» окрім релігійних обрядів релігійними заходами вважається ще й богослужіння та церемонії. Можливо, на думку законодавця поняття «релігійний обряд» охоплює інші релігійні заходи, але, на наш погляд, це не так. Знову ж таки, на усіх рівнях нормативних актів починаючи з міжнародних до вітчизняних не існує офіційних тлумачень термінів та термінологічних зворотів «священнослужитель», «релігійний обряд», «богослужіння», «церемонія» тощо. Це дуже ускладнює, зокрема, кваліфікацію злочинів за ст. 180 КК України.

Так, наприклад, у Рішенні ЄСПЛ по справі «Мігоряну та релігійна громада Свідків Єгови міста Ізмаїл проти України» [202] зазначено про такі обставини. 5 квітня 2012 р. під час проведення релігійною громадою Свідків Єгови релігійного обряду під назвою «Спомин Господньої вечері» (також відомого як «Спомин смерті Ісуса Христа») через певний час після початку служби до місця проведення богослужіння прибуло кілька десятків осіб, які агресивно поводитися. Вони на чолі з отцем Г., священником місцевої Православної церкви, увійшли до місця проведення богослужіння та зірвали його.

Згідно з твердженнями заявників отець Г. назвав вірян «дияволами» та наказав їм покинути село «поки не пізно», інші нападники відштовхнули ведучого релігійного обряду від пюпітра та погрожували присутнім застосуванням насильства. Один з них вдарив першого заявника кулаком. Коли члени релігійної громади почали виходити з приміщення, отець Г. та інші нападники кидали на землю релігійну літературу, кричали, ображали та штовхали членів релігійної громади.

Того ж дня Ізмаїльський районний відділ міліції вирішив не порушувати кримінальну справу у зв'язку з відсутністю в діях нападників складу злочину. Однак одному з них (який вдарив першого заявника кулаком) була винесена

постанова про вчинення правопорушення – дрібного хуліганства, передбаченого ст. 173 КУпАП.

Пізніше Ізмаїльська міжрайонна прокуратура скасувала постанову про відмову у порушенні кримінальної справи як передчасну та дала вказівку міліції провести подальше розслідування, зокрема, встановити осіб, які діяли спільно з отцем Г., відібрати показання у сільського голови щодо міжрелігійної напруженості, опитати присутніх у день інциденту Свідків Єгови, а також оцінити дії Г. та інших осіб у контексті ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду».

Як видно з обставин справи, працівники правоохоронних органів не уміють правильно застосовувати норми ст. 180 КК України та правильно кваліфікувати злочини, які передбачені у диспозиціях цієї статті.

Склад злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», який передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України навіть не вимагає обов'язкового зриву релігійного обряду та є закінченим з моменту поставлення релігійного обряду під загрозу зриву, а з матеріалів справи слідує, що релігійний обряд був зірваний.

Тут є очевидними такі проблеми. Ст. 180 КК України має виключно бланкетний характер, це ускладнюється ще тим, що ця бланкетність відсилає до єдиного профільного нормативного акту, а саме ЗУ «Про свободу совісті та віросповідання», у якому також не надається визначення термінів, які вживаються у диспозиціях цієї статті. Зокрема, працівники правоохоронних органів не розуміють зміст понять «релігійна громада», «релігійний обряд», «священнослужитель» тощо. А тому не можуть правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння за ст. 180 КК України. Зрештою, не маючи відповідних знань, вони усі діяння щодо порушення свободи віросповідання намагаються кваліфікувати як хуліганські. Цим можна пояснити латентність злочинності за ст. 180 КК України, малу кількість кримінальних проваджень та ще меншу кількість вироків по цим провадженням. Це ще раз підтверджує

актуальність цього наукового дослідження та необхідність внесення змін до КК з метою правильного застосування кримінально-правових норм. Також є очевидним, що стосується цієї конкретної справи, що ст. 180 КК України ніяк не враховує такі кваліфікуючі ознаки як незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, яке вчиняється групою осіб або із застосуванням насильства.

1.3. Кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання за законодавством окремих країн-учасниць Європейського Союзу (порівняльно-правовий аспект)

Для порівняльного аналізу кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання ми вирішили обрати кримінальне законодавство дев'яти країн-учасниць ЄС. Це – Естонія, Італія, Латвія, Литва, Німеччина, Польща, Угорщина, Франція, Чехія.

В основу цього порівняльного аналізу, на нашу думку, слід покласти конкретний класифікаційний підхід, запропонований С. Я. Лиховою [122, с. 8]. Це дозволило обрати для порівняння кримінальне законодавство не будь-яких країн, а конкретних країн, які певним чином пов'язані між собою та належать до ЄС. Сьогодні саме такий підхід є актуальним у зв'язку з набуттям Україною 23 червня 2022 р. статусу кандидата на вступ до ЄС [5].

Порівняння кримінального законодавства держав-учасниць ЄС щодо захисту права на свободу віросповідання дає можливість проаналізувати як самобутність кримінального законодавства кожної з країн, так і дійти висновку щодо відповідності його міжнародним стандартам захисту права на свободу віросповідання.

До першої групи держав-учасниць ЄС слід віднести держави, які раніше входили до складу СРСР і, таким чином, розвивалися як і Україна під впливом соціалістичної правової традиції – Естонія, Латвія, Литва.

До другої групи входять держави-учасниці ЄС, які не входили до складу СРСР, так звані «постсоціалістичні» країни, але які у силу історичних і

політичних обставин зазнали на собі вплив радянського та соціалістичного права – Польща, Угорщина, Чехія.

До третьої групи входять держави-учасниці ЄС, які не входили до складу СРСР та не перебували під впливом радянського та соціалістичного права – це, зокрема, Італія, Німеччина, Франція.

Країн-учасниць ЄС, які були у складі СРСР всього три, це Естонія, Латвія та Литва. Першою країною-учасницею ЄС, законодавство про кримінальну відповідальність за порушення права на свободу віросповідання якої ми проаналізуємо є Естонія. Це одна з трьох країн Балтії, які відносно довгий період перебували у складі СРСР, тобто знаходилися у сфері дії радянського права, а потім вступили до ЄС. Зокрема, Естонія перебувала у складі СРСР з 1939 р. по 1991 р. (за виключенням трьох років окупації нацистською Німеччиною).

Як і КК України, КК Естонії [90] складається з Загальної та Особливої частин. Вони, своєю чергою, розділені на розділи, підрозділи (деякі підрозділи ще розділені на глави) та параграфи. При чому, нумерація розділів наскрізна у всьому КК Естонії. Кримінальні правопорушення у КК Естонії поділяються на злочини та проступки (ч. 2 § 3). Злочином вважається таке кримінальне правопорушення, за яке основним покаранням для фізичної особи є штраф або позбавлення волі, а для юридичної особи – штраф (ч. 3 § 3 КК Естонії), а проступком – таке, за яке передбачене основне покарання у виді штрафу, арешту або позбавлення права керувати транспортним засобом (ч. 4 § 3 КК Естонії). Також, злочини поділяються на злочини першого та другого ступеня (ч. 1 § 4 КК Естонії). Злочином першого ступеня є кримінальне правопорушення, за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років або довічного позбавлення волі (ч. 2 § 4 КК Естонії), а злочином другого ступеня – за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років або грошового покарання (ч. 3 § 4 КК Естонії).

Правова норма щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання міститься у § 154 КК Естонії «Порушення свободи віросповідання», який знаходиться у Підрозділі 2 «Порушення основних свобод»

Розділу 10 «Правопорушення, пов'язані з порушенням політичних і громадянських прав». Юридичний склад злочину, який міститься у диспозиції ч. 1 цієї статті передбачає свідоме і без законних підстав перешкоджання визнанню або проголошенню наявності або відсутності релігійних переконань, або виконанню релігійних обрядів чи релігійних обов'язків. Цей склад загалом охоплює діяння, подібні тим, які передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України. Так, «свідоме і без законних підстав перешкоджання виконанню релігійних обрядів» (ч. 1 § 154 КК Естонії) цілком відповідає «незаконному перешкоджанню здійсненню релігійного обряду». Але передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України юридичний склад злочину передбачає злочинний наслідок у вигляді зриву або загрози зриву релігійного обряду, а юридичний склад, який міститься у диспозиції ч. 1 § 154 КК Естонії є формальним і вважається закінченим з моменту початку перешкоджання виконанню релігійних обрядів.

Санкція ч. 1 § 154 КК Естонії передбачає покарання у виді грошового штрафу або позбавлення волі на строк до одного року. Тобто, це злочин другого ступеня, хоча і вчинений умисно. Як видно, покарання більш м'яке ніж у ч. 1 ст. 180 КК України, у якій верхня межа – два роки позбавлення волі.

У диспозиції ч. 2 § 154 КК Естонії міститься кваліфікований склад, який передбачає вчинення діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 спеціальним суб'єктом – юридичною особою. Санкція за таке діяння передбачає покарання у виді штрафу. Слід зазначити, що кваліфікований склад не передбачає таких кваліфікуючих ознак як «групою осіб» або «службовою особою», або «працівником правоохоронного органу» тощо, зате передбачає спеціального суб'єкта «юридичну особу». Це, зокрема, пов'язане із тим, що у КК Естонії юридичні особи є повноцінними суб'єктами кримінального правопорушення, а тому передбачені майже у кожній статті Особливої частини.

Що стосується юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, то такої спеціальної норми, яка б захищала спеціального потерпілого «священнослужителя» від примушування шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду у КК Естонії немає.

Примушування особи до вчинення будь-яких дій теж відсутнє. Тобто, ці діяння підлягають кваліфікації за загальними нормами, які, зокрема, містяться у Главі 2 «Акти насильства» Підрозділу 2 «Злочини проти здоров'я» Розділу 9 «Злочини проти особи». Що стосується застосування фізичного або психічного насильства, то такі діяння кваліфікуються за § § 120 «Погрози» та 121 «Фізичне насильство». До 2015 р. у КК Естонії ще містився § 122 «Тортури», але він був декриміналізований.

Зокрема, ч. 1 § 120 КК Естонії передбачає кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, заподіянням шкоди здоров'ю, якщо є підстави побоюватися здійснення такої погрози (психічне насильство). Тобто у юридичному складі передбачено, що погроза повинна бути реальною. Покарання за цей злочин передбачене у виді грошового стягнення або позбавлення волі на строк до одного року. У диспозиції ч. 2 § 120 КК Естонії міститься кваліфікований склад, який передбачає вчинення цього злочину спеціальним суб'єктом, а саме – юридичною особою. Карається він грошовим стягненням.

У диспозиції ч. 1 § 121 КК Естонії передбачене заподіяння шкоди здоров'ю іншої особи та фізичне насильство, що спричиняє біль, за яке передбачене покарання у виді грошового стягнення або позбавлення волі на строк до одного року. Натомість, у диспозиції ч. 2 § 121 КК Естонії передбачений кваліфікований склад цього діяння у декількох формах. Зокрема, якщо воно спричинило шкоду здоров'ю, яка триває щонайменше чотири тижні (п. 1); якщо воно вчинене у близьких стосунках або стосунках підпорядкування (п. 2); якщо воно вчинене повторно (п. 3). Караються такі суспільно небезпечні діяння грошовим стягненням або позбавленням волі на строк до п'яти років. Також, у п. 3 передбачена кримінальна відповідальність за ті самі діяння (п.п. 1, 2), якщо вони вчинені юридичною особою і які караються грошовим стягненням.

Спеціальна норма щодо кримінальної відповідальності за посягання на священнослужителя також передбачена у Підрозділі 4 «Військові злочини» Розділу 8 «Злочини проти людяності та міжнародної безпеки» Особливої частини КК Естонії. Так, у § 102 «Напади на осіб, які перебувають під захистом», зокрема,

вказано на служителя релігії або священнослужителя (a minister of religion), як ознаку однієї з осіб, які знаходяться під захистом (protected persons) Міжнародного гуманітарного права [135, с. 208]. Треба відмітити, що, хоча, у Міжнародному гуманітарному праві захищеними особами визнаються тільки військові священники (тобто капелани) та військовополонені священники, які не є капеланами.

Так, зокрема, у ст. 35 Женевські конвенції «Про поводження з військовополоненими» від 12 серпня 1949 р. [50] вказано, що «військовим священникам, які опинилися під владою ворожої держави та залишаються або яких тримають з метою надання допомоги військовополоненим, дозволяється здійснювати богослужіння для них та вільно виконувати обов'язки священника серед військовополонених тієї самої релігії відповідно до їхньої релігійної совісті». Там само, у ст. 36 зазначається, що «військовополонені, які належать до духовенства, але не входили до складу військового духовенства у власних збройних силах, незалежно від їхнього віросповідання можуть вільно здійснювати богослужіння для своєї громади. З цією метою з ними поводяться так само як з військовими священниками, яких утримує держава, що тримає в полоні». Тобто норми Міжнародного гуманітарного права прирівнюють військовополоненого священника до військового священника (капелана), але не згадують цивільного священника, тому що він не комбатант та не може бути військовополоненим. КК Естонії більш широко трактує цю норму та визнає захищеними особами усіх священнослужителів, що, на нашу думку, є позитивною новелою.

КК Латвії [92] побудований за класичною схемою і, як і КК України, поділяється на Загальну та Особливу частини, розділи та статті. КК Латвії поділяє всі кримінальні правопорушення на кримінальні проступки та злочини (ч. 1 ст. 7). Кримінальними проступками є ті кримінальні правопорушення, за які передбачене позбавлення волі на строк від п'ятнадцяти днів, але не більше трьох місяців (тимчасове позбавлення волі), або більш м'яке покарання (ч. 1 ст. 7 КК Латвії).

Чинний КК Латвії, на жаль, не містить норм про кримінальну відповідальність за порушення права на свободу віросповідання (зокрема, «перешкоджання релігійному обряду» та «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду»). У 2012 р. Латвія пішла шляхом лібералізації кримінального закону, що призвело до масштабної реформи КК. Так, Законом Латвії від 13 грудня 2012 р. [57], який набрав чинності 1 квітня 2013 р. із КК Латвії була виключена ст. 151 «Перешкоджання релігійним обрядам», яка містилася у Розділі XIV «Злочинні протиправні діяння проти основних прав і свобод особи». У цій статті була передбачена кримінальна відповідальність за умисне перешкоджання релігійним обрядам, якщо вони не порушують закон і не пов'язані з порушенням прав особи. Після декриміналізації цієї норми відповідальність за перешкоджання релігійним обрядам стала адміністративною.

Хоча кримінальний проступок, юридичний склад якого містився у диспозиції ст. 151 КК Латвії був декриміналізований все ж, на нашу думку, необхідно проаналізувати його для порівняння з юридичними складами злочинів, які містяться у диспозиції ст. 180 КК України.

Так, з об'єктивної сторони, кримінальний проступок, юридичний склад якого містився у диспозиції ст. 151 КК Латвії мав ознаку умисного діяння (умисне перешкоджання релігійним обрядам), а злочин, юридичний склад якого міститься у ч. 1 ст. 180 КК України – ознаку незаконності діяння (незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду). Також, у диспозиції ст. 151 КК Латвії не було передбачено злочинних наслідків, тобто це був формальний склад (тобто, закінчений з моменту початку перешкоджання), але він містив ряд застережень щодо самих релігійних обрядів (вони не повинні порушувати закон та права особи), при цьому не розкриваючи зміст термінологічного звороту «релігійний обряд» та не передбачаючи жодних форм перешкоджання. Ці недоліки, на жаль, притаманні і юридичному складу злочину, передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Санкція ст. 151 КК Латвії передбачала покарання у виді примусових робіт або штрафу до десяти мінімальних місячних заробітних плат. Тобто, вона

відповідала рівню суспільної небезпеки кримінального проступку, передбачала менш тяжкі види покарання й не містила, на відміну від КК України, такого виду покарання як позбавлення волі (у санкції ч. 1 ст. 180 КК України – це позбавлення волі на строк до двох років).

Підсумовуючи, можна зазначити, що викликає сумнів те, що одне з основоположних прав і свобод, а саме свобода «сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно» (ч. 1 ст. 9 ЄКПЛ) достатньо охороняється на рівні адміністративної відповідальності. Можливо, це викликане рівнем правосвідомості у суспільстві та незначною статистикою вчинення таких правопорушень. Але, на нашу думку, КК має, зокрема, не тільки охоронювальну (охоронну), але й запобіжну (профілактичну) функцію, зокрема, загальну превенцію.

Що стосується юридичного складу злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, то аналогічний склад кримінального правопорушення у КК Латвії відсутній. Спеціального потерпілого «священнослужитель» немає, примушування як до «релігійного обряду», так і до будь-яких дій теж немає. Тобто, такі діяння можна кваліфікувати тільки за загальними нормами проти життя та здоров'я особи при наявності фізичного або психічного насильства. Так, у КК Латвії є три юридичні склади кримінальних правопорушень, під які підпадають діяння «шляхом фізичного або психічного насильства» при відповідних наслідках. Це «умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження» (ч. 2 ст. 130 КК Латвії), за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до одного року або короткочасного позбавлення волі, або примусових робіт, або штрафу; «заподіяння тяжких або середніх тілесних ушкоджень через необережність» (ст. 131 КК Латвії) та «погрози вбивством або заподіянням тяжких тілесних ушкоджень, якщо є підстави побоюватися, що ці погрози можуть бути виконані»

(ст. 132 КК Латвії), за які передбачене однакове покарання у виді короткочасного позбавлення волі або примусових робіт, або штрафу.

КК Литви [93], як і КК України, поділяється на Загальну та Особливу частину, які своєю чергою поділяються на розділи та статті. У ст. 10 КК Литви зазначено, що кримінальні правопорушення поділяються на злочини та проступки. Злочином є суспільно небезпечне діяння за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі (ч. 1 ст. 11 КК Литви), а проступком є суспільно небезпечне діяння, за яке передбачене покарання, не пов'язане з позбавленням волі, за винятком арешту (ст. 12 КК Литви).

У КК Литви єдина норма про кримінальну відповідальність за порушення права на свободу віросповідання міститься у Розділі XXV «Злочини та правопорушення проти рівних прав людини та свободи совісті». Зокрема, у диспозиції ст. 171 КК Литви «Порушення порядку проведення релігійних обрядів або релігійних свят» вказано, що особа, яка шляхом використання заборонених слів, вчинення зухвалих дій, погроз, глузувань або інших непристойних дій порушила богослужіння або інші церемонії чи свята, що проводяться визнаною державою релігійною громадою або товариством, вважається такою, що вчинила проступок. Інших юридичних складів кримінальних правопорушень, що посягають на свободу віросповідання та аналогічних тим, що передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, КК Литви не містить.

Треба звернути увагу, що у диспозиції ст. 171 КК Литви вказані конкретні способи зриву богослужінь або інших церемоній чи обрядів, хоча, на нашу думку, цей перелік способів не є вичерпним. Також міститься вказівка на те, що релігійна громада або товариство, яке проводить таке богослужіння або церемонію, повинні бути визнаними державою. На нашу думку, така вказівка на обов'язковість визнання державою релігійної громади або товариства, яке проводить відповідне богослужіння, церемонію або обряд значно звужує обсяг права на свободу думки, совісті та релігії як воно зазначене у ст. 9 ЄКПЛ. У Конвенції немає обмежень окрім тих, які «є необхідними в демократичному

суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». При чому, у Конвенції, зокрема, йдеться про те, що право на свободу думки, совісті та релігії включає свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. На нашу думку, кримінальне законодавство повинне захищати свободу віросповідання у всіх випадках посягань на нього, крім тих, коли такі богослужіння, церемонії чи обряди, або релігійна організація, яка їх проводить, прямо заборонені законом чи рішенням суду. У будь-якому випадку, ч. 1 ст. 180 КК України не містить таких обмежень як ст. 171 КК Литви, окрім вказівки на незаконність перешкоджання здійсненню релігійного обряду, та, на нашу думку, більше відповідає ст. 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Також треба відмітити, що юридичний склад кримінального проступку, що міститься у ст. 171 КК Литви є формальним та для того, щоб склад був закінченим достатньо будь-яким способом, передбаченим у диспозиції статті (зокрема, використанням заборонених слів, вчинення зухвалих дій, погрозами, глузуванням або іншими непристойними діями) порушити богослужіння або інші церемонії чи свята. На відміну від матеріального юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, у якому для закінченого складу необхідний наслідок у вигляді зриву чи загрози зриву релігійного обряду.

Назва ст. 171 КК Литви, як і назва ст. 180 КК України не зовсім відповідає змісту. Так, у назві статті йдеться про порушення порядку проведення «релігійних обрядів або релігійних свят», а текст диспозиції статті уже про «богослужіння або інші церемонії чи свята», причому диспозиція статті є бланкетною й у самому КК Литви немає пояснень цих термінів та термінологічних зворотів. Це, як і у випадку ст. 180 КК України ускладнює кваліфікацію відповідних діянь за цими статтями.

Щодо санкції, яка передбачена у ст. 171 КК Литви, то вона цілком відповідає визначенню діяння, передбаченого у цій статті як кримінального проступку, тобто не містить такого покарання як позбавлення волі. Зокрема, за цей кримінальний проступок передбачені такі види покарання як громадські роботи, штраф, обмеження волі або арешт. Розміри покарань у санкції статті не встановлені, тому що вони передбачені у Розділі IX КК Литви «Види покарань». Тобто, види покарань встановлені безпосередньо у ст. 171 КК Литви, а суд призначаючи покарання конкретній особі, виходить із розмірів покарань, встановлених у загальних нормах. Наприклад, для кримінального проступку, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 171 КК Литви розміри покарань можуть бути такими: для громадських робіт – від 20 до 240 годин, для штрафу – від 15 до 500 базових соціальних виплат, для обмеження волі – від 3 місяців до 2 років, для арешту – від 10 до 45 діб.

Що стосується юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, то аналогічного складу у КК Литви не міститься. На нашу думку, загальна норма, яка передбачає кримінальну відповідальність за примушування особи до вчинення певних законних дій міститься у ст. 147-1 КК Литви «Використання примусової праці або послуг».

Зокрема, у диспозиції ст. 147-1 КК Литви передбачені діяння особи, яка шляхом застосування фізичного насильства, погроз, обману або інших засобів (тобто «шляхом фізичного або психічного насильства» у розумінні ч. 2 ст. 180 КК України) незаконно примушує (тобто «примушування») іншу особу (наприклад, «священнослужителя») виконувати певну роботу або надавати певні послуги (наприклад, «релігійний обряд»). У юридичному, а не сакральному розумінні можна вважати «проведення релігійного обряду» певною послугою, яку особа вимагає від священнослужителя.

При необхідності, якщо насильство пов'язане з наслідками у вигляді шкоди життю та здоров'ю (у тому числі ментальному) священнослужителя, то, як і за КК України, такі діяння треба кваліфікувати за сукупністю складів кримінальних правопорушень.

Санкція ст. 147-1 КК Литви передбачає такі альтернативні види покарання як штраф, або обмеження волі, або арешт, або позбавлення волі на строк до трьох років. Оскільки у санкції цієї статті передбачений такий вид покарання як позбавлення волі, то це кримінальне правопорушення є злочином.

На відміну від КК України, КК Польщі [95] структурно розділений на три частини, а не на дві. Якщо у КК України це Загальна та Особлива частини, то у КК Польщі – Загальна, Особлива та Військова. Згідно з § 1 ст. 7 КК Польщі, злочини поділяються на тяжкі злочини та проступки. Злочином є заборонений вчинок, за який передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не менше трьох років (§ 2), а проступком – заборонений вчинок, за який передбачене покарання у виді штрафу, покарання у виді обмеження волі на строк понад один місяць або покарання у виді позбавлення волі на строк понад один місяць (§ 3).

Злочинам проти свободи віросповідання у КК Польщі присвячений окремий Розділ XXIV «Злочини проти свободи совісті та віросповідання». Цей розділ містить три статті: ст.ст. 194, 195 та 196 КК Польщі. Статті КК Польщі не мають назв, тому після номера статті, безпосередньо йде диспозиція. Кримінальні правопорушення, які передбачені у диспозиціях усіх цих трьох статей належать до проступків, про що свідчать їхні санкції.

У ст. 194 КК Польщі передбачена кримінальна відповідальність за обмеження людини в належних їй правах через її релігійну приналежність або не приналежність. Ця стаття подібна до ст. 161 КК України, але на відміну від неї направлена на захист тільки від дискримінації за ознакою приналежності до релігії.

Ст. 196 КК Польщі містить кримінальну відповідальність за образу релігійних почуттів інших осіб шляхом публічної образи предмета релігійного поклоніння або місця, призначеного для публічного виконання релігійних обрядів.

Найближчими до юридичного складу злочину, який передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є юридичні склади проступків, передбачених у диспозиціях ст. 195 КК Польщі. Так, у диспозиції § 1 передбачена кримінальна

відповідальність за зловмисне перешкоджання публічному виконанню релігійного обряду церкви або іншої релігійної організації, що має врегульований правовий статус. При цьому, у § 2 ст. 195 КК Польщі передбачена кримінальна відповідальність за зловмисне перешкоджання похорону, урочистостям або жалобним обрядам.

Першою відмінністю юридичних складів кримінальних проступків, які містяться у диспозиціях ст. 195 КК Польщі від юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є те, що вони не передбачають наслідків у вигляді загрози зриву або зриву релігійного обряду, тобто мають формальний характер.

По-друге, є цілий ряд уточнень щодо самого релігійного обряду. Вказано, що релігійний обряд повинен обов'язково виконуватися церквою або іншою релігійною організацією (на нашу думку, напевне, їх представниками), яка повинна мати врегульований правовий статус. Таких обмежень у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України немає, там необхідна наявність самого релігійного обряду, незаконне перешкоджання та наслідки у вигляді зриву або загрози зриву такого релігійного обряду. У § 1 ст. 195 КК Польщі необхідна наявність публічності виконання релігійного обряду та зловмисності перешкоджання. У диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України таких вимог немає, достатньо незаконності перешкоджання релігійного обряду, а також немає обмежень щодо публічності виконання релігійного обряду. Також, з диспозиції § 1 ст. 195 КК Польщі не зрозумілим є те, хто може бути потерпілими – фізичні особи, священнослужителі чи церкви або релігійні організації?

Окремо у § 2 ст. 195 КК Польщі передбачена кримінальна відповідальність за зловмисне перешкоджання похорону, урочистостям або жалобним обрядам. Тобто, слід дійти висновку, що польський законодавець не відносить усе, що стосується поховання до релігійних обрядів, але все ж таки передбачає норму про кримінальну відповідальність за таке перешкоджання у Розділ XXIV «Злочини проти свободи совісті та віросповідання», та безпосередньо у ст. 195 КК Польщі, де у § 1 міститься відповідальність за перешкоджання релігійному обряду. Тобто,

на нашу думку, у § 2 ст. 195 КК Польщі потерпілими можуть бути тільки фізичні особи.

Покарання за кримінальні проступки, відповідальність за які передбачена у § 1 та § 2 ст. 195 КК Польщі є однаковим та складається зі штрафу, покарання у виді обмеження свободи або позбавлення свободи на строк до 2 років. Тобто верхня межа відповідає санкції за злочин, кримінальна відповідальність за який міститься у ч. 1 ст. 180 КК України. Це значить, що за ступенем суспільної небезпеки такі діяння у двох країнах вважаються однаковими.

Що стосується юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», то кримінальна відповідальність за примушування саме священнослужителя як спеціального потерпілого у КК Польщі відсутня, а тому таке діяння кваліфікується на загальних підставах. Так, у ч. 1 ст. 191 КК Польщі «Примушування» міститься кримінальна відповідальність, зокрема, за застосування насильства щодо особи або незаконну погрозу з метою примусити іншу особу до певних дій, яка, на нашу думку, цілком охоплює юридичний склад злочину, передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України (за виключенням спеціального потерпілого). Також слід зауважити, що верхня межа покарання за цей кримінальний проступок відповідає санкції за злочин, склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, а саме позбавлення волі на строк до 3 років.

КК Угорщини [96] як і КК України поділяється на дві частини – Загальну та Особливу. При цьому Особлива частина КК Угорщини побудована за родовим об'єктом кримінальних правопорушень та, відповідно, розділена на розділи, а вони, своєю чергою, на параграфи, які містять конкретні склади кримінальних правопорушень. Частини параграфів можуть складатися з пунктів з латинським буквеним позначенням. Кримінальні правопорушення КК Угорщини, як і КК України, поділяє на дві категорії – злочини та проступки. Так, у § 5 КК Угорщини зазначено, що злочином є умисно вчинене кримінальне

правопорушення, за яке передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк понад два роки. Усі інші кримінальні правопорушення є проступками.

Кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання передбачена у § 215 КК Угорщини «Порушення свободи совісті та віросповідання», який міститься у Розділ XXI «Злочини проти людської гідності та деяких фундаментальних прав». Зокрема, злочин, юридичний склад якого передбачений у цьому параграфі може бути вчинений у двох формах: обмеження свободи совісті силою або погрозами (п. а)) та перешкоджання вільному сповіданню своєї релігії силою або погрозами (п. б)). Тобто два способи вчинення цього злочину «обмеження» та «перешкоджання» об'єднуються конститутивними ознаками – «силою та погрозами», тобто фізичним та психічним насильством.

Виходячи з назви § 215 КК Угорщини та поділу його на два пункти, можна припустити, що угорський законодавець під термінологічним зворотом «обмеження свободи совісті» (п. а)) мав на увазі кримінальну відповідальність за порушення права людини не сповідувати жодної релігії, а під термінологічним зворотом «перешкоджання вільному сповіданню своєї релігії» (п. б)) – кримінальну відповідальність за порушення права людини на віросповідання.

Хоча юридичний склад злочину, який міститься у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, на відміну від § 215 КК Угорщини, не передбачає такої ознаки об'єктивної сторони як насильство, але він передбачає настання злочинного наслідку у вигляді зриву релігійного обряду або загрози такого зриву, що не передбачене у § 215 КК Угорщини. В цілому, юридичний склад кримінального правопорушення, який передбачений у диспозиції § 215 КК Угорщини є набагато ширший, аніж той, що передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, тому що він передбачає кримінальну відповідальність не тільки за зрив чи загрозу зриву релігійного обряду як однієї з форм здійснення свободи віросповідання, але й будь-яке обмеження свободи совісті та віросповідання за умови застосування при цьому насильства.

Верхня межа покарання за злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції § 215 КК Угорщини, а саме – позбавлення волі на строк до трьох років вища, аніж у санкції, яка передбачена за злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України – позбавлення волі на строк до двох років, хоча, формально, в КК Угорщини це проступок, а в КК України – злочин.

Складу кримінального правопорушення, аналогічного тому, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, а саме «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» у КК Угорщини немає. Кримінальної відповідальності за примушування саме священнослужителя і саме до проведення релігійного обряду КК Угорщини не містить. Але, наприклад, у ч. 2 ст. 216 КК Угорщини, передбачена кримінальна відповідальність за знущання над іншою особою через її належність або уявну належність, зокрема, до релігійної групи, або примушування її щось робити, утримуватися від чогось або терпіти щось силою чи погрозою. Тобто, в принципі, цей юридичний склад є ширшим загалом охоплює юридичний склад злочину, передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, який є спеціальною нормою.

Кримінально-правова норма, яка передбачена у ч. 2 ст. 216 КК Угорщини захищає не спеціального потерпілого «священнослужителя», як у ч. 2 ст. 180 КК України, а особу, яка, зокрема, належить до релігійної групи. Також вона передбачає насильницький спосіб вчинення кримінального правопорушення – фізичне або психічне насильство (силою чи погрозою). При чому, санкція за вчинення злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України містить покарання у виді позбавленням волі на строк від одного до п'яти років, що значно вище за верхню межу покарання у ч. 2 ст. 180 КК України.

Ще варто зазначати, що у ч. 3 ст. 216 КК Угорщини, передбачені види кваліфікованих складів злочинів, юридичні склади яких передбачені у ч.ч. 1 та 2 ст. 216 КК Угорщини. Зокрема, це такі кваліфікуючі ознаки як застосування зброї (п. а), б)), заподіяння значної шкоди інтересам (п. с)), катування (п. d)), групою

осіб (п. е)) та вчинене в складі злочинного угруповання (п. f)). Покарання за вчинення цих кваліфікованих злочинів передбачає позбавлення волі на строк від двох до восьми років. Злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, на жаль, не мають кваліфікованих складів, і це ускладнює кваліфікацію.

Також, ч. 4 ст. 216 КК Угорщини, передбачає кримінальну відповідальність за готування до вчинення насильства проти члена громади. Покарання за таке готування – позбавлення волі на строк не більше двох років.

КК Чехії [106] складається з трьох частин – Загальної, Особливої та частини, яка має назву «Перехідні та прикінцеві положення». Ці частини поділяються на глави та розділи. Статті, своєю чергою, складаються із частин та пунктів з латинським буквеним позначенням.

Кримінально-правова норма, що захищає свободу віросповідання міститься у ст. 176 КК Чехії, яка має назву «Обмеження свободи релігії». Ця стаття складається з двох частини, які поділяються на пункти. Вона міститься у Розділі I «Кримінальні правопорушення проти свободи» Глави II Особливої частини КК Чехії, яка має назву «Кримінальні правопорушення проти свободи, особистих прав і прав на невтручання в особисте життя та конфіденційності листування».

У ст. 14 КК Чехії «Проступки та злочини» зазначено, що кримінальні правопорушення поділяються на проступки та злочини (ч. 1). Зокрема, проступками є всі кримінальні правопорушення, за які Кримінальний кодекс передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років (ч. 2). Оскільки у санкції ст. 176 КК Чехії максимальне покарання передбачене за кваліфікований склад та не перевищує п'яти років позбавлення волі, кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена у ст. 176 КК Чехії вважається кримінальним проступком.

У диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії спочатку вказані конститутивні ознаки (насильство, погроза насильством або інші заходи), які є обов'язковим способом вчинення кримінального правопорушення та об'єднують усі діяння, передбачені

у п.п. а), б), с) цієї статті. А уже у відповідних пунктах передбачені форми вчинення суспільно небезпечного діяння. Тобто, на думку чеського законодавця, без таких конститутивних ознак ступінь суспільної небезпеки цього діяння не досягає рівня кримінальної відповідальності.

Так, у п. а) ч. 1 ст. 176 КК Чехії передбачена кримінальна відповідальність за примушування іншої особи взяти участь у релігійному обряді, відповідно, із застосуванням насильства, погрози насильством або інших заходів. Тобто у цьому пункті передбачена така форма обмеження особи взяти участь у релігійному обряді як «примушування».

У п. б) ч. 1 ст. 176 КК Чехії передбачена кримінальна відповідальність за обмеження іншій особі без дозволу в участі в такому релігійному обряді. Тобто у цьому пункті передбачена така форма обмеження особи взяти участь у релігійному обряді як «обмеження без дозволу».

Форми обмеження свободи релігії не мають у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії виключного переліку, окремо виділені тільки «примушування» (п. а)) та «обмеження» (п. б)), а у п. с) передбачена кримінальна відповідальність за, фактично, будь-яке обмеження іншої особи в користуванні свободою релігії, якщо при цьому були застосовані насильство, погрози насильством або інші заходи.

Фактично, юридичний склад кримінального проступку, який передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії, в цілому виглядає так – «Кожен, хто застосовує насильство, погрози насильством або інші заходи, щоб змусити іншу особу взяти участь у релігійному обряді, без дозволу обмежити іншу особу в участі в такому релігійному обряді, або іншим чином обмежити іншу особу в користуванні свободою релігії».

Санкція за кримінальний проступок, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії передбачає тільки один вид покарання, а саме – позбавленням волі на строк до двох років. Це цілком відповідає покаранню за вчинення злочину, юридичний склад якого «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву

релігійний обряд» передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України та верхня межа за який є теж позбавлення волі на строк до двох років.

У зв'язку із тим, що у КК Чехії немає спеціальної норми, яка містить кримінальну відповідальність за «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», як це передбачено у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, формулювання юридичного складу кримінального проступку, яке передбачене у ч. 1 ст. 176 КК Чехії, враховуючи конститутивні ознаки (насильство, погрози насильством або інші заходи) є значно ширше, а тому, на нашу думку, охоплює склад злочину, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Але, верхня межа покарання, яке передбачене у санкції ч. 2 ст. 180 КК України є вищим аніж покарання, яке передбачене у ч. 1 ст. 176 КК Чехії, а саме – позбавлення волі на строк до трьох років. Тобто, кримінальна відповідальність за примушування спеціального потерпілого «священнослужителя» шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду за КК України враховує вищий ступінь суспільної небезпеки такого злочину та реагує на цей злочин підвищеною санкцією, порівняно із КК Чехії.

У ч. 2 ст. 176 КК Чехії передбачений кваліфікований склад кримінального проступку, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії.

Починається ч. 2 цієї статті з санкції, яка передбачена за кваліфіковане кримінальне правопорушення. Ця санкція складається з двох альтернативних видів покарання, а саме – позбавлення волі на строк від одного до п'яти років або штраф (грошове покарання).

Види кваліфікованих складів містяться у двох пунктах ч. 2 ст. 176 КК Чехії. У п. а) зазначена така кваліфікуюча ознака як вчинення діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії групою осіб (щонайменше трьох осіб), а у п. б) зазначена така кваліфікуюча ознака як вчинення діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 176 КК Чехії із застосуванням зброї. Слід зазначити, ст. 180 КК України не містить кваліфікуючих ознак злочинів, юридичні складі яких передбачені у диспозиціях цієї статті.

У КК Італії [91], статтею, яка найбільш подібна до ст. 180 КК України є ст. 405 «Порушення релігійних функцій (культу релігійної конфесії)». У диспозиції цієї статті вказано, що «Будь-яка особа, яка перешкоджає або порушує здійснення релігійних функцій, церемоній або обрядів (релігійного культу), які здійснюються за участю священнослужителя цього культу або в місці, призначеному для культу, або в громадському місці чи місці, відкритому для відвідування громадськості, карається позбавленням волі на строк до двох років». Кваліфікуючою ознакою цього злочину, яка передбачена в абз. 2 ст. 405 КК Італії є факти насильства над особами або погрози. У цьому випадку передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк від одного до трьох років.

Як видно із назви та тексту статті ст. 405 КК Італії, вона є ширшою за змістом аніж ст. 180 КК України. Хоча у ст. 180 КК України містяться два різних юридичні склади злочинів, а у ст. 405 КК Італії простий та кваліфікований злочин, але вони охоплюють обидва склади ст. 180 КК України. Так, термінологічний зворот «релігійний обряд» у КК Італії розширений до «релігійних функцій, церемоній або обрядів (релігійного культу)». «Перешкоджання» у ст. 180 КК України відповідає термінологічному звороту «перешкоджає або порушує» у ст. 405 КК Італії. Спеціальний потерпілий «священнослужитель» (ст. 180 КК України) також вказаний як потерпілий у ст. 405 КК Італії, а саме «священнослужителя цього культу». Порушення здійснення релігійних функцій, церемоній або обрядів (релігійного культу), на нашу думку, може охоплювати юридичний склад примушування до здійснення релігійного обряду (ч. 2 ст. 180 КК України). А фізичне або психічне насильство при такому примушуванні охоплюється кваліфікованим складом «факти насильства над особами або погрози» ст. 405 КК Італії. При цьому, у ст. 405 КК Італії додатково вказаний перелік можливих місць вчинення цього злочину – «в місці, призначеному для культу, або в громадському місці чи місці, відкритому для відвідування громадськості» який, на нашу думку, не має виключного характеру, а у ст. 180 КК України перелік таких місць не зазначений, що, на нашу

думку, більш правильно, тому що ніяким чином не обмежує можливі місця проведення релігійних заходів (релігійних обрядів).

Верхня межа санкції та вид покарання за злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України (ч. 1) та ст. 405 КК Італії (абз. 1) є однаковою – це позбавлення волі на строк до двох років. Але якщо у ст. 180 КК України – це альтернативне покарання, зокрема, штраф, громадські роботи, пробаційний нагляд, обмеження волі або позбавлення волі, то у КК Італії – безальтернативне позбавлення волі. Санкція за кваліфікований злочин (абз. 2 ст. 405 КК Італії) передбачає також тільки один вид покарання – позбавлення волі на строк від одного до трьох років від, а у ч. 2 ст. 180 КК України передбачені декілька видів покарання, зокрема, це штраф, пробаційний нагляд, обмеження волі або позбавлення волі на строк до трьох років. Знову ж таки максимальне покарання (верхня межа й вид) співпадають у обох кодексах.

Також варто зазначити, що у 2006. Так, італійським Законом «Зміни до Кримінального кодексу щодо злочинів за висловлення думки» від 24 лютого 2006 року № 85 слова «католицького культу» замінені на слова «релігійного культу». До 1984 р. католицизм в Італії мав державний статус, а тому ставлення до цієї конфесії було привілейоване. В наш час, хоча католицизм в Італії залишається найпоширенішою конфесією, держава є світською та діє повна свобода віросповідання на рівних умовах. Цими змінами КК Італії наблизили до світових та європейських стандартів захисту свободи віросповідання, у яких захищаються основоположні права людини, а, зокрема, свобода віросповідання не залежно від сповідання певної релігії, культу, вірування тощо або не сповідання ніякої. КК Німеччини (також Кримінальне уложення Німеччини) [94] поділяється на Загальну та Особливу частини. У Загальній частині КК Німеччини визначені такі загальні положення як види злочинів, розміри та порядок призначення покарання за них, а також термін давності тощо.

Особлива частина КК Німеччини поділяється на розділи, які своєю чергою, поділяються на глави (тільки у Розділі 1 Особливої частини) та параграфи, нумерація яких є наскрізною у всьому кодексі. Параграфи, відповідно,

поділяються на частини та пункти, які містять конкретні юридичні склади кримінальних правопорушень і покарання за їхнє вчинення. Оскільки кримінальне право Німеччини диференціює кримінальні правопорушення, то Особлива частина КК Німеччини містить як злочини, так і проступки. Цей поділ відбувається за критерієм передбаченої за кримінальне каране діяння санкції. Так, злочином у кримінальному праві Німеччини є правопорушення, за яке у санкції відповідного параграфу КК Німеччини передбачено як мінімум один рік позбавлення волі. Відповідно, проступками у КК Німеччини є кримінальні правопорушення з менш суворим покаранням. Також, кримінальне право Німеччини поділяє склад злочину на простий та кваліфікований.

Аналіз структури Особливої частини КК Німеччини, дає підстави дійти висновку, що вона побудована за принципом видового об'єкта. Кримінальна відповідальність за порушення права на свободу віросповідання за КК Німеччини міститься у Розділі 11, який має назву «Злочинні діяння щодо релігії та світогляду». У цьому розділі міститься чотири параграфи, це §§ 166, 167, 167а та 168 КК Німеччини. Виходячи з назви розділу, можна дійти висновку, що вона відповідає видовому об'єкту кримінального правопорушення, тобто правовідносин у сфері релігії та світогляду. Однак, у такому випадку, не зрозумілим є наявність у цьому розділі КК Німеччини § 168 «Порушення спокою померлих». Аналіз назви та диспозицій § 168 КК Німеччини дає підстави для висновку, що безпосередній об'єкт цього кримінального правопорушення, а саме – спокій померлих, не охоплюється родовим об'єктом «Свобода релігії та світогляду».

На нашу думку, ч. 1 ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» відповідає § 167 КК Німеччини «Перешкоджання відправленню релігійних обрядів». У диспозиціях абз. 1 § 167 КК Німеччини, передбачена кримінальна відповідальність за діяння, які навмисно і в грубій формі порушують богослужіння або акт богослужіння релігійної громади чи світоглядного об'єднання, що існують у межах держави (п. 1), або вчиняє образливі безчинства в місці, призначеному для богослужіння такої релігійної

громади (п. 2). Покарання за такі діяння передбачені у виді позбавленням волі на строк до трьох років або грошового штрафу. Тобто верхня межа позбавлення волі у санкції § 167 КК Німеччини вища за верхню межу позбавлення волі у санкції ч. 1 ст. 180 КК України – позбавлення волі на строк до двох років. Також у диспозиції § 167 КК Німеччини, передбачені дії щодо порушення богослужіння або акту богослужіння релігійної громади чи світоглядного об'єднання у грубій формі, що є спеціальною ознакою об'єктивної сторони на відміну від об'єктивної сторони юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, де достатньо самого факту зриву релігійного обряду або поставлення його під загрозу зриву і не вимагається «грубої форми» для примушування, воно може бути вчинене будь-яким незаконним способом. Також треба звернути увагу, що німецький законодавець захищає не тільки релігійні об'єднання, а й світоглядні, що є більш широким поняттям.

Спеціальної норми, яка б відповідала складу злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», який міститься у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України у КК Німеччини немає. Тобто, у разі вчинення діяння, передбаченого ч. 2 ст. 180 КК України, за КК Німеччини його слід кваліфікувати за загальною нормою, передбаченою у § 240 «Примус». У диспозиції цієї статті, передбачені діяння особи, яка незаконно, силою або погрозою заподіяння серйозної шкоди, примушує іншу особу вчинити, погодитися на вчинення або утриматися від вчинення певної дії. Порівняно з юридичним складом злочину, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, в абз. 1 § 240 КК Німеччини передбачене насильство фізичне та психологічне (погроза), але не передбачений спеціальний потерпілий (священнослужитель) та мета примушування (вчинення релігійного обряду).

У абз. 4 § 240 КК Німеччини передбачений кваліфікований склад (особливо тяжкі випадки), якщо діяння передбачають примушування вагітної жінки перервати вагітність (п. 1), або якщо примушування вчинює державний службовець, зловживаючи своїми повноваженнями або службовим становищем

(п. 2). Тобто, у КК Німеччини, хоча й не передбачений такий спеціальний потерпілий примушування як «священнослужитель», але натомість наявний спеціальний суб'єкт «державний службовець» та кваліфікований склад.

На відміну від України, у Франції КК не є єдиним джерелом кримінальної відповідальності. Кримінальні норми також містяться в окремих законах, зокрема, кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання міститься у Законі «Про відокремлення церков від держави» від 9 грудня 1905 року («Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat» [177]). Якщо діяння більш суспільно небезпечні, то відповідальність настає за КК Франції [105].

Злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України найбільше відповідають діяння, які передбачені у ст. 32 Закону від 9 грудня 1905 року, а саме, у ньому передбачена кримінальна відповідальність осіб, які перешкоджали, затримували або переривали релігійні обряди через заворушення чи безлад, спричинені в приміщеннях, що використовуються для цих обрядів. Санкція ст. 32 Закону від 9 грудня 1905 року передбачає таке ж покарання як у ст. 31 цього Закону, а саме позбавлення волі на строк один рік та штрафом у розмірі 15 000 євро. Але ст. 31 цього Закону від 9 грудня 1905 року містить кваліфікований склад злочину, якщо правопорушник діє із застосуванням сили або насильства, верхня межа покарання за який збільшена уже до трьох років позбавлення волі та штрафу в розмірі 45 000 євро. Слід також звернути увагу на те, що юридичний склад, передбачений у диспозиції ст. 32 Закону від 9 грудня 1905 року містить ознаки об'єктивної сторони відмінні від тих, що містяться у диспозиції ст. 180 КК України. Так, у ст. 32 Закону від 9 грудня 1905 року кримінальна відповідальність передбачена не тільки за перешкоджання, але й за затримку або переривання релігійного обряду, а у ст. 180 КК України обов'язковим наслідком перешкоджання є зрив або загроза зриву релігійного обряду. Незрозумілим є те, чи можна вважати затримку або переривання релігійного обряду зривом або загрозою зриву. Також вказані такі специфічні ознаки, як заворушення чи безлад, які, на нашу думку, можна вважати

способом вчинення кримінального правопорушення. Невдалим, на нашу думку, є обмеження місця вчинення кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції ст. 32 Закону від 9 грудня 1905 року приміщеннями, що використовуються для релігійних обрядів, тому що релігійні обряди можуть звершуватися не тільки у приміщеннях (храми, молитовні будинки тощо), а й будь-якому іншому місці (наприклад, хресна хода, відспівування на похованні тощо).

Також у ст. 33 Закону від 9 грудня 1905 року вказано, що положення ст.ст. 31 та 32 застосовуються лише до порушення порядку, образ або актів насильства, характер або обставини яких не тягнуть за собою суворішого покарання відповідно до положень Кримінального кодексу. Тобто, якщо рівень суспільної небезпеки вчинених діянь (характер та обставини), які передбачені нормами цих статей є вищим та досягає рівня суспільної небезпеки діянь, які передбачені нормами КК Франції, то вони уже кваліфікуються за відповідними статтями КК Франції.

Що стосується ч. 2 ст. 180 КК України, то відповідної норми, яка б стосувалася такого спеціального потерпілого як священнослужитель у статтях Закону від 9 грудня 1905 року та у КК Франції немає. Але, на відміну від КК України, у Законі є юридичний склад кримінального правопорушення, спеціальним суб'єктом якого є «священнослужитель», а спеціальним потерпілим – «службова особа». Так у ст. 34 Закону від 9 грудня 1905 року вказано, що будь-який священнослужитель, який у місцях, де сповідується релігія, публічно, шляхом виголошення промов, читання, розповсюдження творів або розміщення плакатів, ображав або паплюжив громадянина, який відповідає за державну службу, карається штрафом у розмірі 3750 євро та позбавленням волі на один рік, або лише одним із цих двох покарань».

Діяння, які передбачені у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України у Франції можна кваліфікувати, наприклад, за ч. 2 ст. 31 Закону, у диспозиції якої, зокрема, вказано, що особа, яка шляхом погроз на адресу особи (психічне насильство), або шляхом заподіяння шкоди її особі, родині (фізичне насильство), діяла з метою

спонукати її сповідувати релігію або утримуватися від сповідання релігії із застосуванням сили або насильства караються позбавленням волі на до трьох років позбавлення волі та штрафу в розмірі 45 000 євро.

У Франції діє принцип конкуренції кримінально-правових норм. Так, згідно з цим принципом, якщо кримінальне правопорушення стосується саме релігійного обряду, то застосовується Закон від 9 грудня 1905 року (пріоритет спеціального закону).

Якщо під час перешкоджання вчиняється інше кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у КК Франції (наприклад, завдається шкода життю та здоров'ю), то застосовується ідеальна сукупність статей спеціального закону (у даному випадку Закону від 9 грудня 1905 року) та КК Франції. Тобто слід дійти висновку, що те, що стосується релігійного обряду захищається спеціальним Законом від 9 грудня 1905 року, а те, що виходить за межі релігійного обряду або має підвищений ступінь суспільної небезпеки захищається КК Франції.

Висновки до розділу 1

Аналіз теоретико-правових засад дослідження окремих злочинів проти права на свободу віросповідання дозволив дійти певних висновків.

Так, у КК УСРР 1922 й 1927 рр., у КК УРСР 1960 Таким чином, не зважаючи на політичні явища та ставлення до релігії у різні періоди розвитку політичної системи української держави, у вітчизняному кримінальному праві свобода віросповідання громадян ніколи не ігнорувалася.

Також досліджений сучасний стан розробки питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні. Зокрема, детально проаналізовані дисертаційні роботи сучасного періоду щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання таких вчених як С.Я. Лихова, В.І. Маркін, О.С. Островський, М.В. Палій та І.Т. Корінець. Ми доходимо висновку, що предметом цих наукових досліджень є більш узагальнені теми щодо

кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання, тому злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України не були детального вивчені.

Окрім дисертаційних робіт, автор детально вивчав наукові статті та тези наукових робіт, які присвячені цій тематиці. Детальне дослідження юридичної літератури дає підставу для висновку, що поступово зростає науковий інтерес саме до цієї тематики. Але водночас слід наголосити, що ця дисертація є першою науковою роботою, присвяченою дослідженню саме юридичних складів злочинів, які передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України.

Також детально проаналізований проєкт нового КК України, зокрема, розділ 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини». На нашу думку, підготовка проєкту нового КК України потребує більш детального аналізу свободи віросповідання та релігійних прав для формування статей Особливої частини.

Міжнародними стандартами захисту права на свободу віросповідання треба вважати сукупність норм, які містяться у міждержавних договірних нормативно-правових актах і встановлюють мінімальний рівень прав і свобод людини щодо свободи віросповідання, та які держава-учасник цих міжнародних договорів зобов'язується забезпечити стосовно осіб, які знаходяться на її території.

Встановлено, що свободи складаються з конкретних суб'єктивних прав та мають ширший зміст, аніж права. Термінологічні звороти «право на свободу» або «право включає свободу» ми вважаємо помилковими. На нашу думку, свобода віросповідання є одним із, так званих, природних (основоположних та невід'ємних) прав людини.

Тобто ми розуміємо природні права не як права надані природою, а як права, що належать будь-якій людині від народження (або, навіть, у деяких випадках, до народження) та апріорі є невід'ємними. Як й будь-яка концепція прав людини, концепція природних прав є юридичною фікцією, тому такі права гарантуються тільки, якщо вони формалізовані у позитивному законодавстві.

Також, виходячи зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України стає очевидним, що у з усього спектру релігійних прав і свобод кримінально-правовій охороні підлягають лише право на свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно (ст. 9 ЄКПЛ).

У диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». На наш погляд, свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних обрядів можна розуміти як і право відмовитися у будь-який час з будь-яких причин від такого сповідання. Тобто, на нашу думку, таке право священнослужителя на відмову від проведення релігійного обряду презюмується.

Аналіз кримінального законодавства окремих країн-учасниць ЄС дає підстави дійти висновку, що кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання у тому чи іншому вигляді передбачена майже у всіх цих країнах. Загалом, було проаналізоване кримінальне законодавство (КК та деякі закони, у яких містяться норми про кримінальну відповідальність) Естонії, Італії, Латвії, Литви, Німеччини, Польщі, Угорщини, Франції, Чехії.

Окремо виділяється тільки КК Латвії, з якого Законом Латвії від 13 грудня 2012 р., який набрав чинності 1 квітня 2013 р. була виключена ст. 151 «Перешкоджання релігійним обрядам», яка містилася у Розділі XIV «Злочинні протиправні діяння проти основних прав і свобод особи». Інших статей, які б передбачали кримінальну відповідальність за порушення свободи віросповідання у КК Латвії немає.

РОЗДІЛ 2.
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЮРИДИЧНИХ
СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ У ДИСПОЗИЦІЯХ
СТ. 180 КК УКРАЇНИ

2.1. Об'єкти юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України

Як уже було встановлено раніше у цьому дослідженні, у диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» міститься два юридичні склади злочинів «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» та «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». Глибокого наукового аналізу саме цих юридичних складів злочинів, наразі, не проводилося, усі дослідження мали загальний характер та включали аналіз більш широкого кола кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання.

Як зазначено у ст. 2 КК України підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Тобто склад кримінального правопорушення є однією з підстав кримінальної відповідальності. Відсутність складу кримінального правопорушення, а саме, відсутність будь-якого елемента складу, тягне за собою відсутність самого кримінального правопорушення та, відповідно, кримінальної відповідальності.

На жаль, визначення складу кримінального правопорушення та його елементів у чинному КК України відсутнє. Але усі ці визначення є у теорії кримінального права України. Так, склад кримінального правопорушення складається з об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта та суб'єктивної сторони.

Як зазначають окремі автори, об'єкт має істотне значення для визначення поняття кримінального правопорушення, значною мірою впливає на зміст

об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінального правопорушення, його кваліфікацію, є вихідним при класифікації кримінальних правопорушень, побудові системи Особливої частини КК України [16, с. 6].

Своєю чергою об'єкт кримінального правопорушення розглядається у двох значеннях – вузькому та широкому. У вузькому значенні об'єкт кримінального правопорушення розглядається як обов'язкова ознака елементу складу кримінального правопорушення. У широкому значенні об'єкт кримінального правопорушення розглядається як елемент складу кримінального правопорушення, який складається з трьох ознак – одна обов'язкова та дві факультативні.

Першою (обов'язковою) ознакою об'єкта кримінального правопорушення як елемента його складу є, власне, сам безпосередній об'єкт кримінального правопорушення (у вузькому значенні), тобто те, на що направлене суспільно небезпечне діяння, залежно від обраної концепції «об'єкт кримінального правопорушення».

Другою (факультативною) ознакою об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення є предмет кримінального правопорушення.

Третьою (факультативною) ознакою об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення є потерпілий.

Правильне визначення об'єкта кримінального правопорушення як елемента його складу має важливе теоретичне значення для науки кримінального права та практичне значення для сфери правозастосування.

Загалом, об'єктом кримінального правопорушення є те, на що, власне, посягає це кримінальне правопорушення. Концепція «об'єкт кримінального правопорушення» є наступницею концепції «об'єкт злочину». Як і раніше, вона залишається дискусійною і вітчизняні учені так і не дійшли спільної думки щодо того, що саме є об'єктом кримінального правопорушення. У вітчизняній науці кримінального права, поняття безпосереднього об'єкта наразі в сучасних

юридичних дослідженнях не розкривається, а розглядається лише як узагальнюючий термін.

Так, В. К. Грищук наводить найбільш відомі в Україні сучасні концепції об'єкта кримінального правопорушення (злочину) [35, с. 199]:

- охоронювані кримінальним законом суспільні відносини; соціальні блага (цінності), що охороняються кримінальним законом;
- людина незалежно від віку, розумового розвитку, соціального статусу тощо;
- окремі особи або багато осіб;
- охоронювані кримінальним законом соціально значимі цінності, інтереси, блага;
- суспільні відносини, які являють собою відповідний порядок, встановлений приписами правових норм, а також соціальні блага;
- соціальна оболонка є завжди першим об'єктом, а всі інші об'єкти перебувають всередині цієї оболонки;
- охоронюваний кримінальним законом порядок суспільних відносин;
- правовідносини;
- суспільні відносини та певні блага та інтереси.

Наприклад, В. І. Маркін уже поділяє ці концепції на чотири групи:

- традиційні (суспільні відносини, правовідносини або врегульовані правом суспільні відносини, порядок суспільних відносин);
- альтернативні (соціальні цінності, правові блага, суб'єктивні права, свободи та законні інтереси, сфери життєдіяльності людей);
- комбіновані (поєднання елементів традиційної концепції з елементами однієї або декількох альтернативних концепцій);
- адаптивні (відсутність універсальної концепції, будь-які феномени) [89, с. 211-213].

Окремі автори, наприклад, зазначають, що об'єктом кримінального правопорушення виступає те благо, якому цим кримінальним правопорушенням заподіюється реальна шкода чи створюється загроза її заподіяння. Там само вони

вказують, що об'єктом кримінального правопорушення є ті суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певну шкоду, і які поставлені під охорону закону про кримінальну відповідальність [87, с. 96-97].

Висновок про те, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на думку цих авторів, ґрунтується, наприклад, на положеннях ст. 1 КК України «Завдання Кримінального кодексу України», де зазначається, що має охороняти КК України, а саме, права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок, громадську безпеку, довкілля, конституційний устрій, забезпечувати мир та безпеку людства, а також запобігати кримінальним правопорушенням.

Безумовно, такий підхід викликає зацікавленість, але в той же час викликає і багато запитань. Ми приєднуємося до думки, яка запропонована С. Я. Лиховою, що об'єкт злочину – це правовідносини. Ця позиція співзвучна концепції «харківської» наукової школи кримінального права, представниками якої є Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. В. Сташис, В. Я. Тацій тощо. Суть цієї концепції полягає в тому, що об'єкт злочину – суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом.

До речі, В. І. Маркін зауважує, що розробники проекту нового КК України пропонують закріпити у ньому одну з саме альтернативних концепцій об'єкта складу кримінального правопорушення, відповідно до якої об'єктом кримінального правопорушення є соціальна цінність, який спричинюється шкода певного виду) [87, с. 217]. На нашу думку, з такою пропозицією погодитись не можна. Сьогодні немає єдиної універсальної визнаної концепції об'єкта кримінального правопорушення, тому передчасно законодавчо закріплювати одну з альтернативних (навіть не традиційних) концепцій. Ми, своєю чергою, є прихильниками концепції, у якій об'єктом кримінального правопорушення визнаються правовідносини або суспільні відносини, врегульовані правом.

На нашу думку, об'єктом кримінального правопорушення є не будь-які суспільні відносини, а тільки та їхня частина, що врегульована правом

(правовідносини). Ці суспільні відносини можуть бути об'єктом певного посягання, але це не буде кримінальне правопорушення, тому що кримінальна відповідальність настає тільки за діяння, які формалізовані у КК України у вигляді складу кримінального правопорушення. Так, у ч. 1 ст. 2 КК України вказано, що підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого КК України. Та ж частина суспільних відносин, що не врегульована правом (тобто не є правовідносинами) залишається поза правовим впливом держави (наприклад, норми моралі, канонічні відносини, інтимна сфера тощо), а тому не може бути об'єктом кримінального правопорушення. Оскільки релігійні відносини також є частиною суспільних відносин, то об'єктом кримінального правопорушення може бути тільки та частина релігійних відносин, яка врегульована правом (релігійних правовідносин).

В теорії кримінального права України об'єкти кримінальних правопорушень (або об'єкти складу кримінального правопорушення), найчастіше класифікують по вертикалі та по горизонталі. По вертикалі виділяють такі об'єкти правопорушень – загальний, родовий, видовий (не завжди виділяють) та безпосередній. По горизонталі безпосередній об'єкт кримінального правопорушення поділяється на обов'язковий безпосередній об'єкт та додатковий безпосередній об'єкт.

В. І. Маркін зазначає, що у теорії кримінального права найпоширенішою є тричленна або триступенева система класифікації об'єкта кримінального правопорушення. Вона складається з загального об'єкта кримінального правопорушення, який ще називають «генеральним» або «універсальним», родового об'єкта кримінального правопорушення, який ще називають «груповим» або «спеціальним», та безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення, який ще називають «конкретним» або «індивідуальним» [87, с. 218-219].

Безпосередній об'єкт кримінального правопорушення є елементом складу кримінального правопорушення (злочину чи кримінального проступку). Об'єкт кримінального правопорушення уособлює у собі те, на що направлене злочинне діяння. До структури безпосереднього об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення відносять безпосередній об'єкт як ознаку складу кримінального правопорушення (об'єкт кримінального правопорушення у власному, вузькому значенні), предмет кримінального правопорушення та потерпілого від кримінального правопорушення [209, с. 207].

Загальний об'єкт кримінальних правопорушень складається з усіх основних об'єктів кримінально-правової охорони, що наводяться у ст. 1 КК України. Це, зокрема, права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України тощо.

Родовим об'єктом кримінальних правопорушень вважають групу споріднених (однорідних, тотожних) об'єктів, які, зазвичай, містяться в одному із розділів КК України. Виокремлення родового об'єкта кримінальних правопорушень дозволяє систематизувати й класифікувати кримінальні правопорушення, які посягають на схожі об'єкти. Родовий об'єкт, за своєю суттю, являє собою певну відокремлену сферу кримінально-правового захисту, він покладений в основу систематизації Особливої частини КК України та поділу її на розділи. На основі поділу на родові об'єкти кримінальних правопорушень законодавець, фактично, надає соціальну оцінку суспільній небезпеці кримінальних правопорушень і розміщує їх у відповідних розділах Особливої частини КК України за ступенем суспільної небезпеки однорідних кримінальних правопорушень.

Так, назва родового об'єкта кримінальних правопорушень, які передбачені у V розділі КК України «Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина» видається занадто широкою та включає у себе декілька груп об'єктів, які можна назвати видовими об'єктами

кримінальних правопорушень, це – виборчі, трудові та інших особисті права і свободи людини і громадянина. Під іншими особистими правами і свободами людини і громадянина розуміються, наприклад, сімейні, опікунські, авторські, релігійні права та пов'язані з ними правовідносини тощо.

Так, А. В. Савченко та Ю. Л. Шуляк, на нашу думку, помилково вважають, що родовим об'єктом у V розділі КК України є конституційні права та свободи людини і громадянина. На нашу думку, наприклад, у Розділі II КК України «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи» також передбачена кримінальна відповідальність за порушення конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема, життя та здоров'я [192, с. 200].

Родовий і видовий об'єкти кримінальних правопорушень співвідносяться як ціле та частина, видовий об'єкт об'єднує групу близьких безпосередніх об'єктів юридичних складів кримінальних правопорушень. Право на свободу віросповідання, як ми вважаємо, є видовим об'єктом кримінальних правопорушень, які містяться у диспозиціях ст.ст. 178, 179, 180 КК України. Ми не включаємо до цієї групи споріднених кримінальних правопорушень злочин, юридичний склад якого міститься у диспозиції ст. 181 КК України, та який окремі автори відносять до злочинів проти свободи віросповідання. Ми вважаємо, що у юридичному складі злочину «Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» основним безпосереднім об'єктом є здоров'я людини, а вказівка у диспозиції статті на формулювання «під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» є тільки способом вчинення цього злочину, тобто нанесення шкоди об'єкту злочину, а саме – здоров'ю потерпілого. Тому, на нашу думку, ст. 181 КК України слід перенести у Розділ II «Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи».

В. Я. Тацій вважає вдалою триступеневу класифікацію об'єктів кримінальних правопорушень: загальний – родовий – безпосередній, тому що вона відповідає триступеневій структурі КК України: Особлива частина – розділ Особливої частини – склад кримінального правопорушення [208, с. 135]. На

нашу думку, можна не погодитися з таким твердженням, адже нам видається, що чотириступенева класифікація краще відображає спільні риси певних груп кримінальних правопорушень. У рамках триступеневої системи об'єктів кримінальних правопорушень було б доцільно виділити більше розділів Особливої частини КК України. Це дозволило б уникнути надмірної багатооб'єктності як, наприклад, у V розділі Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина», у якому законодавець об'єднав усі юридичні склади кримінальних правопорушень, для яких бажано створити окремі розділи за ознакою родового об'єкта в Особливої частини КК України. Чи, наприклад, в існуючій триступеневій структурі Особливої частини КК України, можна виділити у розділах ще, наприклад, параграфи за видовим об'єктом кримінального правопорушення.

Наприклад, Особлива частина КК Польщі розділена на 44 розділи (на відміну від Особливої частини КК України, яка містить 22 розділи). Розділи Особливої частини КК Польщі побудовані, на нашу думку, за видовим об'єктом кримінальних правопорушень. Так, за назвою і змістом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України найкраще відповідає склад кримінального правопорушення «Хто зловмисно перешкоджає публічному виконанню релігійного обряду церкви або іншої релігійної організації, що має врегульований правовий статус», юридичний склад якого міститься у диспозиції ст. 195 КК Польщі (Глава XXIV Злочини проти свободи совісті та віросповідання) [95]. Цей розділ КК Польщі, на нашу думку, відповідає видовому об'єкту «Злочини проти свободи совісті та віросповідання» та складається з трьох ст.ст. 194, 195, 196. Зокрема, у диспозиції ст. 194 КК Польщі міститься склад кримінального правопорушення «Хто обмежує людину в її правах через її релігійну приналежність або безрелігійність», а у ст. 196 КК Польщі – склад кримінального правопорушення «Хто ображає релігійні почуття інших осіб, публічно зневажаючи предмет релігійного поклоніння або місце, призначене для публічного виконання релігійних обрядів». Очевидно, що

усі три склади мають споріднений характер кримінальних правопорушень проти свободи совісті і віросповідання, що й відображає назва розділу.

У юридичному складі злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України обов'язковим безпосереднім об'єктом, на нашу думку, слід вважати право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів (ритуалів, церемоній тощо). Таке твердження витікає з того, що у ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [182] закріплене право кожного громадянина України відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні переконання. Вказівка у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України на незаконність перешкоджання здійсненню релігійного обряду як раз і відповідає цьому положенню Закону та, зокрема, вказує, що перешкоджання може бути й законне. Законне перешкоджання (або обмеження) може бути з підстав також вказаних у Законі, а саме – релігійний обряд може бути обмежений тільки на законних підставах та здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, які встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України. Положення ст. 3 Закону, загалом, відповідають положенням ст. 9 ЄКПЛ та ст. 35 Конституції України.

Так, А. В. Тарасенко вважає безпосереднім об'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України право на безперешкодне здійснення релігійного обряду, а додатковим факультативним об'єктом цього злочину – діяльність релігійної організації [101, с. 193]. У цілому можна погодитися із таким визначенням безпосереднього об'єкта злочину, але діяльність релігійної організації, на нашу думку, є не додатковим факультативним об'єктом цього злочину, а додатковим об'єктом кримінально-правової охорони.

Наприклад, І. О. Зінченко вважає безпосереднім об'єктом злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України суспільні відносини, що забезпечують свободу світогляду і віросповідання та право на безперешкодне здійснення релігійного обряду [87, с. 143]. Тобто, на думку цієї авторки, для обох злочинів, які передбачені у цієї статті безпосередній об'єкт є однаковим. Ця позиція виглядає дещо спірною.

На нашу думку, врегульовані правом суспільні відносини, що забезпечують свободу світогляду і віросповідання є видовим об'єктом злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст.ст. 178, 179 та 180 КК України, а не безпосереднім. Але з тим, що право на безперешкодне здійснення релігійного обряду є безпосереднім об'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, безумовно, погоджуємося.

По-перше, словник визначає світогляд як комплекс переконань, цінностей, ідеологічних установок та філософських поглядів, які визначають спосіб, яким людина сприймає світ та взаємодіє з ним. Зокрема, світогляд відображає особисте уявлення людини про мораль, духовність, соціальну та політичну дійсність, а також її ставлення до релігії, науки, мистецтва та інших аспектів життя [195]. Очевидно, що поняття світогляду за змістом значно ширше поняття віросповідання та цілком охоплює його. Тому, термінологічний зворот «свободу світогляду і віросповідання» пропонуємо замінити на «свободу віросповідання».

По-друге, ми все ж так вважаємо, що свобода віросповідання є видовим об'єктом групи однорідних злочинів (юридичні склади яких містяться у диспозиціях ст.ст. 178, 179, 180 КК України), а не безпосереднім як зазначає авторка. Тобто, треба погодитися з А. В. Тарасенко та у формулюванні безпосереднього об'єкта злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України залишити тільки другу частину запропонованого І. О. Зінченко безпосереднього об'єкта злочину, а саме – «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду».

Як уже було вказано вище, безпосередній об'єкт кримінального правопорушення може складатися з основного безпосереднього об'єкта та

додаткового безпосереднього об'єкта. Під час перешкоджання здійсненню релігійного обряду можуть бути заподіяні тілесні ушкодження чи інша шкода здоров'ю людини (вірян та священнослужителів) та/або матеріальні збитки (наприклад, пошкодження майна). Тому, додатковим факультативним об'єктом кримінально-правової охорони у злочині, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, на нашу думку, може бути недоторканість (життя та здоров'я) потерпілих (священнослужителів, вірян чи співробітників правоохоронних органів), яким може бути завдане фізичне та/або психічне насильство в результаті незаконного перешкоджання здійсненню релігійного обряду або право власності фізичних та юридичних осіб. Такі діяння не охоплюються поняттям «перешкоджання» і тому така фізична чи матеріальна шкода може розглядатися як об'єкт кримінально-правової охорони й кваліфікуватися, за наявності відповідних підстав, за статтями, які передбачають відповідальність за кримінальні правопорушення проти власності чи здоров'я. У цьому випадку, кваліфікація повинна відбуватися за сукупністю злочинів, тобто за ч. 1 ст. 180 КК України та відповідною статтею, у диспозиції якої передбачена шкода життю чи здоров'ю або власності потерпілого. Є. Л. Стрельцов, наприклад, пропонує саме особу розглядати як комплексний, системоутворюючий об'єкт кримінально-правової охорони [204, с. 482].

Також, додатковим факультативним об'єктом кримінально-правової охорони, на нашу думку, може бути авторитет релігійної організації, тому що, як вказано у ст. 5 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [182], держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій. Також інтереси релігійної організації захищаються іншими нормами КК України. Оскільки релігійні організації фактично складаються зі священнослужителів та вірян, які, власне, і є потерпілими від злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України та чие право на свободу віросповідання порушене, то можна вважати релігійну організацію теж, умовно, потерпілою.

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, на нашу думку, обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину право на добровільне проведення священнослужителем релігійного обряду, а також обов'язковим додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я (фізичне та психічне) потерпілого (священнослужителя).

Наприклад, А. В. Тарасенко також вважає безпосереднім об'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України право на добровільне здійснення релігійного обряду, додатковим обов'язковим об'єктом цього злочину – здоров'я потерпілого, а додатковим факультативним – знову діяльність релігійної організації [101, с. 193]. Як ми уже зазначали, діяльність релігійної організації, на нашу думку, є не додатковим факультативним об'єктом цього злочину, а додатковим факультативним об'єктом кримінально-правової охорони. Так, безпосередній об'єкт є обов'язковим компонентом юридичного складу кримінального правопорушення. В окремих кримінальних правопорушеннях є обов'язковий додатковий об'єкт (наприклад, ст. 112, 348 КК України). У зв'язку із цим термін «факультативний» до визначення об'єкта застосовувати не можна. Обов'язкове не може називатися факультативним. Об'єкт завжди обов'язковий, а те, що окремі автори називають «факультативний об'єкт» є нічим іншим як факультативним об'єктом кримінально-правової охорони й він не є обов'язковим елементом юридичного складу кримінального правопорушення.

Так, у ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», зокрема, вказано, що допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії [182]. Дивним видається, що у Законі згадується не особа, а саме громадянин. Хоча право на свободу віросповідання відносять до особистих (громадянських) прав, але, на наш погляд, ця свобода є невід'ємним

(природнім) правом не лише громадян України, а будь-якої людини та гарантується Конституцією України. Так у ст. 35 Конституції України [80] прямо зазначено, що кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. У ст. 9 ЄКПЛ [78] також записано, що кожен має право на свободу думки, совісті та релігії, а також свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, навчання, виконання та дотримання релігійної практики й ритуальних обрядів як одноособово, так і спільно з іншими, як прилюдно, так і приватно. Очевидно, що є певна невідповідність профільного Закону нормам Конституції України та ЄКПЛ. Диспозиції ст. 180 КК України сформульовані як бланкетні й при їхньому тлумаченні слід посилатися на профільний Закон, Конституцію України та ЄКПЛ.

Тому, обмежень щодо наявності у потерпілого від злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України громадянства України немає. Кваліфікація цього злочину залежить від наявності у потерпілого спеціальної соціальної ознаки (релігійного сану) «священнослужителя» та застосування до нього фізичного або психічного насильства для примушування до проведення релігійного обряду. Оскільки ця специфічна ознака потерпілого прямо вказана у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, то, на нашу думку, є підстави вважати такого потерпілого, так званим, «спеціальним потерпілим».

Так, Р. Л. Максимович пропонує вживати у теорії кримінального права поняття «спеціальний потерпілий» та надає йому власне визначення. Також, цей автор вважає, що ознаки спеціального потерпілого не обов'язково вказані у диспозиції статті Особливої частини КК Україна [129, с. 79, 83]. Така позиція, на нашу думку, є хибною. Адже суть спеціальних ознак полягає у тому, що обов'язково повинні бути вказані у диспозиції статті, а тлумачення цих ознак може бути відсильним чи бланкетним.

Наприклад, Н. М. Плисюк зазначає, що якщо потерпіла особа у кримінальному законі характеризується певними ознаками, тобто потерпілий є «спеціальним», то він визнається обов'язковою ознакою такого складу

кримінального правопорушення і впливає на кримінально-правову кваліфікацію, і, таким чином, має кримінально-правове значення [171, с. 327].

Загалом, ми погоджуємося з такою думкою, але, на наш погляд, навпаки, саме з того, що ця ознака об'єкта кримінального правопорушення (потерпілий) є обов'язковою для кваліфікації, а кримінальне посягання на неї має підвищений ступінь суспільної небезпеки, саме тому у відповідній диспозиції вказані ознаки такого спеціального потерпілого.

Зокрема, М. В. Сенаторов вказує, що «...іноді в юридичній літературі зустрічаються судження, що до кримінального права слід ввести поняття «спеціальний потерпілий», тому що потерпілий від злочину включається в складі злочинів не завжди, а лише тоді, коли необхідно звузити коло потерпілих, відмежувати його за певними умовами (стан, аналогічний складам зі спеціальним суб'єктом злочину)» [197, с. 102]. Але цей автор, на жаль, вважає, цей погляд недостатньо аргументованим та зазначає, що для того, щоб стверджувати, що той чи інший склад злочину передбачає спеціального потерпілого, необхідно назвати хоча б один склад, який би містив загального потерпілого [197, с. 102].

З цією думкою не можна погодитися. Як було вказано вище, М. В. Сенаторов у своїй монографії слушно проводить аналогію спеціального потерпілого від кримінального правопорушення зі спеціальним суб'єктом кримінального правопорушення, але його висновок про те, що «для того щоб стверджувати, що той чи інший склад злочину передбачає спеціального потерпілого, необхідно назвати хоча б один склад, який би містив загального потерпілого» є, на нашу думку, суперечливим, оскільки вказівки на загальний суб'єкт кримінального правопорушення у жодній статті Особливої частини КК України немає. Загальний, як суб'єкт кримінального правопорушення, так і потерпілий від кримінального правопорушення не потребує згадки у диспозиціях статей Особливої частини, тому що у диспозиціях вказуються тільки ознаки, які дозволяють правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення та відмежувати його від інших кримінальних правопорушень. А, загальний як

визначає словник – це який стосується, торкається всіх, усього, поширюється на всіх, на все в цілому. Тому немає жодного сенсу вказувати у диспозиціях статей Особливої частини КК України ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення та потерпілого від кримінального правопорушення.

Підсумовуючи, слід зазначити, що термінологічний зворот «спеціальний потерпілий», на нашу думку, є необхідним для вживання у вітчизняному кримінальному праві та дуже влучно підходить для характеристики специфічних ознак соціального чи правового статусу потерпілого у кримінальному правопорушенні, де він є конститутивною ознакою. Так, на нашу думку, спеціальним потерпілим є потерпілий від кримінального правопорушення, спеціальні ознаки якого є конститутивними (обов'язковими) ознаками юридичного складу цього кримінального правопорушення та прямо вказані у його диспозиції. Наприклад, священнослужитель, журналіст, пацієнт тощо.

Також ми вважаємо, що у чинній редакції диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не вистачає сполучника «та», тому що фізичне насильство під час вчинення цього злочину цілком може бути поєднано із психічним насильством, тобто диспозиція повинна виглядати так «Примушування священнослужителя шляхом фізичного та/або психічного насильства до проведення релігійного обряду». Додатковим факультативним об'єктом кримінально-правової охорони ч. 2 ст. 180 КК України, знову ж таки, може бути авторитет релігійної організації.

У кримінальному праві України потерпілий також є факультативною ознакою об'єкта кримінального правопорушення як елемента складу кримінального правопорушення і на відміну від кримінального процесуального законодавства законодавче визначення у кримінальному відсутнє. Вітчизняна наука, на відміну від суб'єкта кримінального правопорушення, приділяє занадто мало уваги потерпілому від кримінального правопорушення, хоча потерпілий і є тим суб'єктом охоронюваних законом правовідносин, якому безпосередньо наноситься шкода. На жаль, у КК України відсутнє визначення потерпілого від кримінального правопорушення.

Наприклад, у КПК України [107] у Главі 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження» є цілий § 4 «Потерпілий і його представник», в якому у ст. 55 «Потерпілий» є визначення потерпілого у кримінальному провадженні. Зокрема, там вказано, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди або юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. З цього визначення, опосередковано, слід дійти висновку, що законодавець вважає потерпілим від кримінального правопорушення (як ознаки об'єкта кримінального правопорушення) фізичну або юридичну особу, якій завдано певної шкоди (фізичній особі – моральної, фізичної або майнової, а юридичній особі – тільки майнової).

Так, якщо, на нашу думку, об'єктом кримінального правопорушення є правовідносини, то виходить, що потерпілим від кримінального правопорушення є суб'єкт цих правовідносин, суб'єктивним правам (свободам) якого наноситься певна шкода.

Існують різні позиції та думки вітчизняних вчених-криміналістів про визначення і класифікацію поняття «потерпілого від кримінального правопорушення», хоча це поняття має важливе значення як для кваліфікації деяких кримінальних правопорушень, склади яких містяться у статтях КК України, так і для наявності складу кримінального правопорушення взагалі.

Так, М. В. Сенаторов у своїй монографії вказує, що потерпілого від злочину характеризують три істотні ознаки, це – соціальна ознака, ознака заподіяної потерпілому шкоди та ознака щодо вчиненого до нього злочину [197, с. 43]. Зокрема, він виділяє такі види соціальних суб'єктів, які можуть виступати потерпілими від злочинів: фізичні особи, юридичні особи, держава, інші соціальні утворення та суспільство в цілому [197, с. 48]. Отже, М. В. Сенаторов потерпілого від злочину визначає як соціального суб'єкта, охоронюваному кримінальним законом благом, праву чи інтересу якого злочином заподіюється шкода [197, с. 58]. Ми погоджуємося із цією думкою. На нашу думку, суб'єктний

склад об'єкта кримінального правопорушення (тобто потерпілого) складається із фізичних осіб, юридичних осіб, держави, інших соціальних утворень та суспільства в цілому. Досить часто законодавець прямо не вказує на потерпілого від кримінального правопорушення, але передбачає його наявність, яка встановлюється безпосередньо, шляхом тлумачення змісту тексту диспозицій статей КК України [43, с. 56].

Водночас В. В. Топчій зазначає, що потерпілий є не ознакою злочину (кримінального правопорушення) як явища, а він сам і є цілком реальним явищем, а у кримінально-правовому контексті – складовою частиною, компонентом об'єкта злочину. Він вважає, що якщо виводити потерпілого за межі об'єкта, це штучно означає позбавлення його властивості, яка обумовлює спрямування на нього злочинного діяння, уваги до нього суб'єкта злочину [211, с. 98].

У диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» міститься два окремих склади злочинів. І, якщо у першому злочині коло потерпілих є невизначеним і, на нашу думку, достатньо широким, то у другому злочині потерпілий має специфічну соціальну ознаку – священнослужитель та прямо вказаний у диспозиції статті.

На нашу думку, потерпілим від злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України можуть бути фізичні особи – це віряни й священнослужителі та, наприклад, працівники правоохоронних органів, що забезпечують громадський порядок, а також релігійні організації, до яких належать віряни та священнослужителі. Хоча, оскільки ні сам потерпілий, ні його ознаки прямо не вказані у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, то на кваліфікацію ця ознака об'єкта цього злочину не впливає.

На відміну від попереднього юридичного складу злочину, у юридичному складі злочину, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, із фізичних осіб потерпілим може бути тільки священнослужитель. Але у цьому складі злочину потерпілий є конститутивною ознакою та прямо вказаний у диспозиції цієї статті.

При чому, вказані специфічні ознаки потерпілого, а саме – він повинен бути священнослужителем. Є підстави не погодитись із С. Я. Лиховою, яка вважає, що потерпілим від цього злочину можна вважати не тільки священнослужителя, а і будь-яку іншу особу [121, с. 320].

Розберемо цю категорію більш детально. Визначення категорії «священнослужитель», на жаль, відсутнє у законодавстві України, його немає навіть у профільному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації». Хоча це визначення є необхідним, зокрема, для кваліфікації цього злочину, тому що треба розуміти, хто такий священнослужитель для того, щоб взагалі розуміти чи був вчинений злочин.

Хоча, у Законі термін «священнослужитель» згадується сім разів, жодної згадки про ознаки такого специфічного соціального статусу відсутнє. Наприклад, у ст. 11 Закону є згадка про те, що релігійні управління і центри, зокрема, мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей.

У ст. 24 Закону священнослужителі згадуються наряду з релігійними проповідниками та наставниками, а вже у ст.ст. 25 та 28 Закону – церковнослужителями та особами, які працюють у релігійній організації на виборних посадах.

Також, у ст. 30 Закону вказано, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії, забезпечує проведення державної політики щодо релігій і церкви шляхом, зокрема, офіційного погодження можливості зайняття проповідницькою чи іншою канонічною діяльністю, виконання релігійних обрядів священнослужителями, релігійними проповідниками, наставниками, іншими представниками зарубіжних релігійних організацій, які є іноземними громадянами і тимчасово перебувають в Україні.

Наприклад, у ст. 3, фактично, встановлена таємниця сповіді. Зокрема, там вказано, що «ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих».

Окремі автори визначають священнослужителів як служителів релігійного культу у православній та католицькій церквах, зведені у духовний сан та які мають право самостійно здійснювати богослужіння, обряди і таїнства [124, с. 658]. Ми погоджуємося, що у класичному розумінні священнослужителі як особи, що мають духовний сан відносяться до християнських церков, але, для визначення потерпілого та кваліфікації суспільно небезпечного діяння, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України цього не достатньо. Зокрема, в такому випадку, таке тлумачення «священнослужителя» порушує один із фундаментальних демократичних принципів, а саме принцип рівноправності релігій. Тому, на нашу думку, термін «священнослужитель» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України треба тлумачити ширше та включати до нього осіб з числа духовенства й інших, не християнських релігій.

Тобто, очевидно, що специфічних ознак, які б дозволяли правозастосовувачам ідентифікувати особу як священнослужителя законодавець у жодному нормативному акті не зазначив. При цьому, вказівка на священнослужителя як потерпілого у тексті диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України вказує на важливість потерпілого як елемента об'єкта кримінального правопорушення для теорії кримінального права взагалі, так і визначення священнослужителя як потерпілого зокрема.

Таким спеціальним потерпілим «священнослужителем», який має ще додаткову ознаку (військовий), на нашу думку, слід вважати військового капелана. Так у ст. 7 Закону України «Про Службу військового капеланства» [183] зазначено, що військовим капеланом може бути громадянин України, який є священнослужителем зареєстрованої в Україні релігійної організації та отримав від керівного центру (управління) відповідної релігійної організації мандат на право здійснення військової капеланської діяльності. Тобто, військовий капелан, на нашу думку, як священнослужитель може бути потерпілим від злочину, юридичний склад якого міститься у ч. 2 ст. 180 КК України, вчиненим як загальним суб'єктом, так і спеціальним (службовою особою чи військовою службовою особою).

На нашу думку, у законодавстві України використовується більш широке поняття «священнослужитель» і частково охоплює собою й поняття «духовенство», тобто осіб, які можуть виконувати релігійні обряди. Окремі джерела визначають «священнослужителя» як особу, яка має одну зі ступенів священства виключно у християнстві, а вже до категорії «духовенство» (духівництво) відносять релігійних проповідників, виконавців релігійних обрядів, служб, практик усіх світових релігій та різних конфесій. Зокрема, словник визначає духовенство (духовних осіб) як особливим чином організовану соціально-професійну спільноту виконавців релігійного культу, яким у релігійній традиції надано статус посередників між Богом і людьми [45].

Так, наприклад, у християнстві, зокрема, у католицизмі та православ'ї, до представників духовенства можна віднести понтифіка (Папу Римського, голову Католицької Церкви), патріархів, кардиналів, архієпископів, єпископів, прелатів, священників (архимандритів, протоієреїв, пресвітерів, ієромонахів, ієреїв), дияконів (архидияконів, протодияконів), представників чернецтва (монахів та монахинь) тощо. У протестантизмі до духовенства можна, зокрема, віднести пасторів, дияконів, старійшин.

В ісламі, зазвичай, до духовенства відносять імамів, муфтіїв, мулл, муедзинів, аятол тощо; в юдаїзмі – рабинів; в індуїзмі – брахманів; у буддизмі – бонз; в язичництві – жерців, шаманів тощо. Але, треба розуміти, що у цих релігіях немає священнослужителів у звичному в Україні (християнському) розумінні. Так, під мусульманським та юдейським духовенством, зазвичай, розуміють осіб, пов'язаних з релігією, але вони мають різні функції та різний стосунок щодо відправлення релігійного культу. В ісламі, наприклад, є особи, які безпосередньо відправляють культ, є релігійні судді, правознавці, богослови, керівники громад вірян, орденів, братств та, навіть, голови держав. В юдаїзмі також немає священнослужителів у класичному розумінні, тобто як посередників між Богом і людьми. Наприклад, рабини є вчителями та духовними лідерами єврейської громади.

Оскільки, згідно зі статистикою [53], Україна здебільшого є православною країною, то вважаємо за необхідно детальніше розглянути категорію «священнослужитель» саме з погляду православ'я. Наприклад, як уже зазначалося вище, у Законі вказується не тільки категорія «священнослужителів», а ще й категорія «церковнослужителів». Очевидно, що для кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України треба точно визначитись зі змістом поняття «священнослужитель» та відмежувати його від інших подібних категорій. Очевидно, що йдеться про тих священнослужителів, які, як мінімум, можуть звершувати релігійні обряди. На нашу думку, потерпілим у цьому юридичному складі злочину може бути тільки священнослужитель, який є представником зареєстрованої у встановленому законом порядку релігійної організації й набув свій сан у встановленому релігійною організацією порядку.

Священство як таїнство рукоположення (хіротонії), було встановлене Ісусом Христом у Євангелії, переважно під час Таємної вечері. Він передав апостолам владу звершувати Євхаристію, навчати та відпускати гріхи: «Ісус же сказав їм вдруге: мир вам! Як послав Мене Отець, так і Я посилаю вас. Сказавши це, Він дихнув і говорить їм: прийміть Духа Святого. Кому відпустите гріхи, тим відпустяться, на кому залишите, залишаться». (Ін. 20:21-23) [21].

Так, православний Короткий тлумачний словник канонічного права визначає духовенство як збірне найменування священнослужителів, зокрема, єпископів, священників та дияконів. Духовенство поділяється на «біле» – це одружені священнослужителі, «чорне» – священнослужителі-ченці та «целібат» – не одружені та не ченці [84, с. 50]. Стосовно ступенів священства, то їх у православ'ї три: диякон – це нижчий ступінь священства, він не може самостійно звершувати богослужіння (релігійні обряди), а тільки допомагає їх звершувати єпископу або священнику; священник (ієрей, пресвітер) – середній ступінь священства, він може самостійно звершувати богослужіння (релігійні обряди), але не може висвячувати або рукопокладати у диякони, священники та єпископи; єпископ – це вищий ступінь священства, він може самостійно звершувати

богослужіння (релігійні обряди), а також самотійно висвячувати мирян у диякони, дияконів у священники, та собором єпископів висвячувати священників у єпископи. Рукопокладення (від грец. χειροτονία) – це таїнство у православ'ї, яке означає зведення у священний ступінь [84, с. 136]. Також, треба окремо зауважити, що сан «священнослужителя» у православ'ї не може мати особа, яка не хрещена (тобто не пройшла таїнство хрещення), або особа жіночої статі (яка народилася жінкою).

Тобто, слід дійти висновку, що «священнослужитель» має певні специфічні соціальні ознаки. На нашу думку, потерпілим у злочинах, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України може бути тільки священнослужитель, який є представником зареєстрованої у встановленому законом порядку релігійної організації й набув свій сан у встановленому релігійною організацією порядку.

Наприклад, О. В. Кришевич вважає, що «*священнослужитель* як узагальнювальне поняття щодо різних релігій має такі риси: є офіційним представником культу (релігії); професійним служителем; має сан, чин, титул, тобто чітко визначене місце в межах церковної ієрархії; має право допомагати або самотійно здійснювати релігійні дії (обряди, церемонії, таїнства). Тому законодавець розглядає діяльність священнослужителя не як реалізацію ним суб'єктивного права особи на свободу совісті (бо таке право мають всі особи), а як *професійну діяльність*» [112, с. 842].

Викладене вище показує наскільки складний та специфічний цей бланкетний матеріал для визначення «священнослужителя» як потерпілого у юридичному складі злочину, передбаченому диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Та як складно для правозастосовувачів визначити наявність потерпілого (обов'язкової для цього злочину ознаки), а саме священнослужителя, щоб правильно кваліфікувати цей злочин.

Для правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь та визначення потерпілого за ч. 2 ст. 180 КК України, ми пропонуємо власне визначення священнослужителя. Священнослужителем є особа, представник зареєстрованої

в Україні, у встановленому законом порядку, релігійної організації, набула духовний сан «священнослужителя» і право проводити релігійні обряди у встановленому релігійною організацією порядку та визнається цією організацією як священнослужитель, або особа, яка прирівняна до священнослужителя

Своєю чергою, прирівняними (у розумінні потерпілого у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України) до священнослужителя особами слід вважати представників зареєстрованої в Україні, у встановленому законом порядку, релігійної організації, яка набула духовний сан, прирівняний до священнослужителя у встановленому релігійною організацією порядку та визнається цією організацією як священнослужитель або особа не християнської релігії, яка прирівняна до священнослужителя. Це можуть бути особи, представники будь-якої релігії чи культу не заборонених законом, пов'язані з релігією, які мають різні функції та різний стосунок щодо відправлення релігійного культу, зокрема, імами, муфтії, мулли, муедзини, аятоли, рабини, брахмани, бонзи, жерці, шамани та ін. На нашу думку, для встановлення такого спеціального статусу «священнослужитель», такі особи повинні надавати правоохоронним органам посвідчення або довідку від відповідних релігійних організацій.

Так, існують дуже складні ситуації для кваліфікації діянь за ч. 2 ст. 180 КК України. Наприклад, якщо православного диякона примушують до проведення релігійного обряду. Наприклад, суб'єкт кримінального правопорушення не знає нюансів канонічного права та не розуміє, що, навіть при бажанні, диякон не має канонічного права проводити релігійні обряди самостійно, а лише допомагати священнику чи єпископу проводити такий обряд. Формально, диякон має статус священнослужителя, але чи може така особа бути потерпілим у злочині «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду»? На нашу думку, так, може. У цьому випадку слід віднести диякона до осіб прирівняних до священнослужителя (які мають релігійний статус, але не звершують релігійні обряди у розумінні православ'я чи католицизму).

Підсумовуючи викладений матеріал слід вказати, що ми погоджуємося, що саме об'єкт дозволяє визначити соціально-політичну сутність кримінального правопорушення, з'ясувати його суспільно небезпечні наслідки, сприяє правильній кваліфікації діяння, а також відмежуванню його від суміжних складів кримінальних правопорушень та правопорушень в цілому [16, с. 6]. Також треба наголосити, що питання потерпілого у сучасній науковій літературі з кримінального права розкриті не повністю і потребує подальшого дослідження. Щодо потерпілого від злочину у юридичному складі, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, треба зазначити особливу важливість визначення суб'єктного кола потерпілих, а також необхідності законодавчого закріплення визначення поняття «священнослужитель» та відмежування його від інших понять подібного роду (зокрема, церковнослужителя). Так, окремі автори визначають церковнослужителів як осіб, поставлених прислужувати при здійсненні церковних служб [124, с. 398].

Ще однією ознакою об'єкта як елемента складу кримінального правопорушення, як уже зазначалося вище є предмет. Зокрема, предметом кримінального правопорушення вважаються речі матеріального світу, а також віртуальні предмети. Так, наприклад, В. Я. Тацій вважає предметом кримінального правопорушення будь-які речі матеріального світу, але тільки певні речі, а не будь-які інші цінності [208, с. 100]. Предмет кримінального правопорушення не є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення та за загальним правилом вважається факультативною ознакою складу кримінального правопорушення. Ця ознака набуває значення обов'язкової лише в тих випадках, коли вона прямо передбачається у диспозиції статті Особливої частини КК України [208, с. 91]. Оскільки у теорії кримінального права кримінальні правопорушення, в яких немає предмета злочину називають безпредметними, то до таких, нашу думку, ми можемо віднести й злочини, юридичні склади яких передбачені у ст. 180 КК України.

Хоча, окремі автори вважають, що у злочині, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України «священнослужитель в першу

чергу є не потерпілим (хоча, зрозуміло, що потерпілим він також є), а знаряддям або, навіть, предметом злочину, за допомогою якого або посягаючи на який винний реалізовує свій злочинний задум» [59, с.198]. На наш погляд, категорично не можна погодитися з такою думкою, оскільки, як уже вказувалося, людина не може бути предметом кримінального правопорушення (також як і знаряддям), а тільки речі матеріального світу та віртуальні предмети.

2.2. Об'єктивні сторони юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України

Теорія кримінального права визначає об'єктивну сторону одним з обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення. Аналіз вітчизняної юридичної наукової літератури дозволяє сформулювати визначення об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення як сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, що характеризують доступний для спостереження й вивчення зовнішній прояв кримінального правопорушення та включають у себе суспільно небезпечне діяння (дію або бездіяльність) як обов'язкову ознаку, суспільно небезпечні (злочинні) наслідки та причиновий зв'язок між діянням та наслідками, а також місце, час, обстановку, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення [35, с. 238].

За типом складу кримінального правопорушення розрізняють кримінальні правопорушення с матеріальним та формальним складом. У кримінальних правопорушеннях с формальним складом, обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно небезпечне діяння. А у кримінальних правопорушеннях з матеріальним складом обов'язковими ознаками є суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між діянням та наслідком. Також, факультативними (такими, що не завжди впливають на кваліфікацію) ознаками об'єктивної сторони є місце, час вчинення, обстановка, спосіб, знаряддя та засоби вчинення кримінального

правопорушення. Однак, якщо факультативна ознака прямо вказана у диспозиції статті Особливої частини КК України, то вона відіграє роль обов'язкової. Наявність таких ознак об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення необхідна для правильної кваліфікації кримінального правопорушення та відмежування його від інших кримінальних правопорушень.

Як уже зазначалося вище, ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» містить, на нашу думку, два, практично протилежні, юридичні склади злочинів, це – «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» (ч. 1) та «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», які до того ж не охоплюються назвою статті (ч. 2).

У юридичному складі злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, які прямо вказані у диспозиції є суспільно небезпечне діяння – «незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду», суспільно небезпечні наслідки «що зірвало релігійний обряд». Також у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена відповідальність за закінчений замах «поставило під загрозу зриву релігійний обряд». Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є обстановка вчинення злочину – «здійснення релігійного обряду», або сам «релігійний обряд».

Так, незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, яке у цьому юридичному складі злочину є суспільно небезпечним діянням, на нашу думку, може виражатися як у конкретних діях (способах вчинення злочину), так й у вигляді бездіяльності. Зокрема, на думку Н. С. Юзікової, «перешкоджання проведення релігійного обряду може полягати у створенні як непереборних перешкод у реалізації права особи на певну законну діяльність, так і перешкод, що не виключають можливості здійснювати відповідну діяльність, а тільки ускладнюють реалізацію права на її здійснення»[226, с. 225].

Словник української мови визначає термін «перешкоджати» як бути перепорою для чого-небудь [169]. Тобто, «перешкоджання» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України – це злочинна дія, яка означає створення вірянам або/та священнослужителям будь-яких перепон, якими ускладнюється («що поставило під загрозу зриву релігійний обряд») чи унеможлиблюється здійснення релігійного обряду («що зірвало релігійний обряд»). Так, Є. В. Пилипенко пропонує під перешкоджанням діяльності як ознакою, що об'єднує відповідні склади злочинів, розуміти створення перешкод у реалізації права іншої особи на певну діяльність, не заборонену законом, тобто дію або бездіяльність (фізичну чи інтелектуальну), спрямовану на недопущення, припинення або ускладнення такої діяльності [170, с. 3].

Наприклад, Є. М. Блажівський в авторефераті своєї дисертації зазначає, що термін «перешкоджання» законодавець використовує для позначення суспільно небезпечного діяння, направлено на створення перешкод для реалізації як професійних (наприклад, ст. 171 «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів»), так і «загальних» (наприклад, ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду») як обов'язків, так і прав, а термін «втручання» законодавець використовує для позначення суспільно небезпечного діяння, коли йдеться про створення перешкод для виконання визначеними суб'єктами своїх службових (професійних) повноважень (виконання обов'язків) [23, с. 10]. Є підстави не погодитись з твердженням, що здійснення релігійного обряду є загальним, а не спеціальним правом, тому що релігійний обряд є специфічною частиною суспільних відносин, а саме релігійними відносинами та регулюється канонічним правом. Так, зазвичай релігійний обряд здійснюється священнослужителем за участі вірян. На підтвердження цієї тези зазначимо, що у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину щодо примушування саме священнослужителя, а не будь-якої особи.

Так, Г. М. Собко, на нашу думку, необґрунтовано доходить висновку, що перешкоджання належить до фізичних дій та більше пов'язане з фізичним насильством [198, с. 47]. Ми не погоджуємося із таким висновком та вважаємо,

що «перешкоджання» як суспільно небезпечне діяння у юридичному складі злочину, який передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України може відбуватися різними способами, у тому числі не пов'язаними з фізичним насильством.

Способом вчинення перешкоджання здійсненню релігійного обряду є певна послідовність дій, спрямованих на вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України. І, хоча, способи вчинення цього злочину прямо не вказані у диспозиції ч. 1, але вони мають значення для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння та його відмежування від інших кримінальних правопорушень. Так, О. Г. Панчак визначає спосіб вчинення кримінального правопорушення як передбачений у КК України прийом, метод (чи їх сукупність) вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого цим же Кодексом [89, с. 270].

Наприклад, О. Вакулик вважає, що спосіб вчинення кримінального правопорушення, тобто певний метод, порядок і послідовність рухів, прийомів, які застосовуються особою для вчинення кримінального правопорушення, має найбільше юридичне значення серед усіх факультативних ознак об'єктивної сторони [26, с. 275].

На нашу думку, способи вчинення суспільно небезпечного діяння «перешкоджання здійсненню релігійного обряду», передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України можуть виражатися, зокрема, як у певних діях, наприклад:

- перешкоджання доступу до місця здійснення релігійного обряду (це може бути як релігійна будівля (наприклад, храм або молитовний дім) або будь-яка будівля, так і певна територія, на якій здійснюється релігійний обряд);

- перешкоджання у вигляді вигуків, скандувань, вмикання гучної музики з використанням гучномовців та іншої звукопідсилювальної техніки;

- перешкоджання надання комунальних послуг, необхідних для нормального здійснення релігійного обряду (вимкнення електроенергії, опалення, води тощо).

Так і у вигляді бездіяльності, наприклад:

- перешкоджання здійсненню релігійного обряду (може бути законне і незаконне перешкоджання) шляхом обмеження доступу до храму, якщо храм знаходиться на певній території, не допуск на цю територію;

- перешкоджання виданням незаконних наказів чи розпоряджень органами державної влади або місцевого самоврядування (наприклад, заборона хресної ходи або відспівування при похованні);

- перешкоджання службовими особами чи працівниками правоохоронних органів шляхом бездіяльності при вчиненні діянь, передбачених у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Так, О. П. Бабіков та О. С. Бабікова наголошують, що систематизація та уніфікація загалом, зокрема, способів перешкоджання тій чи іншій діяльності, тому чи іншому суб'єкту повинна стати черговим, навіть основним завданням для законодавця при конструюванні норм закону про кримінальну відповідальність [13].

Щодо таких ознак об'єктивної сторони як «релігійний обряд» та «здійснення релігійного обряду», які містяться у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, то, на нашу думку, вони є обстановкою вчинення цього злочину. Норма, яка передбачена у ч. 1 цієї статті за своєю суттю, містить бланкетну диспозицію. Але, на жаль, законодавець ані у ст. 180 КК України, ані у КК України загалом, не надав дефініції термінологічного звороту «релігійний обряд». Відсутнє визначення релігійного обряду як у профільному Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» [182], так і у будь-якому іншому нормативному акті України. Наприклад, у тексті Закону релігійний обряд визначається як публічний релігійний захід і вживається як синонім таких понять як «богослужіння», «церемонія», «похід» тощо (п. 3 абз. 4 ст. 16). Словник української мови дає визначення «заходу» як сукупності дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [62]. Очевидно, що для ефективного використання кримінального законодавства України необхідно дати конкретне

визначення вищезазначеного термінологічного звороту, тому що ті кримінально-правові норми, в яких вживається це поняття містять бланкетні диспозиції.

Релігійний обряд є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» КК України, тому що релігійний обряд згадується у тексті диспозицій обох частин цієї статті. Навіть з назви статті видно, що для кваліфікації кримінального правопорушення за цією статтею необхідно чітко розуміти, що таке релігійний обряд. Якщо обряд не релігійний, то відповідні діяння не є кримінальним правопорушенням. Наприклад, весілля не є релігійним обрядом, але уже таїнство вінчання є, тому перешкоджання весільному обряду (реєстрації шлюбу) не може кваліфікуватися за ч. 1 ст. 180 КК України.

Так, Н. С. Юзікова, зокрема, звертає увагу на «значні проблеми юридичної визначеності та кваліфікації, оскільки чинне законодавство, хоч і відповідає міжнародним стандартам, містить недоліки з точки зору однозначного розуміння складових кримінальних правопорушень та потребує критичної оцінки діючої редакції ст. 180 КК України для усунення проблемних питань перешкоджання та тлумачення поняття «релігійного обряду»» [227, с. 128-129]. Так, Є. Л. Стрельцов наголошує, що «сама дефініція, яка формує правову матерію нормативного акта, повинна містити поняття та істотні ознаки явища, предмета, виступає в якості одного з основних понять в процесі правотворчості в кримінальному праві» [206, с. 358]. Оскільки «релігійний обряд» є системоутворюючою ознакою дефініцій обох частин ст. 180 КК України, то для правильної кваліфікації необхідно чітко визначити це поняття.

У деяких джерелах поняття «релігійний обряд» вживається як синонім поняття «церковний обряд» та означає зовнішній прояв віри у Бога. Наприклад, Велика українська енциклопедія визначає релігійний обряд як сукупність символічних індивідуальних або колективних дій віруючих, які об'єктивують їхні релігійні уявлення і спрямовані на встановлення (підтримання, засвідчення) зв'язку між людиною і надприродними силами [161].

Так, окремі автори пропонують розуміти під обрядом священнодійство, скоєне певним чином (тобто порядком), очолюване священником і, яке має видимий і духовний зміст. Тобто, ці автори, по-перше, вважають будь-який обряд релігійним, а, по-друге, що цей обряд може бути проведений тільки священником [124, с. 617].

На думку М. І. Мельника, релігійний обряд є сукупністю визначених внутрішніми церковними приписами і правилами індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на встановлення обопільних відносин між людиною і надприродними об'єктами. Релігійний обряд є складовою релігійної діяльності, до якої належать також богослужіння, релігійні церемонії, процесії, інші індивідуальні чи колективні дії, пов'язані із сповіданням і поширенням обраної віри [154, с. 551-552].

Наприклад, О. О. Дудоров визначає релігійний обряд як низку послідовних дій, що супроводжують і оформляють вчинення акту чи актів культового характеру [44, с. 533].

Своєю чергою, В. В. Новіков вказує, що релігійні обряди – це сукупність визнаних внутрішніми церковними приписами й правилами індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на встановлення двосторонніх відносин між людиною і надприродними об'єктами [159].

Треба зазначити, що релігійний обряд є певними публічними ритуальними діями, які мають сакральний, тобто священний, присвячений Богу зміст. Тому що, релігія складається як із внутрішньої складової – віри, тобто внутрішніх переконань віруючої людини, так і зовнішньої – публічного прояву віри у Бога, зокрема, релігійного обряду.

На нашу думку, релігійний обряд (богослужіння) можна визначити як складову (або різновид) релігійної діяльності, пов'язану зі сповіданням й поширенням віряними (віруючими) своєї віри та яка складає сукупність встановлених правилами (канонами) релігійних організацій та визначених релігійними звичаями індивідуальних чи колективних дій вірян (віруючих),

спрямованих на встановлення відносин з надприродними об'єктами або поклоніння їм.

Тепер необхідно визначити, до якої саме ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення відноситься релігійний обряд. Як відомо з теорії кримінального права, об'єктивна сторона складу кримінального правопорушення включає обов'язкові та факультативні ознаки. Обов'язкові ознаки кримінального правопорушення складаються з суспільно небезпечного діяння, суспільно-небезпечного наслідку та причинового зв'язку між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечними наслідком.

На нашу думку, релігійний обряд не може бути місцем вчинення кримінального правопорушення, тому що місце вчинення кримінального правопорушення, зазвичай, визначається як певна територія або інше місце, де було вчинене суспільно небезпечне діяння, або його основна частина (формальний склад) або настали суспільно небезпечні наслідки (матеріальний склад). Тобто, оскільки Закон визначає релігійний обряд як публічний релігійний захід, то він не обов'язково залежить від якоїсь певної території і може відбуватися як на певних місцях (кладовищах, місцях поклоніння, паломництва тощо), у стаціонарних приміщеннях (храмах, релігійних будівлях, молитовних домах чи будь-яких приміщеннях), так і в русі (наприклад, на хресній ході, в автомобілі, у літаку, у пересувному храмі тощо).

Окремі вітчизняні вчені визначають час вчинення кримінального правопорушення як певний часовий період або проміжок часу. Враховуючи це слід дійти висновку, що релігійний обряд не може бути часом вчинення кримінального правопорушення, тому що хоча він і відбувається в певний проміжок часу, але зі змісту диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України можна зрозуміти, що злочинне діяння «незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду» може як зірвати релігійний обряд, так і поставити його під загрозу зриву, тобто кримінальне правопорушення може відбуватися ще до самого релігійного обряду. У диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України взагалі йдеться про вчинення «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», тобто,

очевидно, що злочинне діяння може вчинюватися тільки до початку самого релігійного обряду з метою його проведення.

На нашу думку, релігійний обряд своїми ознаками підпадає під характеристику обстановки вчинення кримінального правопорушення, оскільки під такою обстановкою, зазвичай, у вітчизняній науковій літературі розуміють сукупність визначених у законі факторів, що становлять середовище, зовнішнє оточення, ситуацію в умовах якої вчинюється кримінальне правопорушення. Тобто, обстановка – це відповідні об'єктивні умови, в яких вчиняється кримінальне правопорушення [19].

Зважаючи на вищевказане, слід дійти висновку, що «релігійний обряд» у диспозиціях ч. 1 та ч. 2 ст. 180 КК України є системоутворюючою ознакою юридичних складів злочинів. Але, якщо у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України релігійний обряд є такою ознакою об'єктивної сторони як обстановка злочину, то у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України – уже ознакою суб'єктивної сторони, а саме, метою злочину. Тобто, при вчиненні злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» сам факт проведення релігійного обряду, на нашу думку, не є обов'язковим, а тому він не є ознакою об'єктивної сторони.

На підтвердження тези, що «релігійний обряд» є системоутворюючою ознакою юридичних складів злочинів наведемо такі аргументи:

- якщо обряд не є релігійним, то юридичні склади цих кримінальних правопорушень відсутні;
- місце здійснення релігійного обряду не впливає на кваліфікацію кримінального правопорушення;
- час здійснення релігійного обряду також не впливає на кваліфікацію за ст. 180 КК України.

Релігійний обряд завжди супроводжується молитвою. Зокрема, Українська релігієзнавча енциклопедія визначає молитву як звернення священника або самого віруючого до Бога, інших надприродних сил або ж святих з проханням про дарування всіляких благ, заступництво і відвернення зла. Молитва є

невід'ємною частиною релігійного культу в християнстві, ісламі, юдаїзмі, буддизмі тощо [143]. А, наприклад, християнська церква визначає молитву як розмову з Богом, в якій віруючий відкриває Йому своє серце. Молитва може відбуватися у різних формах. Це, зокрема, може бути прохання, коли людина звертається з конкретними потребами, подяка за отримані благословення, покаєння (визнання своїх гріхів і прохання про прощення), поклоніння (вшанування й прославлення Бога за Його велич і милість) [224].

Молитва може бути спільною (публічною) або особистою (у цьому випадку вона може відбуватися й під час здійснення релігійного обряду). Особиста молитва потребує внутрішньої концентрації, тому будь-які зовнішні чинники можуть відволікати людину від неї. Під час здійснення релігійного обряду спільна молитва складається з особистої молитви кожного учасника такого релігійного обряду. Тому, якщо дії з перешкоджання релігійному обряду (зокрема, молитві) навмисні, з метою саме перешкодити здійсненню релігійного обряду, такі дії слід кваліфікувати за ст. 180 КК України. Тому що, релігійний обряд, як раз, і є зовнішнім проявом спільної молитви священнослужителів та вірян. Так, треба погодитися з О. П. Бабіковим та О. С. Бабіковою, які пропонують розуміти під обрядом зовнішнє вираження вірувань людини та вважають, що поняття обряду дає змогу розглянути співвідношення між ритуалом, релігією, культом і таїнством [14, с. 128]. Так, окремі автори пропонують розуміти під таїнством боговстановлені священні дії, якими у видимому вигляді віруючим посилається Божа благодать [124, с. 46]. Ми не можемо погодитися з цими авторами, тому що, на нашу думку, таїнство є духовною, невидимою стороною релігійного обряду, який є зовнішнім проявом таїнства.

Також, ми вважаємо, що у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», ознакою «незаконності» законодавець вказує на те, що є випадки, коли перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути й законним. Це, на нашу думку, такі випадки, коли релігійний обряд

здійснюється, наприклад, або забороненою рішенням суду релігійною організацією, або у забороненому місці. Так, В. О. Навроцький зазначає, що вказівка на незаконність діяння є ознакою, яка допомагає відрізнити злочинне посягання від правомірної поведінки та дозволяє розмежувати цей злочин від інших правопорушень та від правомірних діянь [148, с. 153].

Водночас А. І. Турій, на наш погляд, помилково вважає, що перелік місць проведення релігійних обрядів є виключним, і що такі обряди можна безперешкодно проводити тільки в конкретних місцях: в будинках і квартирах громадян; в крематоріях і місцях окремих поховань; на кладовищах; в різних установах організацій релігійного характеру; в місцях, де проводиться паломництво; в культових будівлях і на прилеглих до них територіях [212]. На нашу думку, цей висновок абсолютно не обґрунтований та суперечить міжнародним нормативно-правовим актам з прав людини, Конституції й законодавству України. Так, у ст. 9 ЄКПЛ [78] буквально записано, що «свобода сповідувати свою релігію або переконання підлягає лише таким обмеженням, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб». Яким законом, на думку А. І. Турія, інші місця заборонені для проведення релігійних обрядів, автор залишає без відповіді.

Тому, зазвичай, дозвіл на здійснення релігійного обряду отримувати не потрібно, він може здійснюватися у будь-якому незабороненому місці, у будь-який незаборонений час. В окремих випадках, для здійснення релігійного обряду може бути необхідний дозвіл, наприклад, у місцях з особливим режимом допуску (військових частинах, місцях позбавлення волі, лікарнях тощо). У таких ситуаціях, на нашу думку, перешкоджання здійсненню релігійного обряду як раз може бути законним, хоча ця заборона теж повинна бути обґрунтованою та не обмежувати релігійні права осіб та релігійних організацій, яких стосується ця заборона.

Так, Конституційний Суд України вважає, що закріплена у положеннях ч. 5 ст. 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» вимога

отримати попередній дозвіл на проведення окремих мирних релігійних зібрань у публічних місцях суперечить положенням ч. 1 ст. 39 Конституції України, які як норми прямої дії встановлюють необхідність лише завчасно сповістити органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування про проведення мирного зібрання, яке може мати як релігійний, так і нерелігійний характер (Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 року № 6-рп/2016) [196].

Однак, треба зауважити, що у п. 3 абз. 2 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» зазначено, що у разі систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо), така релігійна організація може бути припинена у судовому порядку [182]. Що розуміється під таким порушенням, та що це за встановлений законодавством порядок проведення публічних релігійних заходів законодавець, на жаль, не уточнює.

Окрім дії, злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України може бути вчинений й у формі бездіяльності. Так, у термінології законодавства бездіяльність визначається як певна форма поведінки особи, яка полягає у невиконанні нею дій, які вона повинна була і могла вчинити в силу покладених на неї посадових обов'язків і згідно з чинним законодавством України [18]. Водночас Енциклопедія Сучасної України визначає бездіяльність як пасивну форму поведінки особи, пов'язану з невиконанням нею дій, які вона повинна була й могла вчинити відповідно до покладених на неї посадових чи інших обов'язків. А, зокрема, злочинну бездіяльність у кримінальному праві – як невчинення особою певних дій, які вона повинна була й могла вчинити за конкретних умов для запобігання шкоди суспільним відносинам [17].

На відміну від злочинної дії, злочинну бездіяльність при вчиненні злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України можна визначити як пасивну поведінку суб'єкта цього злочину щодо невчинення певних дій, які вона зобов'язана була та/або могла вчинити, щоб запобігти перешкоджанню здійсненню релігійного обряду. Це може бути, наприклад, бездіяльність службових осіб органів, від яких залежить безперешкодне здійснення релігійного обряду; працівників правоохоронного органу, які відповідають за забезпечення громадського порядку. Зокрема, ст. 180 КК України здійснює кримінально правову охорону права на свободу віросповідання, яке закріплене у міжнародних правових актах, ратифікованих ВР України, у Конституції України та у законодавстві України. Якщо, наприклад, працівники правоохоронних органів керуються незаконними наказами або нормативними актами, що суперечать законодавству України, то вони вчинюють злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, тому що права і свободи людини вище за підзаконний нормативний акт.

Хоча, цей злочин може вчинювати, наприклад, такий спеціальний суб'єкт як службова особа (і дією, і бездіяльністю), на жаль, кваліфікований склад, який передбачав би кримінальну відповідальність за вчинення цього злочину службовою особою, у КК України відсутній. Але така злочинна бездіяльність не охоплюється юридичним складом злочину, який передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України. Такі повинні кваліфікуватися за сукупністю статей – ч. 1 ст. 180 та, наприклад, ст. 367 КК України «Службова недбалість».

Суспільно небезпечними наслідками «що зірвало релігійний обряд» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є фактичний зрив релігійного обряду (зупинка релігійного обряду чи його переривання через діяння суб'єктів злочину). Формулювання у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що поставило під загрозу зриву релігійний обряд» ми вважаємо закінченим замахом на злочин «Незаконне перешкоджання

здійсненню релігійного обряду, що зірвало релігійний обряд», який передбачений безпосередньо у диспозиції.

На нашу думку, це кримінальне правопорушення є злочином з формально-матеріальним складом і вважається закінченим або з моменту поставлення релігійного обряду під загрозу зриву (формальний склад), або з моменту зриву релігійного обряду (матеріальний склад). Так, Є. В. Пилипенко дотримується думки, що кримінальне правопорушення, яке полягає у перешкоджанні діяльності, є закінченим з моменту вчинення певних дій (бездіяльності), спрямованих на перешкоджання реалізації права іншої особи на здійснення певної діяльності, незалежно від того, чи вдалося винному перешкодити потерпілому здійснювати відповідну діяльність [170].

На відміну від цього, В. І. Маркін вважає, що ознака об'єктивної сторони «загроза зриву релігійного обряду» є наслідком та введена законодавцем до диспозиції для того, щоб уникнути суб'єктивного фактора при настанні більш тяжкого наслідку «зрив релігійного обряду». Він вважає, що при «загрозі зриву релігійного обряду» є випадки, коли один священнослужитель продовжує релігійний обряд, а інший може припинити його здійснення [132, с. 587]. Ми із цією думкою погоджуємося, але це як раз й доводить, що у разі, коли священнослужитель продовжує релігійний обряд, то наслідок у вигляді зриву релігійного обряду відсутній, а суспільно небезпечні діяння щодо спроби зірвати такий релігійний обряд були. Оскільки спроба зірвати релігійний обряд, на нашу думку, не може вважатися метою злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, а фактично такі діяння є закінченим замахом на зрив релігійного обряду, то законодавець криміналізував такий замах на зрив релігійного обряду без наслідків у вигляді поставлення релігійного обряду під загрозу зриву. Хоча, окремі автори вважають поставлення під загрозу зриву релігійного обряду теж злочинним наслідком [153, с. 409].

Так, І. О. Зінченко пропонує під «зривом релігійного обряду» розуміти неможливість розпочати запланований чи зупинку здійснюваного релігійного

обряду, а під «загрозою зриву релігійного обряду» – реальну небезпеку неможливості здійснення канонічного обряду певної релігії [156, с. 491].

Час вчинення злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є факультативною ознакою та не впливає на кваліфікацію цього злочину. Так, ч. 3 ст. 4 КК України визначає час вчинення кримінального правопорушення як час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності. Часом вчинення злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України слід вважати проміжок часу з моменту початку вчинення діянь з перешкоджання здійсненню релігійного обряду до моменту, коли такий релігійний обряд був поставлений під загрозу зриву (але у дійсності не був зірваний, недопущений чи припинений), або, коли релігійний обряд був зірваний, недопущений чи припинений. Встановлення часу вчинення кримінальних правопорушень, зокрема, цього злочину може мати важливе значення для вирішення питання про чинність закону у часі [87, с. 135].

Місце вчинення «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», знаряддя та засоби вчинення такого перешкоджання, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України на кваліфікацію не впливають. Але вони можуть мати значення для кваліфікації посягання на додатковий факультативний об'єкт кримінально-правової охорони.

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, обов'язковими ознаками об'єктивної сторони, які прямо вказані у диспозиції є: суспільно небезпечне діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» та спосіб вчинення злочину – «шляхом фізичного або психічного насильства». Ознака «релігійний обряд», яка вказана у диспозиції, як зазначалося вище, у цьому юридичному складі злочину не є ознакою об'єктивної сторони, а є ознакою суб'єктивної сторони (метою).

На нашу думку, злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є злочином з формальним складом і вважається закінченим з моменту застосування до священнослужителя фізичного або психічного насильства з метою примушування його до проведення релігійного обряду.

Суспільно небезпечне діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» є конститутивною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, тобто без цієї ознаки не можлива кваліфікація цього злочину. У загальному вживанні «примушування» означає вимагання в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання. У Словнику української мови термін «примушування» означає вимагання у кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання [176].

Однак, на нашу думку, у цьому складі злочину, це вимагання здійснюється не просто незалежно від волі потерпілого чи бажання, а обов'язково проти його волі чи бажання, ще й шляхом фізичного або психічного насильства. Фактично, злочинне діяння «примушування», як ознака об'єктивної сторони реалізується у формі вимоги (за аналогією ст. 189 «Вимагання» КК України) до спеціального потерпілого (священнослужителя) здійснити «релігійний обряд» (мета злочину) способом фізичного або психічного насильства. Вимога як ознака вимагання означає викладену в рішучій формі пропозицію до потерпілого провести релігійний обряд [155, с. 409]. Тобто злочинне діяння «примушування» фактично і є вимогою до священнослужителя (чи особи, яку суб'єкт злочину вважає священнослужителем) вчинити релігійний обряд, проведення якого суперечить його внутрішньому переконанню чи керуючим документам, настановам, канонам релігійної організації, або який він відмовляється проводити із небажання чи з якихось інших підстав.

Тим не менш, ми вважаємо, що в цьому складі злочину примушування вчиняється не просто всупереч волі чи бажанню потерпілого, але всупереч його волі чи бажанню із застосуванням насильства. На нашу думку, у даній ситуації

не важливо, чи може фактично провести священнослужитель цей релігійний обряд, чи ні. Як зазначалося вище, наприклад, диякон у християнських конфесіях фактично є священнослужителем, але особисто здійснити релігійний обряд без священника або єпископа не може (не має канонічного права).

Так, наприклад, Н. Довгань-Бочкова вважає, що примушування – це, в першу чергу, вплив на психіку, що будь-яке насильство (примус) фізичне чи психічне має на меті вплинути на психіку або свідомість потерпілого, щоб змусити його підкоритися злочинній волі суб'єкта кримінального правопорушення [40, с. 200]. Але окремі автори вважають, і треба із ними погодитись, що окрім фізичного та психічного насильства існує ще й психофізичне, як змішана форма насильства [77, с. 29]. Тому сполучник «або» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не відображає усіх можливих форм примушування. У цьому випадку, краще було б, вжити сполучники «та/або».

Термін «примушування» зустрічається у КК України 36 разів, з них – 8 разів у назвах статей, 25 разів у тексті диспозицій статей та один раз у примітці до статті. Найчастіше цей термін вживається як кваліфікуюча ознака. Так, наприклад, термінологічний зворот «шляхом примушування або обману» може використовуватися у кваліфікованому складі кримінального правопорушення як обтяжуюча обставина якогось злочинного діяння. І лише, декілька разів «примушування» використовується як конститутивна ознака кримінального правопорушення. Зазвичай у КК України вказується, що «примушування» застосовується до певних вразливих категорій осіб (це, наприклад, малолітні, неповнолітні, вагітні жінки, священнослужителі), або осіб, які знаходяться у вразливому чи залежному стані (наприклад, підпорядкована особа, пацієнт, жертва домашнього насильства тощо).

У загальному вживанні «примушувати» означає вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання [175]. Однак, на нашу думку, у цьому складі злочину, це вимагання не просто незалежно від волі чи бажання потерпілого, а обов'язково проти його волі чи бажання, а ще й шляхом насильства.

Також, ми не погоджуємося з М. І. Мельником, який тлумачить «примушування» через «домагання» [154, с. 552]. Згідно словника української мови, домагатися – це наполегливо добиватися кого-, чого-небудь [41]. На нашу думку, домагання може мати й позитивну конотацію, на відміну від вимагання, яке має тільки негативне значення.

Тобто, «примушування» у ч. 2 ст. 180 КК України – це злочинна дія, яка проявляється у вигляді фізичного або психічного насильства для вимагання від священнослужителя виконання релігійного обряду незалежно від його волі чи бажання. Так, згідно до ст. 35 Конституції України свобода віросповідання, у даному випадку, і полягає у вільному виборі священнослужителя проводити релігійний обряд чи ні.

Причому, слід взяти до уваги, що «саме насильство може бути направлене не тільки проти особи, яку примушують, і близьких їй осіб, але і на інші зовнішні об'єкти» [77, с. 27].

У ст. 40 КК України фізичний або психічний примус згадується як обставина, що виключає кримінальну протиправність діяння, але, фактично, законодавець вживає поняття «примус» у значенні «насильства», тобто демонструє тотожність цих понять. Тому, у назві юридичного складу злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», вказувати на види насильства є зайвим, тому що «примушування» (на думку законодавця) і є «насильством». Так, С. Крушинський вважає, що поняття «насильство» вживається як узагальнююча назва для його двох окремих форм – фізичного і психічного насильства [115, с. 119].

Так, наприклад, Г. М. Собко вважає, що при визначенні співвідношення понять «примус» та «насильство» вказується, що примус – це частина насильства (в широкому розумінні), а насильство (у вузькому розумінні) – це спосіб фізичного примусу [199].

Тобто, якщо, враховуючи вищезазначене, тлумачити «примушування» як спосіб вчинення кримінального правопорушення, спираючись на Постанову

Пленуму Верховного суду України «Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність» [179], то під примушуванням священнослужителя у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України слід розуміти будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) та/або психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) безпосередньо на самого священнослужителя або на його близьких осіб, або на будь-яких осіб і спрямовані на вимагання від нього (всупереч його волі чи бажання) провести релігійний обряд.

Самих форм вчинення суспільно небезпечного діяння «примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» може бути доволі багато, наприклад:

- вимога відспівати померлу (загиблу) людину, якщо вона не належала при житті до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещена у цій релігійній організації) і це заборонено керуючими документами релігійної організації;

- вимога відспівати померлу (загиблу) тварину, якщо це заборонено керуючими документами релігійної організації;

- вимога повінчати людей, які не належать до цієї релігійної організації (наприклад, не хрещені у цій організації), або вони не зареєстрували свій шлюб відповідно до законодавства України, або вони однієї статі і це заборонено керуючими документами релігійної організації;

- вимога службових осіб, які представляють державу чи за власною ініціативою, до священнослужителя взяти участь у релігійному обряді з представниками інших релігійних організацій (і це заборонено керуючими документами релігійної організації) тощо.

Способом вчинення злочину «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є фізичне або психічне насильство.

На нашу думку, слід погодитись із В. О. Навроцьким, який зазначає, що під психічним насильством розуміють погрозу, тобто вплив на психіку особи, а насильство розуміють тільки як фізичне насильство, тому у ч. 2 ст. 180 КК України слово «фізичне» слід виключити і термінологічний зворот «фізичного або психічного насильства» замінити на «насильства або погрози» [148, с. 180-181].

Також, ми погоджуємось з думкою окремих авторів, які вважають, що окрім фізичного та психічного насильства існує ще й психофізичне, як змішана форма насильства, тому сполучник «або» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, на нашу думку, не відображає усіх можливих форм примушування, краще було б змінити його на сполучники «та/або» [155, с. 589)].

Часом вчинення злочину вважається період часу, який починається з моменту застосування фізичного та/або психічного насильства, тобто злочин є формальним. Місце, обстановка, знаряддя та засоби вчинення злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України на кваліфікацію не впливають.

Не коректним видається також застосування різних термінів, яким позначають вчинення релігійного обряду. Так, якщо у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України таке вчинення позначається терміном «здійснення», то у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України – терміном «проведення». Якщо у диспозиції ч. 2 законодавець мав на увазі, що священнослужитель може провести релігійний обряд, то чому у диспозиції ч. 1 вживається термін «здійснення», хіба він здійснюється сам по собі? Його теж проводить священнослужителя та присутні віряни. На наш погляд, слід уніфікувати назву вчинення релігійного обряду у диспозиціях обох частин ст. 180 КК України, наприклад, терміном «проведення». Тобто, викласти ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання проведенню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд».

Таким чином, слід дійти висновку, що такий елемент складу кримінального правопорушення як об'єктивна сторона у злочинах, передбачених

у диспозиціях ст. 180 КК України не достатньо досліджена, виникає багато питань до формулювання юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиції цієї статті, проблеми з тлумаченням та кваліфікацією за цією статтею, що дає підстави для подальшого теоретичного дослідження.

2.3. Суб'єктивні ознаки юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України

У кримінальному праві України суб'єктивні ознаки кримінального правопорушення є узагальнюючим поняттям, яке включає у себе ознаки таких обов'язкових елементів складу кримінального правопорушення як суб'єкт та суб'єктивна сторона. Це, так би мовити, внутрішні ознаки кримінального правопорушення, загалом вони відображають, зокрема, біологічний розвиток особи, її психічну діяльність, розуміння, усвідомлення, спонукання, вольовий характер своїх діянь та їхніх наслідків.

Першим елементом складу кримінального правопорушення, який ми розглянемо буде суб'єкт. Сьогодні, суб'єкт є єдиним елементом складу кримінального правопорушення, визначення та ознаки якого містяться у КК України. Це, на нашу думку, вказує на його особливу важливість для кваліфікації кримінальних правопорушень. Суб'єкт утворює окремий інститут Загальної частини КК України.

Загальні характеристики суб'єкта кримінального правопорушення, зокрема, суб'єктність фізичної особи, її осудність, вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність, містяться у Розділі IV КК України, що має назву «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт кримінального правопорушення)». На нашу думку, фразеологічний зворот у назві розділу «особа, яка підлягає кримінальній відповідальності», очевидно, застосовується для можливості включити у коло суб'єктів кримінальних правопорушень юридичних осіб.

Визначення та ознаки загального суб'єкта кримінального правопорушення містяться у ч. 1 ст. 18 КК України. Зокрема, там вказано, що суб'єктом кримінального правопорушення є фізична осудна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у віці, з якого відповідно до КК України може наставати кримінальна відповідальність. Також, як зазначають окремі автори, треба відрізнити поняття «особа винного» (яке згадується, зокрема у п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) від не тотожного за змістом поняття «суб'єкт кримінального правопорушення» [36, с. 260].

Обов'язковими ознаками суб'єкта кримінального правопорушення, які його характеризують та необхідні для кваліфікації кримінального правопорушення є осудність особи та її вік. Визначення та ознаки спеціального суб'єкта кримінального правопорушення містяться у ч. 2 ст. 18 КК України. Зокрема, там вказано, що спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення має єдину відмінність від загального суб'єкта, а саме, це вказівка на те, що окремі кримінальні правопорушення може вчинити тільки спеціальний суб'єкт. Тобто, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення окрім загальних ознак має ще й певні спеціальні ознаки, які передбачені уже у диспозиції конкретної статті Особливої частини КК України.

Одним із різновидів спеціального суб'єкта є службові особи. Визначення службової особи дається у ч. 3 ст. 18 КК України. Це особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління зі спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Також, у ч. 4 ст. 18 КК України йдеться про посадових осіб, які також визнаються службовими особами. Це посадові особи іноземних держав, іноземні третейські судді, посадові особи міжнародних організацій, судді й посадові особи міжнародних судів тощо.

Із визначення суб'єкта кримінального правопорушення видно, що осудність є обов'язковою ознакою суб'єкта як елемента складу кримінального правопорушення. Визначення осудності дається у ст. 19 КК України. Так, згідно з ч. 1 цієї статті, осудною визнається особа, яка під час вчинення кримінального правопорушення могла усвідомлювати свої діяння і керувати ними. Станом осудності є норма, тобто типовий стан психіки людини характерний для її певного віку [87, с. 140]. Треба окремо зазначити, що стан осудності визначається, виключно, на час (момент) вчинення відповідного суспільно небезпечного діяння.

Слід зазначити, що у кримінальному праві та процесі існує презумпція осудності, вона передбачає, що особу вважають осудною доти, доки інше не буде встановлене в передбачений законом спосіб [165]. Чому ж осудність, як обов'язкова ознака суб'єкта кримінального правопорушення така важлива? Так, В. Я. Тацій вважав, що важливість встановлення осудності особи визначено перш за все тим, що осудність є передумовою вини, а без доведення вини не може бути кримінальної відповідальності й покарання [87, с. 140]. Тобто саме при встановленні осудності та вини, проявляється взаємозв'язок між суб'єктом та суб'єктивною стороною кримінального правопорушення. Усі елементи складу кримінального правопорушення тісно та нерозривно пов'язані між собою, а особливо в середині груп об'єктивних та суб'єктивних ознак. Так, осудність, як обов'язкова ознака суб'єкта кримінального правопорушення, є передумовою такої ознаки суб'єктивної сторони як вина, без доведення якої, своєю чергою, відсутні підстави для кримінальної відповідальності.

Окрім осудності, у КК України закріплені такі поняття як неосудність та обмежена осудність, тобто випадки, коли особи не підлягають кримінальній відповідальності або покаранню або їхній стан особливим чином враховується

при призначенні покарання. Що стосується неосудності, то такий стан та його поняття розкриваються у ч. 2 ст. 19 КК України через медичний та юридичний критерії. Зокрема, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК України, перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (юридичний критерій) внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки (медичний критерій). Також, покаранню не підлягає особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними (ч. 3 ст. 19 КК України). До таких осіб, які вказані у ч.ч. 2 та 3 ст. 19 КК України, за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру.

Визначення стану неосудності у КК України немає, але воно дається у науковій літературі. Так, наприклад, А. Я. Берш вважає, що неосудною у кримінальному праві в судовому порядку визнається особа, до якої, згідно із законом, за вчинене нею суспільно небезпечне діяння в силу наявного у неї хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, у порядку кримінального провадження можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру [20, с. 67].

Що стосується обмеженої осудності, то згідно зі ст. 20 КК України, особа, яка знаходилася у такому стані на момент вчинення кримінального правопорушення підлягає кримінальній відповідальності. Стан обмеженої осудності визначається через медичний та психологічний критерії. Обмежена осудність означає, що особа через наявний у неї психічний розлад (медичний критерій), не була здатна повною мірою усвідомлювати свої діяння та керувати ними (психологічний критерій). Ці обставини враховуються судом при призначенні покарання, і це може бути підставою для застосування примусових

заходів медичного характеру. Психологічний критерій стану обмеженої осудності характеризується двома альтернативними ознаками – інтелектуальною та вольовою. Зокрема, інтелектуальна ознака психологічного критерію означає, що особа не здатна повною мірою усвідомлювати свої діяння, водночас вольова ознака означає, що особа не здатна повною мірою керувати своїми діяннями [89, с. 299].

Вік теж є обов'язковою ознакою суб'єкта кримінального правопорушення та важливим критерієм, який дозволяє поведінку особи кваліфікувати як суспільно небезпечне діяння. Зокрема, про вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність йдеться у ст. 22 КК України, яка має аналогічну назву. У ч. 1 цієї статті вказано, що кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення кримінального правопорушення виповнилося шістнадцять років. У ч. 2 ст. 22 КК України, передбачений перелік статей, які містять вказівку на знижений вік суб'єкта кримінального правопорушення (з 14 до 16 років). Оскільки ст. 180 КК України у цьому переліку відсутня, то вважаємо, що вік суб'єкта злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» є загальним, тобто це особи, які досягли віку 16 років. Якщо особа не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність за відповідне кримінальне правопорушення, то наслідком цього є відсутність складу кримінального правопорушення, а значить й підстава кримінальної відповідальності.

Висловлюється думка, що вік особи, як ознака суб'єкта кримінального правопорушення, визначає адекватність поведінки, тобто мається на увазі, що в основі визначення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, як правило, лежить рівень розвитку свідомості неповнолітнього, тобто здатність неповнолітньої особи адекватно усвідомлювати те, що відбувається в об'єктивному світі й відповідно до цього свідомо і цілеспрямовано вчиняти ті чи інші діяння [160, с. 3]. Ми вважаємо, що загалом, можна погодитися з цією думкою.

Також, слід зазначити, що виконавцем (співвиконавцем) як співучасником кримінального правопорушення може бути й особа, яка шляхом використання інших осіб, які відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за вчинене (наприклад, які не досягли віку, з якого настає кримінальної відповідальності або знаходяться у стані неосудності), вчинила кримінальне правопорушення, відповідальність за яке передбачена КК України (ч. 2 ст. 27 КК України).

Так, суб'єкт злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», на нашу думку, може бути як загальний, так і спеціальний. Загальним суб'єктом цього кримінального правопорушення є фізична осудна особа у віці з 16 років. Але опосередковано до його вчинення можуть залучатися і особи, які не є суб'єктами кримінальної відповідальності.

Зазвичай автори не виділяють окремо суб'єктів цих двох злочинів та вважають їх ідентичними. Наприклад, О. О. Семенюк вважає, що суб'єкт в обох юридичних складах злочинів, які передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України може бути тільки загальний [153, с. 409]. І. О. Зінченко на відміну від цього вважає, що суб'єктом у цих злочинах може бути як загальний (фізична особа, яка досягла віку 16 років), так і спеціальний (службова особа, у тому числі й керівник релігійної організації) [156, с. 491]. Так само вважають і Л. В. Дорош з В. І. Борисовим [88, с. 144].

Водночас, хоча у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України не вказані ознаки спеціального суб'єкта цього злочину, ми вважаємо, що спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути службові особи, зазначені у ч. 3 ст. 18 КК України, зокрема, які здійснюють функції представника влади чи місцевого самоврядування, а також особи, які обіймають посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи

адміністративно-господарських функцій тощо. Ми вважаємо, що до таких осіб можна віднести й працівників правоохоронних органів.

Так, О. І. Цивінський, на наш погляд, слушно критикує підхід окремих авторів, за якого до осіб, що виконують функції представника влади не можна віднести працівників правоохоронних органів, які наділені владними повноваженнями, однак не належать до категорії державних службовців (є особами рядового і начальницького складу того чи іншого органу), чи не займають керівних посад [217, с. 116]. Ми підтримуємо такий підхід та вважаємо, що працівник правоохоронного органу наділений владними повноваженнями не залежно від спеціальних звань та займаних посад. Наприклад, окремі автори вважають, що вчинення працівником правоохоронного органу або військовою службовою особою діянь, які явно виходять за межі її повноважень, не можуть вважатися зловживанням і повинні кваліфікуватися за ст. 365 або ст. 426-1 КК України [109, с. 33].

Так, О. В. Кришевич та О. О. Мельник зазначають, що у КК України існує декілька понять «службової особи», які законодавцем поділені на три категорії: особа, яка є представником влади; особа, яка здійснює організаційно-розпорядчі та особа, яка здійснює адміністративно-господарські функції [113, с. 467]. На нашу думку, такі службові особи можуть перешкоджати здійсненню релігійного обряду, наприклад, виданням незаконних наказів або розпоряджень щодо обмеження права на свободу віросповідання. Зокрема, це будь-яке безпідставне обмеження проведення релігійного обряду, що не передбачене законодавством України та порушує свободу віросповідання, виконання злочинних наказів, бездіяльність тощо.

Зокрема, М. І. Мельник вважає, що злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, якщо вони вчинені службовими особами і пов'язані зі зловживанням владою або службовим становищем чи з перевищенням влади або службових повноважень, то працівники правоохоронного органу, які їх вчинили повинні нести кримінальну відповідальність за сукупністю злочинів. Так, цей автор, до відповідних змін у

КК України, зазначав, що службова особа, яка незаконно перешкоджає здійсненню релігійного обряду або примушує священнослужителя до проведення релігійного обряду з використанням влади або службового становища, за наявності підстав повинна нести й за ст.ст. 364 (423) чи ст.ст. 365 (424) КК України [152, с. 464]. Тобто він вважав, що ці злочини можуть вчинюватися не тільки звичайними службовими особами, а і військовими службовими особами. Ми цілком погоджуємося із такою думкою та вважаємо, що існують певні обставини, коли військова службова особа може незаконно перешкоджати здійсненню релігійного обряду, наприклад, на території військової частини (або у місці дислокації) та загалом незаконно обмежувати реалізацію підлеглими військовослужбовцями свободи віросповідання. Тут йдеться саме про незаконне перешкоджання, тому що, як було зазначено вище, таке перешкоджання може бути й законним.

Так, сьогодні, згідно із Законом України «Про Службу військового капеланства» [183], який регулює відносини у сфері реалізації конституційного права на свободу світогляду та віросповідання військовослужбовців Збройних Сил України, Національної гвардії України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, Державної прикордонної служби України, військову службу на посадах осіб офіцерського складу Служби військового капеланства проходять військові капелани (військові священники). У ст. 100-2 цього Закону, зокрема, вказано, що військовий капелан зобов'язаний здійснювати забезпечення організації та проведення молитов, богослужінь, благословень, урочистих і поминальних заходів та інших релігійних обрядів і культів, пов'язаних із задоволенням духовно-релігійних потреб військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей.

Тобто, на нашу думку, перешкоджання такій військовій капеланській діяльності, яка здійснюється з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їх духовно-релігійних потреб треба буде містити юридичний склад злочину, передбачений у ч. 1 ст. 180 КК України, а такі

діяння слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 426-1 КК України).

З чинного КК України, ст.ст. 423 та 424 виключені, натомість включена ст. 426-1 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень», яка, зокрема, передбачає «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень, тобто умисне вчинення дій, які явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень» що, на нашу думку, не цілком відповідає суспільно небезпечним діянням, що передбачені у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, які можуть бути вчинені як дією, так й бездіяльністю.

Спеціальним суб'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, на нашу думку, теж може бути військова службова особа щодо примушування військового капелана шляхом насильства до проведення релігійного обряду. Тут доречно нагадати, про можливість примушування священнослужителя (зокрема, військового капелана) військовою службовою особою до розкриття таємниці сповіді (наприклад, з приводу конфіденційної інформації військовослужбовців). Тому, ми все ж таки вважаємо, що необхідно запропонувати законодавцю криміналізувати такі суспільно небезпечні діяння.

На нашу думку, у зв'язку з підвищеним ступенем суспільної небезпеки діянь (як дії, так і бездіяльності), які може вчинити службова особа (зокрема, працівник правоохоронного органу) при вчиненні злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України з використанням свого становища, законодавцю слід передбачити кваліфіковані склади цих злочинів, безпосередньо, у відповідних статтях (після попереднього виділення злочинів, юридичні склади яких містяться у диспозиціях ст. 180 в окремі статті Розділу V Особливої частини КК України).

Звісно, обмеження релігійного обряду може бути й законним, такі випадки виключають злочинність діяння. Зокрема, це може бути проведення релігійного обряду релігійною організацією, діяльність якої заборонена судом, або у забороненому місці (наприклад, режимний об'єкт), або у заборонений час

(наприклад, комендантська година) тощо [68, с. 200]. Це, так само, можуть бути дії фізичного характеру з перешкоджання, наприклад, працівниками правоохоронних органів здійсненню релігійного обряду чи бездіяльність з недопущення такого перешкоджання [68, с. 201].

Суб'єктом злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, також, на нашу думку, може бути як загальний, так і спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення. Загальним суб'єктом у цьому складі злочину є фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років. Спеціальним суб'єктом тут може бути службова особа, зокрема, працівник правоохоронного органу як представник влади. Наприклад, однією з ознак представника влади є те, що він здійснює свої функції стосовно осіб, які не перебувають у службовій залежності від нього [217, с. 115]. Ступінь суспільної небезпеки цього злочину значно підвищується у разі якщо його вчинює службова особа, тому, на нашу думку, законодавцю доречно було б передбачити кваліфікований склад цього злочину. Відмінність цього злочину від попереднього полягає у тому, що він може вчинюватись лише дією.

До суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення, окрім суб'єкта належить й суб'єктивна сторона, яка безпосередньо пов'язана із суб'єктом та відображає внутрішні психічні процеси, які відбуваються у його свідомості, коли він вчиняє суспільно небезпечне діяння. Отож, наступним обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення, який об'єднує ще одну групу суб'єктивних ознак є суб'єктивна сторона. Як відомо з теорії кримінального права України, суб'єктивною стороною складу кримінального правопорушення є сукупність обов'язкових та факультативних ознак, що характеризують психічне ставлення суб'єкта кримінального правопорушення до вчинюваного діяння (дії або бездіяльності) та його наслідків.

Суб'єктивна сторона, на відміну від об'єктивної сторони, є внутрішнім проявом кримінального правопорушення, тобто психічним ставленням суб'єкта кримінального правопорушення до вчиненого ним суспільно небезпечного

діяння (дії або бездіяльності) та суспільно небезпечних наслідків цього діяння. За загально прийнятими правилами, ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення є вина, мотив та мета.

Але є й інші погляди, наприклад, В. К. Грищук відносить до факультативних ознак суб'єктивної сторони кримінального правопорушення на рівні з мотивом та метою ще й емоції [35, с. 139]. Ми погоджуємося з такою позицією й вважаємо, що емоційний стан суб'єкта є важливим для загальної оцінки суб'єктивної сторони. Також, цей автор слушно зауважує, що емоції є обов'язковою ознакою складу кримінального правопорушення лише тоді, коли законодавець прямо вказує на них у диспозиції статті або це впливає з конструкції складу кримінального правопорушення [35, с. 312].

Слід зазначити, що обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, та однією з підстав кримінальної відповідальності, є тільки вина (у формі умислу чи необережності). Тому, на наш погляд, зважаючи на важливість цієї ознаки, визначення вини, а також визначення та види умислу й необережності як форм вини, містяться безпосередньо у КК України, а саме, у ст.ст. 23-25 Розділу V Загальної частини, який має назву «Вина та її форми».

Зокрема, визначення вини міститься у ст. 23 КК України, в якій вказано, що виною є психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Тобто умисел та необережність є формами вини.

Умисел поділяється на прямий та непрямий (ч. 1 ст. 24 КК України). Умисел є прямим, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки й бажала їхнього настання (ч. 2 ст. 24 КК України). Умисел є непрямим, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їхнього настання (ч. 3 ст. 24 КК України). Непрямий умисел ще називають евентуальним (від лат. *eventus* – випадок) [47].

Своєю чергою, необережність поділяється на кримінальну протиправну самовпевненість та кримінальну протиправну недбалість (ч. 1 ст. 25 КК України). Необережність є кримінальною протиправною самовпевненістю, якщо особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їхнє відвернення (ч. 2 ст. 25 КК України). Необережність є кримінальною протиправною недбалістю, якщо особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити (ч. 3 ст. 25 КК України).

Так, В. В. Гордієнко пропонує використовувати ще таку характеристику вини як її зміст. Він вважає, що зміст вини є показником належного відображення у психіці особи об'єктивних, а іноді й суб'єктивних ознак складу кримінального правопорушення. Зокрема, цей автор зазначає, що при вчиненні кримінальних правопорушень форма вини (наприклад, прямий умисел) може бути однаковою, при цьому зміст цієї вини може бути різним [89, с. 332]. В. І. Борисов, наприклад, виділяє ще таку характеристику вини як її ступінь, яка теж впливає, зокрема, на призначення покарання [87, с. 155].

Окремо слід зазначити, що у науково-практичних коментарях та навчальній літературі суб'єктивним ознакам злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України приділяється мінімум уваги. Зазвичай це характеристика суб'єкта злочину – загальний або особа, що досягла 16 років, а характеристики суб'єктивної сторони – умисна форма вини або тільки прямий умисел.

Що стосується вини як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», то вона у цьому злочині, на нашу думку, має форму прямого та непрямого умислу. У будь-якому випадку, умисел повинен бути направлений саме на таке перешкоджання здійсненню релігійного обряду, щоб зірвати (прямий умисел) або поставити під загрозу зриву (непрямий умисел)

релігійний обряд. Тобто ставлення суб'єкта злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, який вчинив діяння вигляді закінченого замаху «що поставило під загрозу зриву релігійний обряд», до наслідків у вигляді «що зірвало релігійний обряд» має евентуальний (тобто, коли особа передбачає можливість суспільно небезпечних наслідків своєї дії, не бажає їх, але свідомо допускає їх настання) характер.

Зокрема, А. В. Савченко зауважує, що поділ умислу на прямий та непрямий дозволяє відмежувати замах на кримінальне правопорушення від закінченого кримінального правопорушення [192, с. 50]. У злочині, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України законодавець уже передбачив замах на злочин як закінчений злочин.

Так, колегія суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного суду у своїй постанові від 19 травня 2021 р. по кримінальній справі № 149/2610/19 зазначає, що у окремих випадках свідоме припущення суспільно небезпечних наслідків може виявлятися у безпідставному розрахунку та їх ненастанні. Воля особи нібито спрямована на недопущення наслідків свого діяння, проте, її розрахунок і надії абстрактні, ні на чому конкретному не ґрунтуються. У подібних випадках говорять на розрахунок «навмання» [173].

На відміну від цього, окремі автори, наприклад, І. О. Зінченко [88, с. 143], М. І. Мельник [152, с. 464] вважають, що злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України може бути вчинений тільки з прямим умислом. Слід не погодитись з такою позицією, на наш погляд, цей злочин може вчинюватися з непрямим умислом. Такої ж позиції дотримуються, наприклад, А. В. Тарасенко [156, с. 491] та О. О. Семенюк [153, с. 409].

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, вина може бути тільки у формі умислу. На це вказує спосіб вчинення цього злочину, а саме, фізичне або психічне насильство. На нашу думку, будь-яке насильство може бути вчинене тільки умисно. Так, наприклад, насильство визначають як

навмисне застосування фізичної сили або значного впливу, здійсненого або у вигляді загрози, направлене проти себе, проти іншої особи, групи осіб або спільноти, результатом якого є тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або висока ймовірність таких наслідків [225].

Так само, Всесвітня організація охорони здоров'я визначає насильство навмисним застосуванням фізичної сили чи влади, погрози чи фактичного застосування, проти себе, іншої особи або проти групи чи спільноти, що призводить або має високу ймовірність призвести до травм, смерті, психологічної шкоди, вад розвитку чи позбавлення [6].

Зокрема, Національний центр біотехнологічної інформації, який є частиною Національної медичної бібліотеки США зазначає, що особа або група повинні мати намір застосувати силу чи владу проти іншої особи чи групи, щоб діяння можна було класифікувати як насильницьке. Таким чином, насильство відрізняється від травм або шкоди, що є результатом ненавмисних дій та інцидентів. Це визначення також звертає увагу не лише на застосування фізичної сили, але й на використання погрози або фактичної влади. Така влада чи сила може бути використана проти себе, проти окремої особи або проти групи чи громади, як у випадку бандитського насильства або репресій проти етнічних груп. Насильство тут визначається не лише як таке, що призводить до фізичних травм, але й як таке, що присутнє там, де відбувається психологічна шкода, вади розвитку або позбавлення [7]. Очевидно, що насильство пов'язується саме з умисними діями. Тобто, на наш погляд, насильство не може бути необережним або вчинюватися бездіяльністю.

На відміну від вини, мотив та мета кримінального правопорушення стають обов'язковими ознаками, тільки якщо вони прямо вказані у диспозиції статті Особливої частини КК України, тобто є обов'язковими для кваліфікації. У інших випадках мотив і мета є факультативними ознаками об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, тобто на кваліфікацію не впливають.

Зокрема, встановлення ознак суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення впливає (може впливати) на його кваліфікацію, є підставою для

відмежування одного кримінального правопорушення від іншого, впливає на призначення покарання, дозволяє відмежувати злочинне діяння від незлочинного.

Однак, у випадку, якщо ці ознаки не є обов'язковими ознаками суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, їхнє встановлення все одно може бути важливим та виступати, наприклад, обставинами, які пом'якшують або обтяжують покарання, оскільки можуть впливати на ступінь суспільної небезпеки вчиненого кримінального правопорушення [89, с. 329].

Мотив кримінального правопорушення – це внутрішнє усвідомлене спонукання суб'єкта кримінального правопорушення до вчинення суспільно небезпечних діянь для досягнення злочинної мети.

Словники тлумачать цей термін таким чином, мотив (від лат. moveo – штовхаю, рухаю) – це спонукання людини до дій і вчинків, пов'язане з намаганням задовольнити певні потреби [146], або, підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку; причина [145].

Сутність мотиву полягає в тому, що він завжди супроводжується певними спонуканнями, які спричиняють у суб'єкта свідоме рішення вчинити злочин. Мотив не обмежується лише цими спонуканнями до дії, а являє собою усвідомлений вибір, зумовлений прагненням досягнути конкретної, попередньо визначеної мети. На відміну від простого імпульсу, який може бути миттєвим і не обдуманим, мотив передбачає певну усвідомленість дій. Особа свідомо обирає шлях, що веде до досягнення поставленої мети, навіть якщо ця мета є незаконною.

Наприклад, окремі вчені вважають, що мотив властивий лише умисним кримінальним правопорушенням, а при вчиненні необережних кримінальних правопорушень, замість мотиву має місце мотивація поведінки [144].

Також, мотиви кримінального правопорушення можна умовно розділити на дві групи: низинні та позбавленні низинного характеру.

Низинними можуть бути, наприклад такі мотиви: корисливі, нетерпимості, ненависті, хуліганські, помсти, ревнощів, підступності, хитрощів тощо.

А ті мотиви, що позбавлені низинного характеру, це може бути, зокрема, цікавість, викривлено зрозумілі інтереси служби, мотиви, пов'язані з припиненням злочинних посягань тощо. Це загальноприйнята класифікація, але бувають й інші.

Мотив та мета можуть виходити за межі кримінального правопорушення. Так В. К. Грищук вказує, що, зокрема, мета та мотив кримінального правопорушення виходять за межі його складу [35, с. 290]. На нашу думку, це спірне питання. Окремі автори виділяють такі цілі: ближні й віддалені, проміжні й результативні, конкретні й невизначені. Вони можуть відноситись як до наслідків, так і самих дій [133, с. 13]. Тому, ми погоджуємось, що кінцева мета суб'єкта кримінального правопорушення може виходити за його межі, але хоча б проміжна мета повинна збігатися з метою саме цього юридичного складу кримінального правопорушення.

Зокрема, нас цікавить саме мета як ознака суб'єктивної сторони кримінального правопорушення, тому що вона детермінує мотив та усі злочинні діяння суб'єкта та їхні наслідки. Так, окремі автори вважають, що мотив людської поведінки стає мотивом злочину лише тоді, коли він охоплює усі елементи складу кримінального правопорушення, що можливо лише в умисних злочинах [186, с. 328]. Тобто мотив є ознакою умислу та тісно пов'язаний із ним.

Мотив, хоча він прямо і не вказаний у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, має значення для розмежування цього кримінального правопорушення, наприклад, з хуліганством. Так, якщо перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд вчинюється з мотивів явної неповаги до суспільства, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, то такі дії слід кваліфікувати не лише за ст. 296 КК України, а за сукупністю статей (ч. 1 ст. 180 та ст. 296 КК України), тому що наявна як об'єктивна сторона злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, так й об'єктивна сторона кримінального правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК України.

Якщо злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України вчинюється з мотивів релігійної нетерпимості, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень (за ч. 1 ст. 180 та ст. 161 КК України), а якщо, наприклад, з корисливих мотивів, та так само кваліфікація відбувається за ч. 1 ст. 180 та відповідною статтею КК України.

Так само, хоча мотиви у юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України на кваліфікацію не впливають, вони можуть бути різні, наприклад, хуліганські, корисливі тощо. Це, безумовно, повинно враховуватися при призначенні покарання.

Мета – це усвідомлене передбачення бажаного результату діяльності, яке зумовлює пошук засобів і шляхів його досягнення [136], або те, до чого хтось прагне, чого хоче досягти [137]. На нашу думку, мета кримінального правопорушення є кінцевим (можливо, ідеалізованим) результатом, якого прагне досягнути суб'єкт кримінального правопорушення, який вчиняє суспільно небезпечне діяння. Наявність мети, на нашу думку, як і мотиву є ознакою умислу.

Мета злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» не вказана у диспозиції статті, а тому не впливає на кваліфікацію. Але, на нашу думку, метою вчинення цього злочину є зрив релігійного обряду (прямий умисел) або поставлення його під загрозу зриву (непрямий умисел).

Метою злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є примусити священнослужителя провести релігійний обряд (проміжна мета) та сам виконаний релігійний обряд (кінцева мета). Правильне визначення мети цього злочину, на нашу думку, хоча й не впливає на кваліфікацію, але впливає на правильне визначення ступеня суспільної небезпечності та призначення покарання. Так, Л. М. Кривоченко зазначає, що

певні мотиви та мета можуть зменшувати суспільну небезпечність, тяжкість конкретних кримінальних правопорушень [87, с. 175].

Ще однією ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення є емоційний стан. Словник з кримінального права визначає емоційний стан, як сукупність емоцій та переживань, що наявні у суб'єкта кримінального правопорушення під час його вчинення [48]. Наприклад, Р. В. Вереша надає більш складне визначення емоційного стану. Він вважає, що у кримінальному праві емоційний стан є особливим юридично значущим психологічним станом особи, який, впливаючи на її волю та свідомість, взаємодіє з ознаками складу злочину (насамперед його суб'єктивною стороною) і в такий спосіб визначає особливості кримінально-правової оцінки діяння, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК України, а також впливає на вирішення питань, пов'язаних з індивідуалізацією покарання [28, с. 78].

Так, В. В. Гордієнко наголошує, що саме емоції впливають на виникнення мотиву, орієнтують особу на постановку певної мети, надають психічним процесам особливий фон [89, с. 359]. В окремих випадках, емоційний стан може впливати на кваліфікацію відповідних кримінальних правопорушень.

Хоча окремі вчені розглядають емоційний стан як ознаку суб'єкта кримінального правопорушення, ми все ж таки приєднуємося до більш загальної думки, що це ознака суб'єктивної сторони. Тому що, ознаки суб'єкта кримінального правопорушення є, на нашу думку, більш зовнішніми та, в першу чергу, вказують, чи може особа підлягати кримінальній відповідальності за кримінальне правопорушення, чи має ця особа мінімальний набір критеріїв, по яким вона може розглядатися як суб'єкт конкретного кримінального правопорушення. Зокрема, це загальні ознаки суб'єкта – вік, осудність та спеціальні ознаки – спеціальний статус чи особливий стан для спеціального суб'єкта.

Суб'єктивна сторона як елемент кримінального правопорушення, хоча й нерозривно пов'язана з таким елементом як суб'єкт, але має більше відношення

до внутрішнього психічного стану. Тому емоційний стан, який є психічним станом особи, на наш погляд, належить до ознак суб'єктивної сторони.

У будь-якому випадку, емоційний стан розглядається у кримінальному праві лише у випадках, коли він представлений станом сильного душевного хвилювання. На наш погляд, не слід звужувати емоційний стан тільки до стану сильного душевного хвилювання, який використаний у п'яти статтях як Загальної, так й Особливої частин КК України.

Так, Р. В. Вереша зазначає, що емоції загалом становлять один з обов'язкових елементів будь-якої активної поведінки людини, зокрема, й злочину. Емоції протікають у формі переживань, які відображають, передусім, суб'єктивне ставлення до певних явищ об'єктивної дійсності, що оточують людину [28, с. 78].

На нашу думку, визначення емоційного стану суб'єкта кримінального правопорушення має значення для кваліфікації окремих кримінальних правопорушень та дотримання принципу індивідуалізації кримінальної відповідальності й покарання, зокрема, при призначенні покарання за злочини, склади яких передбаченні у диспозиціях ст. 180 КК України. Цей принцип кримінального права полягає у максимальній конкретизації, індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання, виходячи з конкретних обставин вчиненого кримінального правопорушення та особи винного.

Висновки до розділу 2

За результатами дослідження юридичних складів злочинів, які передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України автор доходить певних висновків.

З'ясовано, що видовим об'єктом кримінальних правопорушень, юридичні склади яких містяться у диспозиціях ст.ст. 178-180 КК України є правовідносини, сутність яких складає свобода віросповідання.

Встановлено, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення слід вважати правовідносини, тобто ту частину суспільних відносин, яка

врегульована правом, зокрема, у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України обов'язковим безпосереднім об'єктом слід вважати право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину – право на добровільне проведення священнослужителем релігійного обряду, а також обов'язковим додатковим об'єктом є правовідносини щодо захисту здоров'я (фізичного та психічного) потерпілого (священнослужителя).

Автор розглядає «священнослужителя» як конститутивну (обов'язкову) ознаку об'єкта злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України й пропонує вважати «священнослужителя» спеціальним потерпілим.

Окрім цього запропоновані авторські визначення спеціального потерпілого, священнослужителя та релігійного обряду.

Також, при кваліфікації діянь за ч. 2 ст. 180 КК України та визначенні потерпілого як обов'язкового елемента юридичного складу цього злочину, слід враховувати, що не всі священнослужителі можуть проводити релігійні обряди.

Тобто, треба зазначити особливу важливість визначення кола потерпілих у юридичному складі злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, а також необхідності законодавчого закріплення визначення поняття «священнослужитель» та відмежування його від інших понять подібного роду (зокрема, церковнослужителя).

У юридичному складі злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України обов'язковими ознаками об'єктивної сторони є суспільно небезпечне діяння «незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду», суспільно небезпечні наслідки «що зірвало релігійний обряд» та обстановка вчинення злочину – «здійснення релігійного обряду», або сам «релігійний обряд». Також, у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена відповідальність за закінчений замах «поставило під загрозу зриву релігійний обряд», який виступає характеристикою формального складу.

Встановлено, що способом вчинення перешкоджання здійсненню релігійного обряду є певна послідовність дій або бездіяльності, спрямованих на вчинення цього суспільно небезпечного діяння (ч. 1 ст. 180 КК України).

Суспільно небезпечними наслідками «що зірвало релігійний обряд» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є фактичний зрив релігійного обряду (зупинка релігійного обряду чи його переривання через діяння суб'єктів злочину). Також у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена відповідальність за закінчений замах «поставило під загрозу зриву релігійний обряд», який виступає характеристикою формального складу.

У ч. 1 ст. 180 КК України юридичний склад кримінального правопорушення є формально-матеріальним, а у ч. 2 ст. 180 КК України – формальним.

«Релігійний обряд» є системоутворюючою ознакою злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, зокрема, у ч. 1 він є обставиною вчинення злочину, а у ч. 2 – метою вчинення злочину.

Способом вчинення злочину «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є фізичне або психічне насильство. Окрім фізичного та психічного насильства існує ще й психофізичне як змішана форма насильства.

Суб'єктом злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України може бути як загальний, так і спеціальний. Спеціальним суб'єктом цих злочинів слід вважати службових осіб, зазначених у ч. 3 ст. 18 КК України. Також, до таких осіб можна віднести й працівників правоохоронних органів та військових службових осіб, хоча на сьогодні вказівка на це у ст. 180 КК України відсутня.

Вина як обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України може виступати у формі прямого та непрямого умислу (ч. 1) та тільки прямого умислу (ч. 2).

Мета та мотив у злочинах, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України лежать за межами їхніх складів й не впливають на кваліфікацію.

РОЗДІЛ 3.
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА
УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО
ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ
(СТ. 180 КК УКРАЇНИ)

3.1. Покарання за злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України

Покарання як невід’ємна складова кримінальної відповідальності є реалізацією санкції відповідної статті Особливої частини КК України, направленої на відновлення порушених правовідносин як об’єкта кримінального правопорушення та на досягнення мети, передбаченої у ст. 50 КК України.

В. К. Гришук зазначає, що класифікація кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості відбувається за двома критеріями: формальним та матеріальним. Цей автор вважає, що формальним критерієм класифікації кримінальних правопорушень за ступенем тяжкості є вид і розмір покарання за суспільно небезпечне діяння [35, с. 140].

Так у ст. 12 КК України вказано, що кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини, а злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. При чому, кримінальним проступком є діяння, за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу у розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов’язане з позбавленням волі.

Матеріальним критерієм цей автор вважає ступінь суспільної небезпечності діяння, який може визначатися багатьма об’єктивними та суб’єктивними факторами. До таких факторів він відносить важливість об’єкта злочину, характер суспільно небезпечного діяння, характер суспільно небезпечних наслідків, тяжкість суспільно небезпечних наслідків, спосіб вчинення суспільно небезпечного діяння, форму й вид вини, специфічні риси

суб'єкта злочину, мотиви, метою кримінального правопорушення тощо [35, с. 140]

Згідно з класифікацією кримінальних правопорушень, що міститься у ст. 12 КК України, за загальним ступенем тяжкості злочини, юридичні склади яких передбачені у ст. 180 КК України належать до категорії нетяжких. Але водночас аналіз санкцій цієї статті дає підстави дійти висновку, що покарання за суспільно небезпечне діяння, яке передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є більш тяжким, ніж те, що передбачене у диспозиції ч. 1 цієї статті.

Виникає необхідність дослідити, які ж ознаки впливають на формування санкцій за ці два нетяжкі злочини. Такою ознакою ми вважаємо суспільну небезпечність. Ця ознака, на наш погляд, притаманна у тому чи іншому ступені, кожному компоненту юридичного складу кримінального правопорушення. В окремих випадках навіть кримінальне правопорушення може бути відсутнє (наприклад, відсутність ознак суб'єкта, способу тощо), але саме діяння, яке не вважається кримінальним правопорушенням (, тому що відсутній його склад), вважається суспільно небезпечним (тобто, формально його компоненти не втрачають ознак суспільної небезпечності).

Аналіз теорії кримінального права дає підстави разом з протиправністю, винністю та караністю визначити суспільну небезпеку як обов'язкову ознаку кримінального правопорушення. Разом із тим, суспільна небезпечність є ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме ознакою діяння, за яке настає кримінальна відповідальність, та направлена на об'єкт кримінального правопорушення, тобто правовідносини (суспільні відносини, врегульовані правом).

Наприклад Є. Л. Стрельцов вважає, що «кримінально-протиправні посягання слід розглядати не як «суперечки» між приватними особами, а як протиправні, суспільно небезпечні діяння, спрямовані проти всього суспільства, проти загального суспільного інтересу» [205, с. 40]. Зокрема, тому ми й вважаємо, що безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення є не просто суспільні відносини, а правовідносини.

Так, П. Л. Фріс визначає суспільну небезпечність як притаманну кримінальному правопорушенню властивість, яка полягає в тому, що це кримінальне правопорушення спричиняє тяжку шкоду існуючому у суспільстві правопорядку або ставить під загрозу її спричинення [214, с. 137].

Наприклад, М. Ю. Шуп'яна, вважає, що кримінально-правове значення покарання полягає у тому, що воно пов'язане із суспільною безпекою, формально її відображає та впливає на визначення виду кримінального правопорушення за ступенем тяжкості, оскільки в основу відмежування кримінального проступку від злочину та поділу злочинів на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі покладені вид та міра покарання [89, с. 746].

Так, М. І. Панов та С. О. Харітонов вважають суспільну небезпечність кримінально протиправного діяння фундаментальною ознакою кримінального правопорушення [167, с. 14]. А, наприклад, О. В. Лахова наполягає на застосуванні поняття «суспільної небезпечності» тільки у кримінально правовому сенсі з метою уніфікації та відмежування кримінальних правопорушень від інших видів правопорушень, зокрема, адміністративних [118, с. 402]. Разом із тим, В. М. Киричко вважає «суспільну небезпечність» однією з найскладніших системних категорій [66, с. 235].

М. Р. Рудковська пропонує під суспільною безпекою як ознакою поняття злочину розуміти категорію кримінального права, яка відображає заподіяння діянням, яке містить усі обов'язкові ознаки складу злочину, істотної шкоди об'єктові, який перебуває під кримінально-правовою охороною, або створення реальної загрози заподіяння такої шкоди [191, с. 154].

З таким формулюванням визначення суспільної безпеки як ознаки поняття кримінального правопорушення (у т. ч. злочину) ми погодитись не можемо. На нашу думку, діяння не може «містити усі обов'язкові ознаки складу злочину». Зокрема, суспільно небезпечне діяння є ознакою такого елемента складу кримінального правопорушення як об'єктивна сторона. Саме у такому значенні, наш погляд, воно згадується у визначенні кримінального правопорушення, яке дається у КК України.

Так, у ч. 1 ст. 11 КК України «Поняття кримінального правопорушення», де, власне, дається визначення кримінального правопорушення, суспільна небезпечність вказана тільки як ознака діяння. На нашу думку, тут було б доцільно вказати й на суспільно небезпечні наслідки, тому що, хоча це питання є дискусійним, на нашу думку, не може бути кримінального правопорушення без таких наслідків. Так, окремі вчені вважають, що будь-яке правопорушення має наслідки [185, с. 87-88, 98]. Ми поділяємо цю думку та вважаємо, що у наслідках кримінального правопорушення або загрози їхнього настання й полягає сутність суспільної безпеки.

Наприклад, О. П. Дячкін звертає увагу на те, що ні у науці кримінального права, ні у законодавстві немає єдиного визначення, розуміння та розмежування таких понять як «суспільна безпека» та «суспільна небезпечність» [46, с. 435].

Сам по собі, на нашу думку, термін «безпека» означає можливість настання якихось шкідливих наслідків. Так, А. О. Штанько зазначає, що поняття «безпека» об'єднує реальну шкоду й загрозу настання шкоди [222, с. 28].

Своєю чергою, аналіз вітчизняної юридичної літератури дозволяє визначити «суспільну безпеку» як феномен, а уже похідний від цього феномену термінологічний зворот «суспільна небезпечність», на нашу думку, є характеристикою злочинного діяння або шкідливих наслідків. Наприклад, окремі автори визначають «суспільну безпеку» як політико-правовий феномен, хоча й не розкривають його змісту [185, с. 98].

Так, якщо тлумачити ці терміни з погляду української мови, то «безпека» – це іменник, тобто самостійна частина мови, яка означає предмет, а «небезпечний» – це прикметник, тобто самостійна частина мови, яка вказує на ознаку предмета. Це дозволяє дійти висновку, що термінологічний зворот «суспільна безпека» має більш завершений комплексний вигляд феномену (явища), а «суспільна небезпечність» є ознакою, характеристикою відповідних компонентів складу кримінального правопорушення (наприклад, діяння та наслідків тощо).

Суспільно небезпечні діяння та наслідки відповідають певному ступеню суспільної небезпеки. Тобто, якщо «суспільна небезпечність» вказує на конкретний ступінь загрози, то «суспільна небезпека» охоплює усі види загроз різного ступеня, які досягли рівня кримінальної відповідальності.

Суспільна небезпека є різновидом соціальної шкідливості, причому найбільш загрозливим (небезпечним) для правопорядку. Так, якщо соціальна шкідливість є негативним впливом на правовідносини, спричинення певної шкоди, ознака правопорушення, то суспільна небезпека є можливістю загрози завдання або завдання істотної шкоди об'єктам кримінально правової охорони, ознакою кримінального правопорушення. Так, окремі автори визначають суспільну небезпеку як оціночне уявлення людей про ступінь можливої соціальної шкідливості правопорушень [222, с. 28].

Наприклад, М. Р. Рудковська, зокрема, зазначає, що діяння, яке не передбачене кримінальним законом, апріорі не є злочином та за відсутності суспільної небезпеки діяння визнається судом малозначним [191, с. 46]. Так, дійсно, у ч. 2 ст. 11 вказано, що діяння, яке, хоча формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК України, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, не є кримінальним правопорушенням.

Також ця авторка вважає кримінальну протиправність ключовою ознакою кримінального правопорушення, тому що наявність однієї лише суспільної небезпеки за відсутності протиправності не є, на її думку, достатньою для визнання діяння кримінальним правопорушенням [191, с. 47]. Але, ми вважаємо, що кримінальна протиправність з'являється тільки після криміналізації саме суспільно небезпечного діяння та передбачення його у відповідній диспозиції статті Особливої частини КК України. Тобто, на нашу думку, ключовою ознакою кримінального правопорушення скоріше є суспільна небезпека діяння, а кримінальна протиправність похідною від неї.

Також, на думку О. О. Дудорова, малозначність діяння повинна бути не тільки об'єктивною, але й суб'єктивною, тобто умисел, з яким вчинюється це діяння має бути направлений саме на його малозначність. Цей автор вважає, що

коли існує невідповідність між фактично вчиненим малозначним діянням і умислом, спрямованим на заподіяння істотної шкоди, то кримінальна відповідальність має наставати за замах на те кримінальне правопорушення, яке особа бажала вчинити [43, с. 38].

Таким чином, на нашу думку, суспільна небезпека як одна з підстав кримінальної відповідальності є суб'єктивною, оціночною категорією, яка може змінюватися державою залежно від соціальних умов, рівня життя, рівня культури суспільства тощо. Треба зауважити, що малозначність діяння зазвичай характеризується відсутністю суспільної небезпеки. На нашу думку, у цьому випадку ступінь суспільної небезпеки просто не досягає рівня кримінальної відповідальності, але може досягати певного рівня соціальної шкоди та тягнути за собою певну відповідальність (зокрема, адміністративну).

Так, наприклад, кримінальна відповідальність за ст. 185 КК України «Крадіжка» настає у випадку, якщо вартість викраденого майна перевищує 3 328 грн (станом на 1 січня 2026 р.). Це впливає із норми, що передбачена у ст. 51 КУпАП, який, на нашу думку, не може встановлювати підстави кримінальної відповідальності. Тобто, фактично, досягнення діянням ступеня суспільної небезпеки (зокрема, розмежування соціальної шкоди та суспільної небезпеки) у цьому випадку регулюється не законами України, а постановами Кабінету Міністрів, який прожитковий мінімум для працездатної особи в розрахунку на місяць та, фактично, курсом гривні до інших валют.

Схожа ситуація з накопичувальним ефектом адміністративних правопорушень для кваліфікації систематичності вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства у кримінальному правопорушенні, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 126-1 КК України «Домашнє насильство». Виходить, накопичення соціальної шкоди може досягати рівня суспільної небезпеки, який уже тягне за собою кримінальну відповідальність.

Так, у Рішенні Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області у кримінальному провадженні № 12025078040000380 від 01.10.2025 р. [190]

систематичність психологічних та фізичних страждань визначається насильницькими діями, за які підсудного, низкою постанов того ж Суду, було притягнуто до адміністративної відповідальності. На нашу думку, таке вільне тлумачення кримінального закону не допустиме. Декілька, наприклад, три і більше адміністративних правопорушень у сукупності не утворюють кримінальне правопорушення.

При цьому, у спільній науковій статтею з О. О. Пановою ми акцентуємо увагу про необхідність дотримання законності як конституційно-закріплених гарантій прав і свобод людини під час притягнення до відповідальності за правопорушення, що посягають на свободу віросповідання в Україні [168, с. 289].

Зокрема, коли йдеться про кримінальну відповідальність, то, слід вживати термінологічні звороти «суспільно небезпечні діяння» та «суспільно небезпечні наслідки». Саме тому незначна шкода не досягає ступеня суспільної небезпеки. Так, О. В. Ткаля вважає необхідним нормативне закріплення понять «суспільна шкідливість» та «суспільна небезпека» для відмежування адміністративного правопорушення від кримінального [210, с. 365]. Зазначимо, що саме «небезпека», а не «небезпечність».

Також вважаємо, що, як феномен, «суспільна небезпека» у вигляді ознаки (характеристики) «суспільної небезпечності» охоплює увесь склад кримінального правопорушення, тобто усі компоненти елементів складу, які мають значення для кваліфікації [72, с. 887].

Так, якщо розглядати об'єкт кримінального правопорушення, то ступінь суспільної небезпеки залежить від об'єкта кримінально-правового посягання, а також від особи потерпілого та від предмета кримінального правопорушення, якщо це передбачено у диспозиції відповідної статті. Наприклад, якщо вчинене однакове суспільно небезпечне діяння (позбавлення життя) проти загального потерпілого (звичайної людини) та проти спеціального потерпілого (державного діяча), то у другому випадку рівень суспільної небезпеки (суспільно небезпечного наслідку) буде вище, виходячи з санкцій відповідних статей.

Що стосується об'єктивної сторони кримінального правопорушення, то ступінь суспільної небезпеки залежить від суспільно небезпечного діяння та суспільно небезпечних наслідків, тобто від рівня їхньої суспільної небезпечності. Суспільна небезпечність факультативних ознак елементів складу кримінального правопорушення теж може впливати на ступінь суспільної небезпеки кримінального правопорушення в цілому.

Особа суб'єкта кримінально правопорушення теж має ознаку суспільної небезпечності, яка може впливати на ступінь суспільної небезпеки. Наприклад, якщо кримінальне правопорушення вчинене особою, яка раніше вчинила кримінальне правопорушення, то у цьому випадку ступінь суспільної небезпеки підвищується.

Суспільна небезпечність є ознакою особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. Це має місце навіть тоді, коли ця особа не вважається суб'єктом кримінального правопорушення. Наприклад, те, що особа вчинила суспільно небезпечне діяння у стані неосудності, не означає відсутність у неї такої ознаки як суспільна небезпечність.

Суб'єктивна сторона кримінального правопорушення теж впливає на ступінь суспільної небезпеки. Якщо кримінальне правопорушення вчинене умисно, то ступінь його суспільної небезпеки є більшим, ніж у кримінальному правопорушенні, вчиненому необережно. Це означає, що така ознака як суспільна небезпечність притаманна й суб'єктивній стороні складу кримінального правопорушення. Так, В. В. Гордієнко зазначає, що ступінь вини суб'єкта визначається, зокрема, суспільною небезпечністю вчиненого діяння [89, с. 333].

Як уже було зазначено, існує наукова думка про обов'язковість наявності суспільно небезпечних наслідків у кожному кримінальному правопорушенні. Це означає, що навіть у формальному складі кримінального правопорушення міститься суспільно небезпечний наслідок, який просто у даному кримінальному правопорушенні не впливає на кваліфікацію. Такий наслідок, у будь-якому випадку, завдає шкоди правопорядку, тому він і є суспільно небезпечним. Також,

природньо, такий суспільно небезпечний наслідок повинен бути істотним, тобто достатнім для досягнення рівня кримінальної відповідальності. Такий істотний наслідок проявляється у вигляді значної шкоди, яка може бути матеріальною та/або нематеріальною, або загрози завдання такої шкоди. Під правопорядком, у цьому випадку, ми розуміємо сукупність врегульованих правом суспільних відносин (правовідносин), які регулюють майже усі сфери суспільного життя. Завдяки такому правопорядку, власне, й існує держава як суспільний договір. Тобто держава за допомогою кримінально-правових засобів зобов'язана забезпечити суспільну безпеку шляхом профілактики, запобігання та протидії суспільній небезпеці кримінального правопорушення.

Отже, слід дійти висновку, що суспільна небезпека є здатністю завдання шкоди об'єктам кримінально правової охорони як елементам правопорядку. Ця здатність полягає як у загрозі завдання такої шкоди (кримінальні правопорушення з формальним складом), так і у нанесенні конкретних суспільно небезпечних наслідків (кримінальні правопорушення з матеріальним складом).

Так у теорії кримінального права традиційним вважається підхід, при якому сутність суспільної небезпечності визначають як заподіяння або загроза заподіяння шкоди об'єкту посягання. При цьому загроза заподіяння шкоди розглядається як різновид результату суспільно небезпечної поведінки. Пов'язується це з тим, що злочинна дія повністю вчинена та вже викликала в соціальній сфері певні негативні зміни [75, с. 541].

Наприклад, Н. А. Мирошніченко також зауважує, що суспільно небезпечні наслідки, залежно від характеру та обсягу шкоди, заподіяної суспільно небезпечним діянням об'єкту кримінального правопорушення, можна поділити на наслідки у виді реальної шкоди чи наслідки у вигляді створення загрози (небезпеки) заподіяння шкоди [138, с. 353].

Так, Т. В. Колеснікова вважає, що «сутність суспільної небезпечності злочину може полягати у спрямованості вчиненого діяння на ураження охоронюваних кримінальним законом соціальних цінностей, що тягне за собою їх негативні зміни. Саме врахування цієї спрямованості у характеристиці

суспільної небезпечності дає підстави назвати вчинене діяння посяганням (і, відповідно, охопити його змістом названі різновиди суспільно небезпечної активності), а його суспільну небезпечність розглядати як явище, у формуванні якого бере участь об'єктивна характеристика шкоди, що заподіюється чи може бути заподіяна» [75, с. 542].

При визначенні таких об'єктів кримінально правової охорони треба орієнтуватись на ч. 1 ст. 1 КК України. Там, як об'єкти кримінально правової охорони, зокрема, вказані права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, забезпечення миру і безпеки людства тощо. Загалом, ці об'єкти кримінально-правової охорони охоплюють родові об'єкти кримінальних правопорушень.

Рівень суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, що охоплює суспільно небезпечні діяння та суспільно небезпечні наслідки, на нашу думку, повинен визначатися саме виходячи з ієрархії (пріоритетності для суспільства й держави) об'єктів кримінально правової охорони, які перераховані у ч. 1 ст. 1 КК України, які, своєю чергою, повинні відповідати пріоритету цінностей, які закладені у Конституції України.

Саме рівень, характер і ступінь суспільної небезпеки, що відображає розмір шкоди, який може бути нанесений кримінальним правопорушенням його об'єкту, дозволяє законодавцю встановлювати санкції та визначати їхній розмір у статтях Особливої частини КК України.

Велика Українська Енциклопедія, у перекладі з латини, визначає поняття «санкція» як непорушний закон, найсуворішу постанову [194]. Водночас Словник української мови визначає юридичне поняття «санкцій», а саме кримінальних санкцій, як заходів впливу, покарання за порушення закону [193]. З теорії держави та права відомо, що зазвичай правова норма складається з гіпотези, диспозиції та санкції. У цьому випадку санкція є структурним елементом правової норми.

Диспозиції статей Особливої частини КК України, які містять у собі одночасно диспозицію й гіпотезу правової норми, визначають протиправну поведінку, яка досягла рівня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, а у санкції статті встановлюється альтернативне покарання за його вчинення. Тобто, тут санкція уже являє собою примусовий захід правового впливу держави за порушення встановленого КК України правила поведінки. Усі норми Особливої частини КК України є імперативними, але наявність альтернативності покарань у санкціях статей дозволяє зберегти принцип індивідуальності при призначенні покарань.

Санкція конкретної статті є відображенням ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції цієї статті. Про це свідчить вид й розмір (строк) покарання, що передбачені у санкції відповідної статті. Окрім того, санкція містить інформацію про те, що дане кримінальне правопорушення є кримінальним проступком чи злочином, а також є відображенням тяжкості злочину.

Тобто, у загальному розумінні санкція конкретної статті Особливої частини КК України є сукупністю видів покарань за конкретне кримінальне правопорушення. Індивідуалізацією застосування такої кримінально-правової санкції є обов'язкова альтернативність таких покарань та їхня відносна визначеність. Наприклад, окремі автори вважають, що альтернативна санкція сприяє індивідуалізації покарання [218, с. 37]. Також, у деяких випадках, передбачене призначення додаткових покарань. По суті, покарання, як основний вид кримінально-правового реагування, і є основним змістом кримінально-правових санкцій.

Покарання, які передбачені санкціями статей Особливої частини КК України є прямим відображенням ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції відповідної статті. Хоча санкції за кримінальні правопорушення, на нашу думку, треба розглядати ширше, ніж санкції статей Особливої частини КК України.

Необхідно зазначити, що інші види кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння, зокрема, примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру, не містяться у санкціях статей Особливої частини КК України, але можна сказати, що вони охоплюються поняттям «кримінально-правові санкції» і є реакцією на суспільну небезпечність діянь, які хоча й не є кримінальними правопорушеннями, але несуть у собі таку ж суспільну небезпеку.

Суд призначає такі заходи в окремих випадках, посилаючись на конкретні статті Загальної частини КК України, коли особа, яка вчинила діяння, що підпадає під ознаки конкретного юридичного складу кримінального правопорушення, не є суб'єктом (наприклад, неосудна або неповнолітня). Фактично, окремим видом суб'єкта кримінального правопорушення є особи, визнані судом обмежено осудними, тому що їм можуть бути призначені як покарання, так до них можуть бути застосовані й примусові заходи медичного характеру. Також, заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані щодо юридичних осіб.

На думку О. О. Дудорова, якщо особа вчинила кримінальне правопорушення у стані обмеженої осудності (тобто, через наявний у неї психічний розлад не була здатна повною мірою усвідомлювати свої діяння та/або керувати ними), то такий стан може бути врахований при призначенні покарання як обставина, що характеризує особу винного, або як обставина, що пом'якшує покарання (п. 3 ч. 1 ст. 65 КК України) [43, с. 156].

Покарання як основний різновид кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння міститься у Розділі X Загальної частини КК України, який має назву «Покарання та його види». Інші види кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння, такі як інші заходи кримінально-правового характеру, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, примусові заходи виховного характеру, примусові заходи медичного характеру та обмежувальні заходи стосуються тільки певних категорій осіб. Це особи, які у стані неосудності, обмеженої осудності вчинили

суспільно небезпечні діяння або захворіли на психічну хворобу уже після вчинення суспільно небезпечного діяння; юридичні особи, неповнолітні та особи, які вчинили домашнє насильство. Тому ці види кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння у санкціях статей Особливої частини КК України не вказані й застосовуються в окремих випадках залежно від вчиненого, замість або додатково до покарання. У санкціях статей Особливої частини КК України містяться тільки покарання.

Визначення покарання та його мети міститься у ч. 1 ст. 50 КК України. Зокрема, покарання застосовується до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення та характеризується такими ознаками:

- примусом;
- застосуванням від імені держави за вироком суду;
- передбаченим законом обмеженням прав і свобод.

Також, законодавець зазначає, що метою покарання є кара й виправлення засуджених та запобігання злочинності (ч. 2 ст. 50 КК України). Тобто, законодавець наголошує, що покарання має не тільки репресивний, але й виховний та профілактичний характер.

Наприклад, С. Л. Недов вважає, що змістом покарання є «застосування уповноваженим органом від імені держави до осіб, які вчинили протиправне діяння, певних соціальних обмежень, що перш за все завдають покараному певних втрат або обмежують його права, а також мають на меті перевиховання такої особи та демонстрацію неприйнятності протиправної поведінки у суспільстві» [158, с. 501].

Так, В. І. Тютюгін зазначає, що порівняльна суворість є єдиним критерієм, що покладений в основу законодавчого переліку покарань та на підставі якого вирішується питання про їхню субординацію (визначення за суворістю) [86, с. 375].

Наразі, КК України передбачає 14 видів покарань від штрафу до довічного позбавлення волі (ст. 51 КК України). Законодавець поділив покарання на три групи. Це покарання, які можуть застосовуватися тільки як основні, покарання,

які можуть застосовуватися тільки як додаткові та покарання, які можуть застосовуватися як основні, так і додаткові (ст. 52 КК України).

Залежно від того до якої категорії належить те чи інше покарання визначається його мінімальна й максимальна межа. Наприклад, строк такого покарання як позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, якщо воно застосовується як основне, може становити від двох до п'яти років, а якщо як додаткове, то від одного до трьох років (хоча із цього правила є виключення).

Зокрема, основні види покарань (хоча б один вид) завжди передбачені у санкціях статей Особливої частини КК України. Вони призначаються як самостійні примусові заходи, не можуть бути приєднаними до інших видів основних покарань. Також, за одне кримінальне правопорушення, може бути призначений тільки один вид основного покарання [86, с. 376].

Оскільки кожне покарання, його вид й розмір (строк) відображає те, як держава оцінює ступінь суспільної небезпеки вчиненого особою, то усі вони мають свої особливості. Наприклад, конфіскація застосовується лише як додаткове покарання й лише у тому випадку, коли вона вказана у санкції статті. Таке покарання як позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу взагалі не вказане у санкції статті, а застосовується воно на розсуд суду з урахуванням особливостей вчиненого й суб'єкта цього діяння.

Окремі покарання не застосовуються до неповнолітніх, це теж є свідченням того, що держава враховує особливості формування їхньої правосвідомості. Хоча за окремі злочини, вчинені неповнолітніми позбавлення волі може досягати 15 років, якщо ці злочини пов'язані з позбавленням життя іншої людини. Разом з тим, максимальний строк позбавлення волі для неповнолітніх не перевищує 10 років. Таким чином, у покаранні відображається оцінка державою не лише вчиненого, а й характеристик особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» складається з двох частин, у яких містяться два кримінальних правопорушення. Аналіз санкцій двох частин ст. 180 КК України свідчать про те, що у цій статті передбачені юридичні склади саме злочинів, а не кримінальних проступків. Про це свідчить наявність у санкціях обох частин такого покарання як позбавлення волі.

В цілому, санкції обох частин ст. 180 КК України схожі між собою, єдиною відмінністю є наявність такого виду покарання як громадські роботи тільки у санкції ч. 1 цієї статті, інші види покарань – штраф, пробаційний нагляд, обмеження волі та позбавлення волі передбачені у санкціях обох частин цієї статті.

Визначення такого виду покарання як штраф міститься у ч. 1 ст. 53 КК України. Зокрема, там вказано, що штрафом є грошове стягнення, яке накладається судом у випадках і розмірі, встановлених КК України. Штраф у санкціях ст. 180 КК України передбачений тільки як основне покарання. У санкції ч. 1 цієї статті передбачений штраф у розмірі від 1 тис. до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а у санкції ч. 2 – до 5 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Таке покарання як громадські роботи передбачене у санкції тільки ч. 1 ст. 180 КК України. Визначення цього покарання наведене у ст. 56 КК України. Цей вид покарання полягає у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування. Санкція ч. 1 ст. 180 КК України передбачає покарання у виді громадських робіт на строк від 120 до 240 год.

Визначення такого, відносно нового, виду покарання як пробаційний нагляд передбачене у ст. 59-1 КК України. У цій вказано, що пробаційний нагляд полягає у визначених законом і встановлених вироком суду обмеженні прав і свобод засудженого, пов'язаних із застосуванням наглядових та соціально-виховних заходів без ізоляції від суспільства. Санкція ч. 1 ст. 180 КК України

передбачає покарання у виді пробаційного нагляду на строк до двох років, а санкція ч. 2 цієї статті – на строк до трьох років.

Наступним видом покарання, який передбачений у санкціях ст. 180 КК України є обмеження волі. Визначення цього покарання наведене у ст. 61 КК України. Обмеження волі полягає у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці. У санкції ч. 1 ст. 180 КК України передбачене покарання у виді обмеження волі на строк до двох років, а у ч. 2 цієї статті – на строк до трьох років.

Останнім, найсуворішим видом покарання, що передбачене у санкціях ст. 180 КК України є позбавлення волі на певний строк. У ст. 63 КК України зазначається, що покарання у виді позбавлення волі полягає в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу. Зокрема, у санкції ч. 1 ст. 180 КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк до двох років (на той же строк, що й обмеження волі), а у санкції ч. 2 цієї статті – на строк до трьох років (на той же строк, що й обмеження волі).

Також, слід дійти висновку, що злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є менш суспільно небезпечним аніж злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України.

Так, якщо у санкції ч. 1 ст. 180 КК України верхня межа позбавлення волі складає два роки, то у санкції ч. 2 цієї статті позбавлення волі може бути призначене на строк до трьох років. Те саме стосується і такого покарання як штраф. Наприклад, якщо у ч. 1 штраф може бути призначений у розмірі від 1 тис. до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (від 17 тис. до 51 тис. грн), то у ч. 2 нижня межа штрафу не вказана, тобто згідно зі ст. 53 КК України вона може бути у розмірі від тридцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (510 грн), а верхня межа штрафу передбачена у розмірі 5 тис.

неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (85 000 грн), що, по суті, відповідає розміру штрафу за нетяжкий злочин.

Окрім того, слід зазначити, що у санкції ч. 1 ст. 180 КК України передбачені покарання, які відсутні у санкції ч. 2 цієї статті. Наприклад, у ч. 1 передбачене таке покарання як громадські роботи, які можуть бути призначені на строк від 120 до 240 год. Це покарання відсутнє у санкції ч. 2. Що стосується інших покарань, то у ч. 2 вони призначаються на більш довгий строк та без вказівки на нижню межу. Наприклад, пробаційний нагляд у ч. 1 призначається на строк до 2 років, тоді як у ч. 2 строк цього покарання підвищений до 3 років. Це ж стосується і такого покарання як обмеження волі. Обмеження волі у санкції ч. 1 ст. 180 КК України передбачене на строк до 2 років, а у ч. 2 – до 3 років. Все це показує, що законодавець вважає злочин, відповідальність за який передбачена у ч. 2 більш суспільно небезпечним, аніж той, відповідальність за який передбачена у ч. 1 ст. 180 КК України. Слід зазначити, що усі покарання, які передбачені у санкціях двох частин ст. 180 КК України є основними (тобто можуть бути призначені будь-якому суб'єкту), додаткові та спеціальні (які можуть бути призначені тільки спеціальному суб'єкту) покарання за вчинення цих злочинів не передбачені.

Також, аналіз суспільної небезпеки обох частин ст. 180 КК України, виходячи з умовного критерію «встановленої санкції», дає підстави дійти висновку, що законодавець вважає ступінь суспільної небезпеки злочину, юридичний склад якого передбачений у ч. 1 цієї статті меншим, за злочин, юридичний склад якого передбачений у ч. 2. В цілому, ступінь суспільної небезпеки обох юридичних складів згідно із ч. 3 ст. 12 КК України відповідає нетяжкому злочину. Тобто, санкція статті у цьому випадку є критерієм розмежування цих злочинів за такою ознакою як суспільна небезпека.

Так, якщо у санкції ч. 1 ст. 180 КК України передбачене покарання у виді позбавлення волі максимум на два роки, то у санкції ч. 2 позбавлення волі може бути призначене уже на строк до трьох років. Також, якщо покарання у виді штрафу за злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180

КК України може бути призначений у розмірі від 1 тис. до 3 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, то за злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 уже нижня межа штрафу не вказана, а верхня межа штрафу сягає розміру 5 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Інші покарання, передбачені у санкції ч. 1 ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» теж мають нижчу верхню межу, аніж такі ж покарання, передбачені у санкції ч. 2 цієї статті. Так, покарання у виді пробаційного нагляду у санкції ч. 1 ст. 180 КК України може бути призначене на строк до 2 років, то у ч. 2 цієї статті – уже на строк до 3 років. Також, покарання у виді обмеження волі у санкції ч. 1 передбачене на строк до 2 років, а у ч. 2 – уже до 3 років.

Разом з тим, перелік покарань, передбачених у санкції ч. 1 ст. 180 КК України, відрізняється від такого переліку у санкції ч. 2 цієї статті. Так у санкції ч. 1 передбачений такий вид покарання як громадські роботи, які можуть бути призначені на строк від 120 до 240 год, а у санкції ч. 2 таке покарання відсутнє.

Характерно, що у ч. 2 ст. 180 КК України ступінь суспільної небезпеки вище, аніж у ч. 1, тому що законодавець вважає насильство (фізичне або психічне) додатковою ознакою суспільної небезпечності, яка й підвищує ступінь суспільної небезпеки. Це безпосередньо й відображається у санкції ч. 2, у якій передбачене більш тяжке максимальне покарання – позбавлення волі до трьох років, на відміну від ч. 1, де максимальне покарання – позбавлення волі на строк до двох років.

Зокрема, дослідженню питання покарань у санкціях ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» уже була нами приділена увага [69]. Отже, є підстави дійти висновку, що покарання, які передбачені у санкціях ст. 180 КК України не є досконалыми та потребують подальшого дослідження й удосконалення.

Наприклад, у КК України, нараховується п'ятнадцять статей Особливої частини в яких використовується термін «перешкоджання». Зокрема, санкція

ст. 114-1 КК України «Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань» передбачає тільки один основний вид покарання, а саме, позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років.

Санкція ч. 1 ст. 157 КК України «Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії референдуму чи діяльності офіційного спостерігача» передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років та позбавленням волі на той самий строк.

Санкція ч. 1 ст. 170 КК України «Перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій» передбачає уже два основних види покарання – виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на строк до трьох років та додаткового покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У ст. 171 КК України «Перешкоджання законній професійній діяльності журналістів» перешкоджання, зокрема, у диспозиції ч. 1 згадується як спосіб вчинення кримінального правопорушення «умисне перешкоджання здійсненню журналістом законної професійної діяльності» (тобто як ознака об'єктивної сторони), та у диспозиції ч. 2 – як мета вчинення кримінального правопорушення (тобто як ознака суб'єктивної сторони). Санкція ч. 1 ст. 171 КК України передбачає покарання у виді штрафу розміром до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційного нагляду на строк до трьох років, або обмеженням волі на той самий строк. Санкція ч. 2 цієї статті передбачає покарання у виді штрафу до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або пробаційного нагляду на строк до чотирьох років, або обмеження волі на той самий строк.

Цікавим є підхід законодавця до формулювання назви та диспозиції ст. 174 КК України «Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку» у контексті ст. 180 КК України. Так у назві й диспозиції ст. 174 КК України одночасно передбачені такі способи вчинення кримінального

правопорушення як «примушування» та «перешкоджання». Санкція цієї статті передбачає такі основні види покарання як штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, громадські роботи на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, пробаційний нагляд на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк.

Санкція ст. 340 КК України «Незаконне перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій» передбачає такі основні види покарання як виправні роботи на строк до двох років, пробаційний нагляд на строк до п'яти років, обмеження волі на строк до п'яти років та позбавлення волі на той самий строк.

Назва ст. 341 КК України «Захоплення державних або громадських будівель чи споруд» не містить терміну «перешкоджання», але він як спосіб вчинення злочину міститься у диспозиції статті. Санкція цієї статті передбачає такі основні види покарання як обмеження волі на строк до п'яти років та позбавлення волі на той самий строк.

У ст. 351 КК України «Перешкоджання діяльності народного депутата України та депутата місцевої ради», навпаки, термін «перешкоджання» вживається тільки у назві статті. У диспозиціях цієї статті зміст «перешкоджання» розкривається через невиконання службовою особою певних вимог. Санкція ч. 1 цієї статті передбачає такі види покарання як штраф від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційний нагляд на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк. Санкція ч. 1 цієї статті передбачає уже такі підвищені види покарання як штраф від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційний нагляд на строк до п'яти років, обмеження волі на той самий строк, а також додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Санкції ст. 351-1 «Перешкоджання діяльності органу державного фінансового контролю, Рахункової палати, члена Рахункової палати» та ст. 351-2 КК України «Перешкоджання діяльності Вищої ради правосуддя, Вищої

кваліфікаційної комісії суддів України» ідентичні та передбачають такі основні види покарання як штраф від ста до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційний нагляд на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк.

У ст. 363-1 КК України «Перешкоджання роботі електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електрозв'язку шляхом масового розповсюдження повідомлень електрозв'язку» термін «перешкоджання» міститься тільки у назві, а у диспозиції статті зміст цього терміну розкривається через інші терміни. Санкція цієї статті передбачає такі основні види покарання як штраф від двох тисяч до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та обмеження волі на строк до трьох років.

У ст. 382 КК України «Невиконання судового рішення» термін «перешкоджання» вказаний тільки у диспозиції ч. 1 як спосіб вчинення злочину. Санкція передбачає два основних видів покарання, а саме, штраф від п'ятисот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавлення волі на строк до трьох років.

Санкція ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» передбачає покарання у виді штрафу від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправних робіт на строк до двох років та пробаційного нагляду на строк до двох років.

У ст. 447 КК України «Найманство» термін «перешкоджання» вказаний у диспозиції як спосіб вчинення злочину. Санкція цієї статті передбачає тільки один вид покарання, а саме, позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років.

Термін «примушування» використовується у двадцяти статтях Особливої частини КК України. Зокрема, «примушування» у ст. 134 КК України «Незаконне проведення абортів або стерилізації» згадується у диспозиціях ч.ч. 2 та 4. Так, санкція ч. 2 цієї статті передбачає такі основні види покарання як обмеження волі на строк до п'яти років та позбавлення волі на строк до трьох

років, а також додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого. Санкція ч. 4 цієї статті передбачає аналогічне покарання за виключенням такого виду покарання як позбавлення волі.

У ст. 142 КК України «Незаконне проведення дослідів над людиною» примушування є способом кваліфікованого юридичного складу злочину, який міститься у диспозиції ч. 2 цієї статті. Санкція ч. 2 передбачає основні покарання у виді обмеження волі на строк до п'яти років та позбавлення волі на той самий строк, а також додаткові покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

У диспозиції ч. 2 ст. 143 КК України «Порушення встановленого законом порядку трансплантації анатомічних матеріалів людини» примушування вказане як спосіб вчинення злочину. Санкція ч. 2 цієї статті передбачає одне основне покарання у виді позбавлення волі на строк до п'яти років, а також додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Санкція ч. 1 ст. 151-2 КК України «Примушування до шлюбу» передбачає такі основні види покарання як пробаційний нагляд на строк до трьох років, обмеження волі на строк до трьох років та позбавлення волі на той самий строк.

У ст. 154 КК України «Примушування до вступу в статевий зв'язок» примушування згадується як спосіб вчинення кримінального правопорушення у двох диспозиціях цієї статті (ч.ч. 1 та 2), які відрізняються лише за ознакою потерпілого. Санкція ч. 1 передбачає покарання у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та пробаційного нагляду на строк до двох років. Санкція ч. 2 передбачає підвищене покарання у виді штрафу до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційного нагляду на строк до двох років та обмеження волі на той самий строк.

Ст. 157 КК України уже була проаналізована вище, тому що диспозиція ч. 1 цієї статті містить обидва терміни «перешкоджання» та «примушування».

Санкція ст. 174 КК України «Примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку» передбачає такі основні види покарання як штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, пробаційний нагляд на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк.

Санкція ч. 1 ст. 258-1 КК України «Втягнення у вчинення терористичного акту», у диспозиції якої «примушування» вказане як спосіб вчинення злочину, передбачає основне покарання у виді позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років та додаткове покарання у виді конфіскації майна.

Санкція ч. 1 ст. 280 КК України «Примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків» передбачає основні покарання у виді штрафу до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, виправних робіт на строк до двох років, пробаційного нагляду на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк.

У ч.ч. 1 та 3 ст. 300 КК України «Ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості, расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію» примушування вказане як один зі способів вчинення кримінального правопорушення. Санкція ч. 1 цієї статті передбачає тільки основні покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, пробаційного нагляду на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк. Санкція ч. 3 значно суворіша й передбачає такий основний вид покарання як позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років та додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

У ч. 1 ст. 301 КК України «Ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження порнографічних предметів» примушування згадується як спосіб вчинення кримінального правопорушення. Санкція ч. 1 передбачає покарання у виді штрафу від однієї тисячі до чотирьох тисяч неоподатковуваних мінімумів

доходів громадян, пробаційного нагляду на строк до трьох років та обмеження волі на той самий строк.

У ст. 301-1 КК України «Одержання доступу до дитячої порнографії, її придбання, зберігання, ввезення, перевезення чи інше переміщення, виготовлення, збут і розповсюдження» примушування вказане як спосіб вчинення злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ч.ч. 3 та 4 цієї статті. Санкція ч. 3 передбачає суворе основне покарання у виді позбавлення волі на строк від восьми до дванадцяти років, а також додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Санкція ч. 4 цієї статті передбачає ще суворіше основне покарання у виді позбавлення волі на строк від дев'яти до п'ятнадцяти років та додаткове покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Санкція ч. 3 ст. 301-2 КК України «Проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої особи», у якій одним зі способів вчинення злочину є примушування, передбачає суворе основне покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до десяти років та додаткове покарання у виді позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Санкція ч. 1 ст. 303 КК України «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією», у якій примушування є одним зі способів вчинення злочину, передбачає тільки один вид покарання, а саме, позбавлення волі на строк від трьох до п'яти років.

У ст. 355 КК України «Примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань» примушування як спосіб вчинення кримінального правопорушення вказане у всіх трьох частинах. Санкція ч. 1 цієї статті передбачає покарання у виді виправних робіт на строк до двох років, пробаційного нагляду на строк до двох років та обмеження волі на той самий строк. Санкція ч. 2 передбачає один вид покарання, а саме, позбавлення волі на

строк від трьох до п'яти років. Санкція ч. 3 передбачає теж один вид покарання позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

У ч. 1 ст. 369-3 КК України «Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань» примушування вказане як спосіб вчинення кримінального правопорушення. Санкція ч. 1 цієї статті передбачає покарання у виді штрафу від двохсот до однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, обмеження волі на строк від одного до трьох років та позбавлення волі на строк до трьох років.

Санкція ч. 1 ст. 373 КК України «Примушування давати показання» передбачає покарання у виді обмеження волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

У назві та диспозиції проаналізованої вище ст. 386 КК України «Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, спеціаліста, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку» також міститься обидва терміни «перешкоджання» та «примушування».

Санкція ч. 1 ст. 404 КК України «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків», в якій примушування виступає одним зі способів вчинення кримінального правопорушення, передбачає такі основні спеціальні види покарання як службове обмеження на строк до двох років, тримання у дисциплінарному батальйоні на строк до двох років та загальне основне покарання у виді позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Також примушування як спосіб вчинення злочину вказаний у п. 4 ч. 1 ст. 442-1 КК України «Злочини проти людяності». Санкція ч. 1 цієї статті передбачає суворе покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

У результаті аналізу матеріалу, слід дійти висновку, що терміни «перешкоджання» та «примушування» використовується в статтях Особливої частини КК України багато разів. Зокрема, і як ознака об'єктивної сторони, і як ознака суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, згадується як у назвах статей, так і безпосередньо у диспозиціях статей. Є статті, де обидва

терміни використовуються одночасно. Загалом, на нашу думку, їх можна вважати наскрізними термінами КК України. Санкції за суспільно небезпечні діяння, які у своєму складі містять терміни «перешкоджання» та «примушування» передбачають різні основні (починаючи з мінімального штрафу, закінчуючи позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років) та додаткові покарання.

Відповідність санкцій обох частин ст. 180 КК України у якій системоутворюючими ознаками об'єктивної сторони (способами вчинення злочинів) є як «перешкоджання» (ч. 1), так і «примушування» (ч. 2), ступеню суспільної небезпеки злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях цієї статті оцінюється співвідношенням тяжкості діяння й наслідків та передбачених покарань.

Ці обидва злочини, згідно з класифікацією (ст. 12 КК України) належать до категорії нетяжких. Альтернативність санкцій, які встановлені у ст. 180 КК України дозволяє суду враховувати індивідуальні обставини, такі як мотив, спосіб вчинення злочину та особу винного, що відповідає принципам справедливості та індивідуалізації покарання.

Так, Н. С. Юзікова, зокрема, зазначає, що виходячи з принципу індивідуалізації, вибір карального заходу (кримінально правового) або іншого заходу повинен бути обґрунтований конкретними обставинами кримінального правопорушення та особливостями особи, визнаючи їх унікальність у кожному окремому кримінальному провадженні [228, с. 66].

На нашу думку, ефективність санкцій ст. 180 КК України залежить від їхньої здатності досягати таких цілей покарання як кара, виправлення винного та запобігання новим злочинам. Наприклад, штраф, громадські роботи та пробаційний нагляд є ефективними покараннями для нетяжких злочинів, оскільки вони сприяють досягненню цілей покарання без ізоляції від суспільства.

Водночас у випадках, коли суспільно небезпечні діяння спричинили більш тяжкі наслідки (особливо, враховуючи застосування насильства при вчиненні злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК

України), на нашу думку, виникає необхідність застосування більш тяжких видів покарання, пов'язаних з обмеженням чи позбавленням волі.

3.2. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України

Наука кримінального права не виробила єдиного підходу до конструювання кримінально-правових норм. Як правило, у статті Особливої частини КК України передбачена одна кримінально-правова норма. Наприклад, у ст. 178 «Пошкодження релігійних споруд чи культових будинків» міститься диспозиція тільки одного кримінального правопорушення «Пошкодження чи зруйнування релігійної споруди або культового будинку». В інших випадках – диспозиції основного та кваліфікованого (особливо кваліфікованого) кримінального правопорушення. Наприклад, у ч. 1 ст. 185 КК України «Крадіжка» міститься диспозиція простого юридичного складу кримінального правопорушення (проступку) «Таємне викрадення чужого майна (крадіжка)», а у ч. 2 у же кваліфікованого складу – «Крадіжка, вчинена повторно або за попередньою змовою групою осіб». Всього ця стаття містить п'ять диспозиції і у кожній з них передбачений окремий кваліфікований і особливо кваліфікований юридичний склад кримінального правопорушення.

Обмеження можливого числа конструкцій певними межами має важливе значення для з'ясування змісту кримінального закону та його правової визначеності. Зокрема, для розуміння змісту кримінально-правової норми необхідно дослідити питання про співвідношення складу кримінального правопорушення і статті Особливої частини КК України. В цьому випадку цікавим є питання, де проходить межа між декількома суміжними складами: там же, де проходить межа суміжних статей КК України чи вони можуть не збігатися.

Іншими словами, слід дати відповідь на питання, чи відповідає кожен склад кримінального правопорушення одній статті КК України, чи їхнє

співвідношення є іншим, наприклад, один склад відповідає одній частині статті КК України, а може бути й так, що він відповідає декільком статтям.

Розуміння і розв'язання цього питання має важливе значення для кваліфікації кримінальних правопорушень, особливо, якщо диспозиції статей містять склади з альтернативними діями. Наприклад, у диспозиції ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження» передбачений один склад кримінального правопорушення із різними різновидами тяжкого тілесного ушкодження.

Розглянемо інший приклад, де представлено, так зване, розукрупнення складів кримінальних правопорушень, коли близькі за змістом кримінальні правопорушення передбачені у різних статтях КК України. Так, ст.ст. 258–258-6 КК України у своїй сукупності утворюють інститут кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення терористичного спрямування.

Зовсім інакше законодавець сформулював норму, яка міститься у ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність». Ця стаття складається із восьми частин, у кожній із яких міститься окремий склад кримінального правопорушення і, за великим рахунком, кожна частина цієї статті містить підставу для кримінальної відповідальності за окремий різновид колабораційної діяльності й лише у ч. 8 ст. 111-1 КК України містяться обтяжуючі обставини, які можуть бути застосовані до складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ч.ч. 6-8 ст. 111-1 КК України.

Всі ці труднощі пов'язані, головним чином, з тим, що кримінологічні (а, звідси й кримінально-правові) відмінності між схожими варіантами злочинної поведінки мають різний ступінь глибини й визначеності. Все це дає підставу для проміжного висновку, що питання про конструювання статей у кримінальному законодавстві України не має чітких критеріїв для чіткої формалізації складів кримінальних правопорушень, які у диспозиціях цих статей передбачені.

Основне питання, яке вирішується у процесі застосування кримінально-правових норм, це питання кваліфікації. Так, Д. О. Колодін та О. В. Степаненко зазначають, що «кваліфікація злочинів є одним із найважливіших етапів

застосування норм закону про кримінальну відповідальність. Від правильної кваліфікації залежить реалізація конституційного принципу законності у кримінальному судочинстві, виважене досудове розслідування і кримінальне судочинство, та призначення особам, визнаним винними за вироком суду, справедливого й обґрунтованого покарання чи звільнення їх від кримінальної відповідальності або від покарання» [76, с. 172].

Тобто, особа, яка застосовує кримінально-правову норму для того, щоб призначити справедливе покарання, має обрати саме ту статтю, у диспозиції якої передбачений юридичний склад саме того кримінального правопорушення, який був вчинений суб'єктом. Для цього необхідно встановити такі фактичні обставини: вчинене правопорушення не містить ознак іншого правопорушення, що дає підставу для висновку, що має бути застосована саме ця стаття, а не інша, навіть схожа на неї за ознаками юридичного складу кримінального правопорушення.

Також важливим моментом є встановлення того, що вчинене суспільно небезпечне діяння є саме кримінальним правопорушенням, а не, наприклад, адміністративним проступком. Так, у законодавстві України передбачені різні види юридичної відповідальності (це й адміністративна, й кримінальна) за такі правопорушення як хуліганство, крадіжку тощо. Але, при цьому, розмежувальні ознаки, які містяться у відповідному Кодексі дозволяють застосувати відповідну норму. Кожне кримінальне правопорушення має конкретний особливий склад, тобто набір об'єктивних і суб'єктивних ознак, які дозволяють розмежувати кримінальні правопорушення й обрати саме те діяння, юридичний склад якого відповідає фактичним обставинам вчиненого.

Розмежування кримінальних правопорушень є одним із головних етапів у процесі застосування кримінально-правових норм. Лише відрізнивши одну норму від іншої, можна з'ясувати, яке саме суспільно небезпечне діяння вчинене, кваліфікувати його і призначити покарання. Тобто повністю реалізувати кримінально-правові відносини, а саме кримінальну відповідальність. Зокрема, розмежування складів кримінальних правопорушень є одним із різновидів

розмежування явищ у цілому. Так, усі процеси, предмети, які нас оточують, відіграють специфічну роль, відрізняються одне від одного. Це стосується й кримінальних правопорушень. І для того, щоб зрозуміти сутність конкретного кримінального правопорушення й правильно застосувати норму, у якій передбачена відповідальність за нього, в першу чергу необхідно розмежувати таке кримінальне правопорушення з іншими, що дасть можливість більш повно пізнати зміст і значення його ознак та правильно кваліфікувати суспільно небезпечне діяння. Таким чином у нас є всі підстави розглядати розмежування складів кримінальних правопорушень як складову кримінально-правової кваліфікації.

Зазвичай, у диспозиціях статті містяться основний і кваліфікований (особливо кваліфікований) юридичний склад кримінального правопорушення, тобто основний склад і його різновид. Водночас кримінальна відповідальність за умисне вбивство передбачена у декількох кримінально-правових нормах (наприклад, ст.ст. 115-118 КК України), кожна із цих статей має свою структуру.

Але в Особливій частині КК України містяться й статті, в яких кримінально-правові норми не об'єднані ні безпосереднім об'єктом або суб'єктом кримінального правопорушення, ні потерпілим тощо. Це, наприклад, ст. 184 КК України «Порушення права на безоплатну медичну допомогу», у якій містяться диспозиції двох, на наш погляд, не пов'язаних один з одним кримінальних правопорушень. Це юридичний склад «Незаконна вимога оплати за надання медичної допомоги в державних чи комунальних закладах охорони здоров'я», який передбачений у диспозиції ч. 1 цієї статті та юридичний склад «Незаконне скорочення мережі державних і комунальних закладів охорони здоров'я», передбачений у диспозиції ч. 2. Наприклад, очевидним є те, що суб'єктом першого кримінального правопорушення (ч. 1) є спеціальний суб'єкт, тобто будь-яка особа, яка працює у державних чи комунальних закладах охорони здоров'я та може на законних підставах надавати медичну допомогу. Суб'єктом другого кримінального правопорушення (ч. 2) теж є спеціальний суб'єкт, але, який має повноваження для скорочення мережі державних і комунальних

закладів охорони здоров'я. Тобто в обох кримінальних правопорушення суб'єкт спеціальний, але у ч. 1 коло осіб, які підпадають під ознаки цього спеціального суб'єкта є дуже широким, а коло осіб у ч. 2 дуже обмежене. Аналогічна ситуація виникає з досліджуваною нами ст. 180 КК України, яка складається із двох частин.

Розмежування кримінальних правопорушень відбувається лише у випадку, коли вони мають спільні, суміжні ознаки. При цьому, Л. П. Брич зазначає, що критерієм розмежування є саме ознака складу кримінального правопорушення, а не його елемент чи склад в цілому [25, с. 346]. Наприклад, два юридичні склади кримінальних правопорушень, передбачені у диспозиціях ч.ч. 1 та 2 ст. 180 КК України мають спільний видовий об'єкт та ознаку «релігійний обряд», але у ч. 1 це обстановка вчинення злочину, а у ч. 2 – мета вчинення злочину. Хоча це не означає, що усі інші елементи їхніх юридичних складів злочинів однакові й не відрізняються між собою. Розмежувальні ознаки можуть збігатися за формою, наприклад, діянням, метою, способом, але вони можуть відрізнитися за змістом. Наприклад, у ч. 1 ст. 180 КК України потерпілим, зокрема, може бути й священнослужитель, адже під час зриву релігійного обряду (який проводить саме священнослужитель) він може постраждати. Водночас у ч. 2 ст. 180 КК України священнослужитель є спеціальним потерпілим як обов'язковою ознакою юридичного складу злочину.

Між цими двома юридичними складами злочинів є й інші розмежувальні ознаки, але однією із них слід назвати потерпілого. Якщо під час зриву релігійного обряду, наприклад, священнослужитель постраждає, це не вплине на кваліфікацію діяння за ч. 1 ст. 180 КК України. Але у ч. 2 ст. 180 КК України саме до священнослужителя як спеціального потерпілого застосовується насильство й саме він є однією із розмежувальних ознак. Якщо відсутній примус, тобто до нього насильство не застосовується, то відсутні й підстави для кваліфікації діяння за цією частиною ст. 180 КК України. Наприклад, за проведення обряду священнику можуть запропонувати гроші чи надання якихось інших матеріальних благ. Таким чином є підстави для висновку, що під

час процесу розмежування ми порівнюємо схожі ознаки юридичних складів кримінальних правопорушень і ґрунтуємо кваліфікацію лише на тих, які відповідають фактичним обставинам вчиненого правопорушення.

У ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду», яка є предметом нашого дослідження, наявні певні проблеми, на які слід звернути увагу. Так, ця стаття складається із двох частин, але її побудова не є традиційною, а саме (основний, кваліфікований і особливо кваліфікований склади кримінальних правопорушень). При чому, у двох частинах цієї статті передбачена кримінальна відповідальність за два різні (на нашу думку, протилежні) кримінальні правопорушення. Наприклад, вони відрізняються за об'єктивною стороною. Так, у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена кримінальна відповідальність за діяння, яке полягає у перешкоджанні здійсненню релігійного обряду, а у ч. 2 – у примушуванні до проведення релігійного обряду. Як уже було зазначено вище, на наш погляд, ці два терміни «перешкоджання» та «примушування» є протилежними за своїм змістом.

Також, ці два склади кримінальних правопорушень відрізняються й за безпосереднім об'єктом. Якщо у першому складі злочину безпосереднім об'єктом є «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду», то у складі, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України безпосереднім об'єктом є «право не проводити релігійний обряд», а обов'язковим додатковим об'єктом є здоров'я (фізичне і психічне) священнослужителя. Окрім того, безпосередній об'єкт у другому складі кримінального правопорушення конкретизується прямою вказівкою на ознаки спеціального потерпілого, яким є лише священнослужитель. У першому складі кримінального правопорушення об'єкт не конкретизований.

Ще одним проблемним питанням є те, що юридичні склади злочинів, передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України є різними за ступенем суспільної небезпеки, про що свідчать санкції, які передбачені у двох частинах цієї статті та які були проаналізовані вище. Також злочин, склад якого передбачений у

диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не охоплюється назвою статті й виходить за її межі.

Все вищевказане дає підставу для висновку, що у ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» передбачена кримінальна відповідальність за два різні (хоча й суміжні за видовим та родовим об'єктами) склади кримінальних правопорушень. Бланкетність та певна юридична невизначеність норм, які містяться у цій статті викликає певні проблеми із розмежуванням з нормами, передбаченими іншими статтями Особливої частини КК України, а наслідком цього є проблеми для правозастосовувачів при кваліфікації суспільно небезпечного діяння за цією статтею.

Розмежування кримінально-правових норм призначене для правильної кваліфікації суспільно небезпечного діяння. Таким розмежуванням можна вважати процес встановлення відмінностей між кримінальним правопорушенням та іншими видами правопорушень, між кримінальним проступком та злочином та суміжними складами кримінальних правопорушень, що є підставою для правильної кваліфікації діяння. Своєю чергою, кваліфікацією кримінального правопорушення є встановлення відповідності фактичних обставин вчинення суспільно небезпечного діяння конкретному юридичному складу кримінального правопорушення.

Основою (або критеріями) розмежування юридичних складів кримінальних правопорушень ми вважаємо ознаки їхніх елементів. Так, В. О. Навроцький відмічає визначальну роль ознак складів кримінальних правопорушень для їхнього співставлення (порівняння, розмежування). Зокрема, він зазначає, що співпадіння ознак вказує на суміжність складів кримінальних правопорушень, а відмінність окремих ознак, навпаки, свідчить про відмінність складів кримінальних правопорушень. Також ознаки складу кримінального правопорушення дозволяють проводити відмежування злочинів від інших правопорушень [150, с. 478-479].

Але не усі ознаки елементів складу кримінального правопорушення, на нашу думку, можуть відігравати роль розмежувальних, а лише ті, які

безпосередньо вказані у диспозиціях статей Особливої частини КК України та ті, які прямо впливають зі змісту диспозиції конкретної статті.

Зокрема, такими ознаками є:

- при розмежуванні за об'єктом кримінального правопорушення – безпосередній (додатковий) об'єкт, предмет, спеціальні ознаки потерпілого;
- при розмежуванні за об'єктивною стороною – діяння, наслідки, (причинний зв'язок між діянням та наслідками не є розмежувальною ознакою) місце, час, обстановка, спосіб кримінального правопорушення;
- при розмежуванні за суб'єктом – вік, з якого настає відповідальність за конкретне кримінальне правопорушення, спеціальні ознаки суб'єкта (осудність як ознака суб'єкта не може бути розмежувальною ознакою, а впливає тільки на наявність чи відсутність складу кримінального правопорушення);
- при розмежуванні за суб'єктивною стороною – умисел та необережність як форми вини (види вини не є розмежувальними ознаками), мотив, мета (емоційний стан не є розмежувальною ознакою, а може впливати лише на призначення покарання).

Зокрема, розмежувальними ознаками слід вважати лише ті ознаки юридичних складів кримінальних правопорушень, які відрізняються у різних складах. Як ми вже вказували раніше, аналізуючи юридичні склади ст. 180 КК України це може бути і є спеціальний потерпілий. Також як розмежувальна ознака у цих юридичних складах злочинів є діяння, яке відрізняється як за термінологією, так і за змістом.

До розмежувальних ознак у цих юридичних складах кримінальних правопорушень слід віднести спосіб вчинення кримінального правопорушення й наслідки. Тут треба звернути увагу на те, що у ч. 1 ст. 180 КК України юридичний склад кримінального правопорушення є формально-матеріальним, а у ч. 2 ст. 180 КК України – формальним. Тому умовно можна вказати, що у цьому випадку розмежувальною ознакою можна вважати структуру побудови статті.

В диспозиції кожної кримінально-правової норми вказані не всі ознаки, які утворюють його юридичний склад, а лише ті, які дозволяють його кваліфікувати

та відмежувати від інших. Неправильне розмежування кримінальних правопорушень в решті решт може призвести, а часто й призводить до неправильної кваліфікації, яка є можливою лише у випадку неправильного розуміння різниці між окремими юридичними складами кримінальних правопорушень. Наприклад, очевидним вже є те, що у ч. 1 ст. 180 КК України діяння позначене терміном «перешкоджання», а у ч. 2 ст. 180 КК України діяння позначене терміном «примушування». Вже є зрозумілим, що зміст цих термінів різний (фактично, протилежний за змістом), а структура диспозиції статті не містить альтернативних діянь.

У ст. 180 КК України розмежувальною ознакою не є форма вини або суб'єкт, бо вони однакові в обох юридичних складах кримінальних правопорушень (відрізняється тільки вид умислу).

Так, С. Я. Лихова вказує, що кримінально-правову оцінку фактичних обставин суспільно небезпечного діяння на відповідність обов'язковим елементам юридичного складу кримінального правопорушення треба проводити у такій послідовності:

1. Об'єкт (безпосередній, предмет, потерпілий).
2. Об'єктивна сторона (діяння, факультативні ознаки).
3. Суб'єкт (вік, осудність, спеціальний суб'єкт).
4. Суб'єктивна сторона (вина, мотив, мета) [123, с. 39].

Окремі автори також наголошують, що у матеріальних складах кримінальних правопорушень обов'язковими ознаками об'єктивної сторони крім діяння є суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок [116, с. 53].

За схемою, запропонованою С. Я. Лиховою, такими розмежувальними, кваліфікуючими, тобто необхідними для кваліфікації (не плутати з ознаками кваліфікованого кримінального правопорушення) ознаками у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» можуть бути такі:

- об'єкт злочину (безпосередній об'єкт – «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду», потерпілий – загальний (будь-яка особа), предмет на кваліфікацію не впливає);

- об'єктивна сторона (діяння – «незаконне перешкоджання», наслідки – «що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», обстановка вчинення злочину – «здійснення релігійного обряду» або «релігійний обряд»);

- суб'єкт (загальний – будь-яка особа);

- суб'єктивна сторона (вина – прямий та непрямий умисел, мотиви – будь-які, на кваліфікацію не впливають, мета – «зрив релігійного обряду»).

Своєю чергою, ознаками, необхідними для кваліфікації суспільно небезпечного діяння за ч. 2 ст. 180 КК України «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» та які передбачені у диспозиції цієї статті можуть бути такі:

- об'єкт злочину (безпосередній об'єкт – «право не проводити релігійний обряд», потерпілий – спеціальний «священнослужитель», предмет на кваліфікацію не впливає);

- об'єктивна сторона (діяння – «примушування до проведення релігійного обряду», спосіб – шляхом фізичного або психічного насильства);

- суб'єкт (загальний – будь-яка особа);

- суб'єктивна сторона (вина – прямий умисел, мотиви – будь-які, на кваліфікацію не впливають, мета – «проведення релігійного обряду»).

Розмежування складів злочинів за об'єктом. Безпосереднім об'єктом, у ч. 1 є «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду», у ч. 2 – «право не проводити релігійний обряд». Потерпілий теж є розмежувальною ознакою, якщо у ч. 1 – загальний, то у ч. 2 потерпілий має спеціальні ознаки «священнослужителя».

Зокрема, при розмежуванні складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України, такими розмежувальними ознаками об'єктивної сторони є діяння (у ч. 1 – це «перешкоджання», а у ч. 2 – «примушування»), обстановка

вчинення злочину у ч. 1 («релігійний обряд»), а у ч. 2 «релігійний обряд» уже є метою вчинення злочину.

Що стосується розмежування складів злочинів за суб'єктивною стороною, то форма вини не може бути розмежувальною ознакою, тому що ці обидва злочини вчиняються умисно (відрізняється тільки вид умислу, у ч. 1 – прямий та непрямий, а у ч. 2 – тільки прямий). При цьому, мета вчинення у цих злочинах протилежна, якщо у ч. 1 – це «зрив релігійного обряду», то у ч. 2 – «проведення релігійного обряду». Мотиви на кваліфікацію цього злочину не впливають. Суб'єкт вчинення цих злочинів – загальний, на кваліфікацію не впливає та не є розмежувальною ознакою.

Так, Е. М. Кісілюк та О. І. Матюшенко слушно зауважують, що свободу віросповідання потрібно розглядати як видовий об'єкт кримінальних правопорушень у сфері релігії [67, с. 1]. Ці автори, на нашу думку, помилково вважають, що особливу увагу при кваліфікації таких кримінальних правопорушень потрібно звертати на мотив їх вчинення. Слід погодитися, що правильне визначення мотивів вчинення цих кримінальних правопорушень дозволить визначити характеристику особи винного та правильно призначити покарання. Але, це не може, як зазначають автори, «дозволити з'ясувати ступінь тяжкості кримінального правопорушення», тому що ступінь тяжкості кримінального правопорушення визначається згідно зі ст. 12 КК України, залежно від покарання, яке передбачене за таке кримінальне правопорушення.

Для правильної кваліфікації злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України, на нашу думку, в першу чергу, слід правильно визначити відповідність суспільно небезпечного діяння об'єктивній стороні цих злочинів. Мотиви для кваліфікації вирішального значення не мають.

Так, у ч. 1 ст. 180 КК України передбачений юридичний склад злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд». На нашу думку, критерієм розмежування злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 цієї статті від інших кримінальних правопорушень є основний безпосередній об'єкт злочину –

право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів [70, с. 173]. При цьому, мотив при вчиненні цього злочину може бути різним, а метою цього злочину власне і є посягання на основний безпосередній об'єкт шляхом зриву релігійного обряду [74, с. 350].

Наприклад, у диспозиції ст. 161 КК України «Порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками» передбачені умисні дії, спрямовані, зокрема, на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті або образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, а також пряме чи непряме обмеження прав або встановлення прямих чи непрямих привілеїв громадян за ознаками релігійних та інших переконань.

Так, О. М. Шармар вважає, що основним безпосереднім об'єктом злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України є рівність громадян у їхніх конституційних правах та рівність їх перед законом [219, с. 324]. Тобто, об'єктивна сторона юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України може збігатися за змістом з об'єктивною стороною злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України (в частині порушення рівноправності громадян залежно від їхніх релігійних переконань). Але, основний безпосередній об'єкт цих злочинів буде різний, у першому випадку – право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а у другому випадку – рівноправність громадян. Тому, на нашу думку, ці злочини треба розмежовувати за основним безпосереднім об'єктом.

Так, О. В. Кришевич зазначає, що кримінальні правопорушення, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 161 КК України, зокрема, «характеризується умисною виною; спеціальним мотивом нетерпимості підозрюваного до представників певної раси, національності чи релігійної групи; або спеціальною метою розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі в країні чи окремому її регіоні або приниження національної честі та гідності представників окремих національних груп» [111, с. 644].

Але, якщо перешкоджання здійсненню релігійного обряду вчиняється з мотивів релігійної нетерпимості (обов'язкова ознака об'єктивної сторони злочину, склад якого передбачений у диспозиції ст. 161 КК України), то кваліфікація, на нашу думку, повинна здійснюватися за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 161 КК України), оскільки злочини посягають на різні, хоча і схожі основні безпосередні об'єкти. Тобто, ст. 161 КК України є більш загальною нормою, що захищає рівноправність та гідність особи через її погляди, зокрема, й релігійні, а ч. 1 ст. 180 КК України є спеціальною нормою, що захищає окремий компонент свободи віросповідання – здійснення релігійного обряду.

Проблемним є також розмежування злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України з кримінальним правопорушенням, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 КК України «Хуліганство». Так, наприклад, незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду може бути вчинене з хуліганських мотивів, але при цьому об'єктом кримінального посягання буде свобода віросповідання, а саме право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів. Тобто діяння з перешкоджання здійсненню релігійного обряду можуть мати хуліганський характер (зокрема, грубе порушення громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства) та співпадати з об'єктивною стороною кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені у диспозиції ст. 296 КК України, але у цій статті, ті самі хуліганські дії направлені проти порушення саме громадського порядку як на об'єкт цього кримінального правопорушення, а не на право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів.

З об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, перешкоджання здійсненню релігійного обряду найчастіше відбувається у громадському місці та може супроводжуватися діями, які одночасно є як перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, так і грубим порушенням громадського порядку [68, с. 201], тобто ті, які співпадають з обов'язковими ознаками об'єктивної сторони хуліганства. Але основним

безпосереднім об'єктом хуліганства, на відміну від перешкоджання здійсненню релігійного обряду є громадський порядок. Якщо порівнювати суб'єктивну сторону складів цих кримінальних правопорушень, то мотив явної неповаги до суспільства, який прямо вказаний у диспозиції ч. 1 ст. 296 КК України як обов'язковий елемент, може бути й при вчиненні злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України.

Тобто грубе порушення громадського порядку при перешкодженні здійсненню релігійного обряду може бути способом вчинення злочину, склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, але на відміну від кримінального правопорушення, склад якого передбачений у диспозиції ст. 296 КК України порушення громадського порядку не є об'єктом кримінального правопорушення, а виступає лише способом досягнення мети – перешкоджання здійсненню релігійному обряду.

Якщо ж метою кримінального правопорушення було як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і грубе порушення громадського порядку, то кваліфікувати ці злочинні діяння слід за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 296 КК України.

Проте, мають місце випадки невірної кваліфікації суспільно небезпечних діянь, які перешкоджають здійсненню релігійного обряду при кваліфікації інших кримінальних правопорушень, зокрема, за ст. 296 КК України.

Наприклад, у вироку Ковельського міськрайсуду Волинської області від 22 липня 2013 р. судом встановлено, що обвинувачений ОСОБА_6 о 18 год 18 травня 2013 р., перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, знаходячись у приміщенні собору Святого Дмитра Солунського, що по вул. Шевченка, 3 у м. Ковелі Волинської області, під час релігійного обряду богослужіння, з хуліганських спонукань, грубо порушуючи громадський порядок, що виразилось у зневазі до усталених етичних, моральних, правових норм, традицій, у присутності сторонніх осіб, з особливою зухвалістю завдав удару лівою рукою навідмаш потерпілій ОСОБА_3, внаслідок чого вона впала, вдарившись спиною об стіл. Тим самим спричинив потерпілій ОСОБА_3 фізичний біль. Після цього

обвинувачений підбіг до священника ОСОБА_5, який знаходився у вівтарі за «Царськими вратами», схопив його руками за ризи, при цьому висловлюючись на адресу ОСОБА_5 нецензурними словами. Коли парафіяни намагались припинити хуліганські дії обвинуваченого, останній вчинив їм активний опір, що виразився у тому, що обвинувачений з особливою зухвалістю завдавати один удар кулаком руки в обличчя потерпілому ОСОБА_2, один удар рукою по голові потерпілому ОСОБА_4, чим спричинив їм фізичний біль. Після цього обвинувачений, продовжуючи свої хуліганські дії, з особливою зухвалістю став грубіянити, не реагуючи на вимогу парафіян залишити приміщення собору, виражався нецензурними словами та скинув руками з підставок ікони Святого Миколая Чудотворця та Святого Дмитрія Солунського, у яких в результаті падіння на підлогу були пошкоджені рами [31].

На нашу думку, мало місце явне перешкоджання здійсненню релігійного обряду. На жаль, з вироку не зрозуміло, чи був зірваний цей релігійний обряд (богослужіння), але ці хуліганські дії відбувалися під час здійснення релігійного обряду у храмі, тому, як мінімум, загроза зриву цього релігійного обряду була наявна точно. Суд, зробивши очевидну помилку, чомусь не врахував ці обставини, та кваліфікував суспільно небезпечні діяння лише за ч. 3 ст. 296 КК України. Хоча, на нашу думку, ці діяння треба було кваліфікувати за сукупністю статей (а саме, за ч. 1 ст. 180 та ч. 3 ст. 296 КК України). Відсутність мотиву на перешкоджання здійсненню релігійному обряду та хуліганські мотиви не повинні були у цьому випадку впливати на кваліфікацію діянь за ч. 1 ст. 180 КК України. Як слушно зазначає О. С. Островський, в загальноживаному значенні «перешкоджання релігійному обряду» можна розуміти як вчинення дій, спрямованих на встановлення перешкод для релігійного обряду, дій, які заважають його проведенню, а іноді навіть спрямовані на заборону його проведення [164, с. 103].

Ще одним кримінальним правопорушенням, ознаки об'єктивної сторони якого можуть співпадати з ознаками об'єктивної сторони злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є кримінальний

проступок, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 356 КК України «Самоправство». Такі ознаки можуть бути різними, наприклад, діяння з недопущення вірян чи/або священнослужителів до храмів (культових будівель) з метою перешкодити здійсненню релігійного обряду через спір про право власності на таку будівлю. У такому випадку, якщо метою є як перешкоджання здійсненню релігійного обряду, так і самовільне, всупереч установленому законом порядку, вчинення будь-яких дій, правомірність яких оспорується, то ці діяння слід кваліфікувати за сукупністю – ч. 1 ст. 180 та ст. 356 КК України. Якщо ж значна шкода інтересам громадянина чи громадським інтересам виявилася у зриві релігійного обряду, то такі діяння слід кваліфікувати за ч. 1 ст. 180 КК України. При самоправстві умисел спрямований на реалізацію свого уявного чи оспорюваного права, а у ч. 1 ст. 180 КК України умисел спрямований саме на зрив релігійного обряду. Таким чином, якщо дії вчинені у межах майнового чи іншого спору, де суб'єкт кримінального правопорушення, можливо уявно, відстоює своє право, то кваліфікація має відбуватися за ст. 356 КК України. У випадку відсутності будь-яких уявлень про право власності чи іншого права, а при наявності мети направленої на перешкоджання здійсненню релігійного обряду, кваліфікація має відбуватися за ч. 1 ст. 180 КК України. Якщо ж підстави про наявність певних майнових чи інших прав є, то такі дії слід кваліфікувати за сукупністю (ст. 356 та ч. 1 ст. 180 КК України).

Усі елементи складу кримінального правопорушення нерозривно пов'язані між собою. Тому мета кримінального правопорушення як суб'єктивна ознака направлена на об'єкт кримінального правопорушення як об'єктивну ознаку. Тобто відмежувати ці кримінальні правопорушення можна не тільки за об'єктом кримінального правопорушення, але й за метою.

Ще однією проблемою розмежування кримінального правопорушення, відповідальність за яке передбачена у ч. 1 ст. 180 КК України є перешкоджання здійсненню релігійного обряду (дією чи бездіяльністю), яке вчинене працівником правоохоронного органу з перевищенням влади або службових повноважень. Об'єктивна сторона такого перешкоджання, на перший погляд, може

конкурувати зі складом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ст. 365 КК України «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», особливо якщо такі діяння завдали істотної шкоди охоронюваним законом правам, інтересам окремих громадян, тому що зрив релігійного обряду можна вважати такою істотною шкодою. І тоді складається враження, що кваліфікацію слід проводити за правилами конкуренції кримінально-правових норм.

Але, наприклад, О. К. Марін вважає, що «при конкуренції загальної та спеціальної норм одна з них (загальна) охоплює визначене коло діянь, а інша (спеціальна) – частину цього кола, тобто різновиди діянь, передбачених загальною нормою» [130, с. 109]. На нашу думку, тут мають місце два кримінальні правопорушення, а значить і два об'єкти кримінального правопорушення – «право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів» та «встановлений порядок здійснення працівником правоохоронного органу своєї влади чи службових повноважень». Та оскільки, наразі, такі кваліфікуючі ознаки як, наприклад, «працівник правоохоронного органу» або «службова особа» у ст. 180 КК України відсутні, то, у цьому випадку, ці діяння слід кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 365 КК України).

Аналогічні проблеми виникають, якщо такі діяння, як перевищення влади чи службових повноважень у межах своєї компетенції у військових правовідносинах вчиняє військова службова особа. Юридичний склад такого злочину передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 426-1 КК України «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень». Якщо військова службова особа дією чи бездіяльністю умисно незаконно перешкоджає здійсненню релігійного обряду, тобто зриває релігійний обряд, і такі дії явно виходять за межі наданих цій особі прав чи повноважень, а також якщо ці дії заподіяли істотну шкоду, то такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426-1 КК України).

Критерієм, за яким кваліфікація відбувається за сукупністю кримінальних правопорушень слід вважати суб'єкта. У одному випадку це буде будь-яка особа

– загальний суб'єкт (ч. 1 ст. 180 КК України), але якщо такі дії вчиняє військова службова особа, то її дії потребують кваліфікації за сукупністю (ч. 1 ст. 180 та відповідна частина ст. 426-1 КК України). Це підкреслює, що вона вчинила два кримінальні правопорушення й тим самим завдала шкоди не лише такому об'єкту як право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів, а й встановленому порядку здійснення військовою службовою особою своєї влади чи службових повноважень.

У ч. 2 ст. 180 КК України передбачена відповідальність не за кваліфікований склад злочину, юридичний склад якого передбачений у ч. 1 ст. 180 КК України, а за окремий злочин «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду». Тому тут передбачені не кваліфікуючі ознаки, а конститутивні об'єктивні ознаки «примушування» та «насильство» і цей злочин слід вважати насильницьким посяганням на спеціального потерпілого, а саме священнослужителя.

Такий спосіб вчинення кримінального правопорушення як «примушування» окрім ч. 2 ст. 180 КК України зустрічається у диспозиціях багатьох статей, які знаходяться у різних розділах Особливої частини КК України. Це, зокрема, ст.ст. 134, 142, 143, 151-2, 154, 157, 174, 258-1, 280, 300, 301, 303, 342, 355, 369-3, 373, 386, 404, 442-1 КК України. На нашу думку, розмежування з цими складами треба здійснювати за об'єктом кримінального правопорушення, зокрема, за основним безпосереднім об'єктом – право на проведення (або не проведення) релігійного обряду. У ст. 3 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» прямо вказано, що не допускається будь-яке примушування до участі або неучасті, зокрема, у богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях [182].

Також у ст. 9 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод зазначається, що свобода думки, совісті і релігії включає, зокрема, свободу сповідувати свою релігію або переконання під час богослужіння, виконання та дотримання релігійної практики і ритуальних

обрядів [78]. Тобто, міжнародні та вітчизняні нормативно-правові акти, які регулюють правовідносини у сфері права людини на свободу віросповідання прямо забороняють примушування, зокрема, щодо проведення релігійних обрядів та наголошують на свободі їх здійснення або не здійснення.

Але, як правило, потерпілими у юридичних складах цих кримінальних правопорушень є загальний потерпілий, без уточнення його ознак та й вчинюються ці кримінальні правопорушення з іншою метою, яка не пов'язана із порушенням права на свободу віросповідання. В окремих нормах ознаки потерпілого уточнюються, але лише у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України потерпілим є священнослужитель.

Питання щодо розмежування юридичного складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України за ознакою «насильство» (але у цьому випадку тільки фізичне) постає, коли застосовується насильство, відповідальність за яке передбачена у кримінальних правопорушеннях, склади яких містяться у диспозиціях ст.ст. 121, 122, 125, 126, 127 КК України. Такі статті можна згрупувати за родовим об'єктом «життя та здоров'я особи».

Так, якщо кримінальне правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України треба розмежовувати з іншими за ознакою об'єкта, то злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України слід розмежовувати за такою ознакою об'єкта як потерпілий. Тим більше, що ця ознака прямо передбачена у диспозиції ч. 2 та зустрічається у КК України тільки один раз. Таким спеціальним потерпілим є «священнослужитель». І, хоча, визначення «священнослужителя» не міститься у КК України, ми уже детально розглядали це питання [73].

На нашу думку, «фізичне насильство» у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України не є насильством, небезпечним для життя чи здоров'я та може охоплювати діяння, передбачені у диспозиціях ст. 125 КК України «Умисне легке тілесне ушкодження» та ст. 126 КК України «Побої і мордування». Про це свідчать санкції цих статей, що вказують на ступінь їхньої суспільної небезпеки.

Але, якщо примушування (а примушування може бути тільки умисним) шляхом фізичного насильства було поєднане із діяннями, передбаченими у диспозиціях ст. 121 КК України «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 КК України «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження») або ст. 127 КК України «Катування», то тоді вчинене не охоплюється ч. 2 ст. 180 КК України та потребує кваліфікації за сукупністю кримінальних правопорушень (за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною статтею з вищезгаданих). Така ситуація пояснюється тим, що під час вчинення злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України вчинюється більш тяжке кримінальне правопорушення [71, с. 176].

Також виглядає несистемним те, що термінологічний зворот «психічне насильство» зустрічається у країні тільки один раз – у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. У ч. 2 ст. 40 КК України ще йдеться про кримінальну відповідальність за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особи, яка зазнала «психічний примус». І, хоча, на нашу думку, «психічний примус» та «психічне насильство» за змістом є тотожними поняттями, але у даному контексті вони застосовуються, практично, у протилежному сенсі. Так, якщо «психічне насильство» у ч. 2 ст. 180 КК України застосовується до особи спеціального потерпілого (священнослужителя) з метою примусити проти його волі провести релігійний обряд, який є цілком законним та, сам по собі, не порушує жодних прав, то у ч. 2 ст. 40 КК України зазначено про «психічний примус» особи до заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам. На нашу думку, взагалі, згадка про види насильства (фізичне та психічне) у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є зайвим, тому що, поняття «насильство» охоплює обидва ці види [68, с. 202-203].

Якщо ж, «психічне насильство» при примушуванні священнослужителя до проведення релігійного обряду пов'язане із погрозою вбивством (при чому, така погроза повинна бути реальною та конкретною), то такі діяння слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, а саме за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 129 КК України «Погроза вбивством».

Якщо примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду шляхом фізичного або психічного насильства вчинене службовою особою з використанням влади чи службового становища, то таке діяння слід кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, тобто за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем», а якщо таке діяння вчинене працівником правоохоронного органу, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 365 «Перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу», а якщо військовою службовою особою, то за ч. 2 ст. 180 КК України та відповідною частиною ст. 426-1 «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень».

На основі дослідженого матеріалу слід дійти висновків, що кваліфікація злочинів, передбачених у диспозиціях чинної редакції ст. 180 КК України є достатньо складною. Це пов'язано із бланкетністю статті та відсутністю кваліфікованих та особливо кваліфікованих складів. Так, Е. М. Кисилюк та О. І. Матюшенко стверджують, що від належного з'ясування питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання залежить наскільки призначене за вчинене кримінальне правопорушення у сфері релігії покарання буде адекватно та справедливо застосоване до особи, яка вчинила, а також чи достатньою мірою воно вплине на виправлення особи, яка вчинила правопорушення у цій сфері, та чи здатне воно запобігати вчиненню такою особою нових кримінальних правопорушень [67].

У зв'язку з тим, що злочини, передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України можуть бути вчиненими спеціальним суб'єктом, при кваліфікації слід звертати увагу на злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст.ст. 365 та 426-1 КК України й при наявності для цього достатніх підстав пропонується кваліфікація за правилами сукупності кримінальних правопорушень. Також при кваліфікації злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України слід враховувати вид і ступінь насильницьких дій, що теж впливає на кваліфікацію. Щоб спростити кваліфікацію діянь, передбачених у різних

частинах ст. 180 КК України пропонується доповнити ч. 1 та ч. 2 цієї статті такою кваліфікуючою ознакою як спеціальний суб'єкт злочину.

Що ж стосується аналізу судової практики, зауважимо, що релігійна діяльність особи або групи осіб із реалізації права на свободу віросповідання має відповідні зовнішні форми вияву, що забезпечує задоволення потреб у цій сфері, а одне з центральних місць у реалізації особою цього права посідає релігійний обряд [114, с. 343]. Натомість проведений нами аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про відсутність реальної практики притягнення винних за ст. 180 КК України, або злочинність у сфері порушення свободи віросповідання має латентний характер у зв'язку з неможливістю правозастосовувачів правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння за нормами, які передбачені у ст. 180 КК України. Так, у результаті аналізу кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 180 КК України та направлених до суду з обвинувальним актом з 2018 р. по лютий 2026 р. слід дійти таких висновків, що всього було обліковано кримінальних правопорушень за цей період – 41 (зокрема, у 2018 р. – 4; у 2019 р. – 15; у 2020 р. – 3; у 2021 р. – 2; у 2022 р. – 4; у 2023 р. – 5; у 2024 р. – 4; у 2025 р. – 3; у 2026 р. – 1). Так, всього 2 кримінальних правопорушення, за вчинення яких особам було вручено повідомлення про підозру (у 2025 р.), а також, тільки 1 кримінальне правопорушення (теж у 2025 р.), за яким провадження було направлено до суду з обвинувальним актом. Тобто, більше аніж за вісім років до суду було направлено тільки одну справу.

Так, зокрема, є лише один вирок суду за 2016 р. за ст. 180 КК України, а саме: «18 січня 2016 року приблизно біля 18.00 год. ОСОБА_4, діючи в групі осіб з ОСОБА_5, ОСОБА_6 та ОСОБА_7, перебуваючи у Свято-Троїцькому храмі в с. Зелене Володимирецького району Рівненської області умисно, усвідомлюючи суспільно небезпечні наслідки своїх дій, перешкоджали здійсненню релігійного обряду – освячування води, шляхом забирання кадила у священнослужителя та викрикували нецензурні висловлювання у храмі під час богослужіння, чим заважали, відповідно до ст. 35 Конституції України свободі віросповідання

громадян, що призвело до суспільно небезпечних наслідків у виді зриву релігійного обряду по освячуванні води. Після того як обвинувачені зібрались залишити Свято-Троїцький храм вони всі по черзі гойдалися на входних дверях храму» [29].

Ще один приклад вироку за вчинення кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання, зокрема, злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, який був винесений у 2007 р. Так, у вироку Галицького районного суду м. Львова [30] зазначено, що підсудний ОСОБА_1 14 червня 2006 р. о 9 год, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, в приміщенні собору Святого Юра на пл. Святого Юра, 1 в м. Львові, що є храмом Львівської єпархії Української Греко-Католицької Церкви, релігійною спорудою, пам'яткою архітектури національного значення, належить до об'єктів, які є особливою культурною та історичною цінністю, вчинив замах на умисне знищення або пошкодження чужого майна шляхом підпалу, принісши та розливши на підлогу в приміщенні храму бензин, вчинив дії для запалення за допомогою запальнички. Однак наміру до кінця не довів, був затриманий громадянами та працівниками храму. Виразив явну неповагу до суспільства, що супроводжувалось особливою зухвалістю та винятковим цинізмом, виразилось у голосних висловах, шарпанні з громадянами, ображанні почуттів вірян, які знаходились в соборі. Такими діями, крім того, незаконно перешкодив здійсненню релігійного обряду, що мав розпочатись о 9 год.

З пояснень підсудного у суді, зрозуміло, що він не мав наміру перешкоджати релігійному обряду.

Також з пояснень представника потерпілого, отця Андрія Кошляня стає зрозумілим, що він вийшов з собору Святого Юра 14 червня 2006 р. після відправлення богослужіння перед 9 год. Тобто видається, що релігійний обряд (богослужіння) уже закінчилося, але не зрозуміло чи о 9 год повинно було початися інше богослужіння. Для правильної кваліфікації діянь за ч. 1 ст. 180 КК України, на нашу думку, важливо встановити чи була загроза зриву релігійного обряду або наслідки у вигляді зриву релігійного обряду. Таким

чином, факту зриву чи загрози зриву релігійного обряду, виходячи з вироку Суду не встановлено, вказано тільки, що «такими діями, крім того, незаконно перешкодив здійсненню релігійного обряду, що мав розпочатись о 9 год». При цьому Суд вказав, що вина підсудного, зокрема, у незаконному перешкоджанні здійсненню релігійного обряду доведено повністю.

Ми вважаємо, що самого факту перешкоджання здійсненню релігійного обряду не достатньо для кваліфікації діяння за ч. 1 ст. 180 КК України, хоча й такий факт перешкоджання доведений не був. На нашу думку, у цій справі необхідно було встановлення чи факту загрози зриву релігійного обряду (що, нічим не підтверджується), чи наслідків у вигляді зриву релігійного обряду, а також причинового зв'язку між діянням та таким наслідком.

3.3. Шляхи удосконалення окремих норм щодо кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання

Виходячи з аналізу, проведеного у цій дисертації ми пропонуємо удосконалити окремі норми щодо кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання, передбачені у КК України та запропонувати нові. Враховуючи усі недоліки чинної ст. 180 КК України, на нашу думку, необхідно внести до КК України певні зміни. Наприклад, О. П. Бабіков та І. Л. Федоренко відмічають, що у чинному кримінальному законодавстві України формулювання протиправних дій у сфері світогляду, свободи думки, совісті, релігійних переконань обмежується тільки незаконним перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд та примушуванням священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду. Зокрема, ці автори наголошують, що такий стан не відповідає вимогам сьогодення та засадам, передбаченим ЄКПЛ [15, с. 106].

Так, ми пропонуємо виділити юридичні склади злочинів, які передбачені в диспозиціях цієї статті, а саме «Незаконне перешкоджання здійсненню

релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» та «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» в окремі статті КК України, а саме у ст. 180 та ст. 180-1.

На нашу думку, необхідно удосконалити юридичні склади злочинів та, відповідно, назви статей. Зокрема, у ст. 180 КК України пропонується передбачити назву «Перешкоджання здійсненню релігійного заходу», а у ч. 1 цієї статті передбачити основний юридичний склад «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного заходу, що зірвало його або поставило під загрозу зриву». Як уже зазначалося вище, вказівкою на незаконність перешкоджання законодавець наголошує, що таке перешкоджання може бути й законним, тому, на наш погляд, термін «незаконне» необхідно залишити у диспозиції статті, а поняття «релігійний обряд» замінити поняттям «релігійний захід».

Наприклад, термінологічний зворот «релігійний захід» дозволяє правозастосовувачу не розбираючись у тонкощах різноманітних релігійних обрядів, все ж таки кваліфікувати діяння як відповідне кримінальне правопорушення. І, хоча, законодавець не надає визначення таким поняттям як, зокрема, «релігійний обряд», «релігійний захід», «богослужіння», але зі змісту п. 3 ч. 2 ст. 16 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» випливає, що законодавець вважає, що поняття «публічні релігійні заходи» охоплює такі поняття як «богослужіння», «обряди», «церемонії», «походи», причому, перелік таких релігійних заходів не є вичерпним. Наприклад, словник української мови визначає «захід» як сукупність дій або засобів для досягнення, здійснення чого-небудь [61]. Згадку про публічність такого релігійного заходу, на нашу думку, можна опустити, тому що сам термін «захід» розуміє під собою публічний характер. Наприклад, окремі автори вважають, що заходом є зустріч групи людей, які зібралися для певної мети. Також ці автори називають заходом таку зустріч людей у кількості більше двох осіб [60].

У такому випадку, безпосереднім об'єктом злочину, юридичний склад якого пропонується передбачити у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України буде

«право на безперешкодну участь у релігійних заходах» як одного з суб'єктивних прав свободи віросповідання (видового об'єкта цих кримінальних правопорушень).

При цьому, у новій, пропонованій нами ст. 180-1 КК України «Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», у диспозиції ч. 1 ми пропонуємо залишити термінологічний зворот «релігійний обряд». Тому що у цьому випадку зрозуміло, що примушувати священнослужителя можна лише до такого релігійного обряду, який він має право та змогу проводити. Це звужує коло можливих релігійних заходів та допомагає кваліфікувати суспільно небезпечне діяння за такою нормою. У такому разі безпосереднім об'єктом злочину є право священнослужителя не проводити релігійний обряд.

Отож пропонуємо чинну ст. 180 КК України розділити на дві статті та представити їх у такій редакції:

Стаття 180. Перешкоджання здійсненню релігійного заходу

1. Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного заходу, що зірвало його або поставило під загрозу зриву, -

карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, -

карається...

Стаття 180-1. Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду

1. Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду -
карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з

використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також щодо його близьких родичів –

карається...

Також, на нашу думку, існує необхідність вдосконалення кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання. Так, у чинному КК України не передбачена відповідальність за таке суспільно небезпечне діяння як примушування до розкриття таємниці сповіді. Таємниця сповіді є специфічною конфіденційною інформацією, яка стає відома священнослужителю під час сповіді, але особа (віруючий, який сповідається) передає її священнослужителю не для передачі третім особам, а лише з сакральною метою, щоб отримати прощення від Бога за свої гріхи. Так, на думку О. В. Негодченко і Г. О. Блінової, таке питання як правовий захист таємниці сповіді залишається актуальним уже багато століть. Ці автори, зокрема, наголошують, що на думку священнослужителів, сама юридична можливість допиту духівника ображає почуття вірян [157].

Наприклад, О. Веремієнко навіть виділяє таке суб'єктивне право як право на таємницю сповіді та вважає його важливою частиною права на приватне життя. Він зазначає, що «українському законодавцю ще треба багато зробити для забезпечення цього права на належному рівні». Також цей автор зауважує, що у часи зародження християнської релігії розрізняли два види сповіді (каяття): таємне (сам на сам зі священником) та публічне (перед релігійною громадою) [27]. Публічна сповідь уже давно не застосовується у православної церкві, вона існувала у ранній християнській церкві. Так, наприклад, Євген Заплетнюк зазначає, що такий феномен як публічна сповідь існувала у перші віки, вона полягала у тому, що одна людина виявляла перед усією церквою свій гріх, просила прощення та молитви за неї, але згодом ця практика виявилася не корисною, а іноді й прямо шкідливою, тому від неї відмовилися [58].

Зокрема, Римсько-Католицька Церква наголошує, що «таємниця сповіді не може бути порушена ні за яких умов. В дотриманні таємниці сповіді немає ніяких

винятків. Канонічне право вказує, що духівнику, перекладачу або якій-небудь іншій особі, яка випадково дізналася про гріх зі сповіді, суворо забороняється видавати каяття або користуватися отриманими відомостями» [54]. Римсько-католицька церква є однією з найчисленніших християнських церков, що остаточно оформилася як церковна організація після поділу християнства на православ'я й католицизм у 1054 р. [188].

Також треба зазначити, що, наприклад, у протестантських церквах віряни сповідуються не перед священником, а, безпосередньо, перед Богом. Тобто, у цьому випадку таємниця сповіді не стає відома жодній особі окрім носія цієї таємниці, а тому не потребує кримінально-правового захисту.

Так, словник канонічного права визначає сповідь як священнодію та таїнство, тобто одним з семи православних таїнств, під час якого вірянин приносить каяття у своїх гріхах і милістю Божою, посередництвом священника дається їхнє прощення, відпущення [84, с. 148].

Так, Є. Онацький в Українській Малій Енциклопедії визначає сповідь «як таїнство, в якому священник чи єпископ, в імені Христа, прощає грішникові його гріхи, якщо він їх визнає і в них кається» [162].

Українська релігієзнавча енциклопедія визначає сповідь як одне з головних таїнств у християнстві та як дію вірянина у формі сповіді священнику про свою вину, скоєну перед Богом [201]. Зокрема, у цьому науковому джерелі пояснюється, що перед таким каяттям на сповіді у священника, вірянин повинен провести відповідно своєї совісті та Святого Письма самоаналіз своїх вчинків, усвідомити себе грішним та відчутти внутрішню потребу в очищенні від цих гріхів. Також, відповідно до православного догматичного богослов'я, прощення гріхів під час сповіді (таїнства покаяння) розуміється як дія Божої благодаті, яка відбувається через священника, але не від нього самого.

Наприклад, священник Української Греко-Католицької Церкви о. Василь Карбунишин зазначає, що «сповідь – це Свята Тайна, в якій священник чи єпископ в імені Христа прощає грішникові його гріхи, якщо він визнає їх, жаліє за них, обіцяє поправу і готовий чинити за них покуту» [65].

Тобто, сповідь у християнстві є таїнством, а не релігійним обрядом. Але у розумінні Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» [182] можна вважати, що законодавець прирівнює таїнство до обряду. Таїнство є сакральним (тобто наділеним Божою благодаттю), а обряд є видимою стороною таїнства, тому воно, у розумінні кримінального закону, може вважатися релігійним обрядом як зовнішнім проявом цього таїнства.

Так, у Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» немає визначення будь-яких релігійних заходів. Наприклад, спеціальна ст. 21 «Релігійні обряди і церемонії» цього Закону, визначення саме «релігійних обрядів» та «церемоній» не містить. У цій статті просто вказано, що богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території тощо. Тобто можна дійти висновку, що є такі види релігійних заходів як богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії, хоча назва ст. 21 містить вказівку лише на релігійні обряди і церемонії. Наступний висновок – «релігійний обряд» не охоплює такі поняття як «богослужіння», «церемонії» та «процесії». Це має вирішальне значення для кваліфікації злочинного діяння за ч. 2 ст. 180 КК України, тому що диспозиція цієї частини має бланкетний характер. Але, інших спеціальних нормативних актів, які стосуються тексту диспозиції ст. 180 КК України, окрім цього Закону, наразі немає. Тому, необхідно шукати відповіді на ці запитання у релігійній літературі з канонічного права.

Так, Н. О. Гольдберг та І. В. Канфуї зазначають, що «у сучасних правових системах таємниця сповіді визнається особливою формою конфіденційної інформації, яка безпосередньо пов'язана з реалізацією конституційного права на свободу совісті та віросповідання» [33, с. 54].

У законодавстві України існує декілька термінологічних зворотів для позначення таємниці. Це, зокрема, інформація з обмеженим доступом, державна таємниця, таємна інформація тощо. Але визначення самого терміну «таємниця» немає. Наприклад, словник визначає «таємницю» як те, що приховується від інших, відоме не всім, секрет [207].

Так, Закон України «Про інформацію» [180] не містить такого терміну як «таємниця». Натомість вживається термінологічний зворот «інформація з обмеженим доступом», якому присвячена ст. 21 цього Закону з ідентичною назвою. У цій статті вказані види інформації з обмеженим доступом, а саме – конфіденційна, таємна та службова. Також, зокрема, там зазначається, що конфіденційною є інформація про фізичну особу, доступ до якої обмежений фізичною або юридичною особою.

У ст. 1 Закону України «Про державну таємницю» [178] зазначається, що державна таємниця (секретна інформація) є видом таємної інформації, що охоплює відомості у сфері оборони, економіки, науки й техніки, зовнішніх відносин, державної безпеки та охорони правопорядку, розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці України.

Вітчизняне законодавство визначає орієнтовно двадцять видів конфіденційної інформації. До таких віднесено банківську, лікарську, адвокатську таємницю та таємницю усиновлення, голосування тощо. Зокрема, у КК України передбачені статті, які містять норми щодо захисту окремих таємниць, які вважаються конфіденційною інформацією. Це, наприклад, ст. 145 «Незаконне розголошення лікарської таємниці», ст. 159 «Порушення таємниці голосування», ст. 163 «Порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер», ст. 168 «Розголошення таємниці усиновлення (удочеріння)», ст. 397 «Втручання в діяльність захисника чи представника особи» тощо. КК України також не містить визначення терміну «таємниця». Таким чином, є підстави для висновку, що нормативне визначення цього терміну наразі відсутнє.

Хоча, на жаль, диспозиція ч. 2 ст. 180 КК України, в якій передбачений юридичний склад злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», не містить визначення «релігійного обряду», очевидно, що примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді виходить за межі цього

юридичного складу злочину. Зокрема, це пояснюється тим, що сповідь не є обрядом як таким, але нерозривно пов'язана з таїнством сповіді (каяттям).

Таємницю сповіді за формою можна віднести до конфіденційної інформації, але за змістом вона більше схожа на професійну таємницю, пов'язану з діяльністю захисника чи представника особи з надання правової допомоги, яка охороняється ст. 397 КК України «Втручання в діяльність захисника чи представника особи». Тобто інформація, яка стала відома священнослужителю під час сповіді є конфіденційною та, з погляду канонічного права, охороняється таємницею сповіді. Власником такої інформації є людина, яка сповідувалася (сповідник). Людина на сповіді передає особисту «чутливу» інформацію священнослужителю тільки за умови, що вона, ні в якому випадку, не буде передана третім особам. Священнослужитель, який зі згоди тієї людини, яка сповідається, отримує таку інформацію не може її нікому розголошувати, тому що це у канонічному праві, буквально, вважається смертним гріхом.

Так, наприклад, до таких осіб (священнослужителів), на нашу думку, не може застосовуватися ст. 396 КК України «Приховування злочину». Було б доцільно внести до переліку осіб у ч. 2 цієї статті, окрім членів сім'ї та близьких родичів, ще й священнослужителів, якщо йдеться про інформацію, отриману під час сповіді (як таїнства, відповідно до норм канонічного права) навіть про діяння, що можуть підпадати під ознаки кримінального правопорушення

У ст. 3 «Право на свободу совісті» Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», зокрема, зазначається, що не допускається будь-яке примушування до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, а також передбачено, що ніхто не має права вимагати від священнослужителів розголошення відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Виконання цієї норми забезпечується ст. 65 КПК України [107], яка має назву «Свідок», у якій зазначено, що священнослужителі не можуть бути допитані як свідки про відомості, одержані ними на сповіді віруючих (п. 5 ч. 2). Натомість у КПК України 1960 р. [110] містилася спеціальна ст. 69 «Особи, які

не підлягають допиту як свідки і особи, які мають право відмовитися давати показання як свідки», у ч. 1 якої зазначалося, що «не можуть бути допитані як свідки, зокрема, священнослужителі з приводу того, що їм довірено або стало відомо при здійсненні професійної діяльності, якщо вони не звільнені від обов'язку зберігати професійну таємницю особою, що довірила їм ці відомості».

Тобто, очевидно, що обсяг інформації (таємниці), пов'язаної з професійною діяльністю священнослужителя, стосовно якої не міг бути допитаний священнослужитель (тобто, яка вважалася конфіденційною) був значно ширший у КПК України 1960 р. Також, була передбачена обставина, яка дозволяла священнослужителю відкривати таку інформацію з дозволу довірителя цієї інформації.

Але, на нашу думку, таємниця сповіді для священнослужителя є абсолютною й дозвіл того, хто сповідався (тобто довірив цю таємницю) все одно не дозволяє священнику розкривати саме таємницю сповіді, тому цю обставину можна було застосувати тільки стосовно іншої інформації, яку було довірено або яка стала відома священнику при здійсненні професійної діяльності.

Наприклад, І. В. Потайчук вважає, що змістом сповіді є довірені священнику відомості, які носять найособистіший, найпотаємніший характер [174, с. 159]. Також на думку цієї авторки, таємниця сповіді не може бути розголошена священником нікому, це включає як офіційний допит, так і приватну чи напівофіційну розмову.

Ми вважаємо недостатнім передбаченого у ст. 65 КПК України захисту священнослужителя від свавільної вимоги працівників правоохоронних органів надати відомості, які йому стали відомими під час таїнства (релігійного обряду) сповіді. Заборона є, але відповідальності немає. Тому необхідно встановити кримінальну відповідальність саме за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді.

Також у п. 3 ч. 1 ст. 70 ЦПК України зазначено, що священнослужителі не можуть бути допитані як свідки про відомості, одержані ними на сповіді віруючих [216]. Тобто, сьогодні, у процесуальному праві, як у кримінальному

процесуальному, так і у цивільному процесуальному передбачена заборона на допит священнослужителів щодо відомостей одержаних на сповіді. Але, такої заборони без відповідальності за її порушення, на наш погляд, не достатньо.

Проблема кримінальної відповідальності щодо розкриття таємниці сповіді існує й в інших країнах. Так, нещодавно представники єпископату Римсько-Католицької Церкви США висловили протест проти законопроекту, який був прийнятий Сенатом США, що дозволяє примушувати священнослужителя розкривати таємницю сповіді. У цьому законопроекті № 5375 [3] щодо представників духовенства (священнослужителів) був скасований виняток для «привілейованих повідомлень», тобто вони стали «обов'язковими доповідачами». Це означає, що тепер представники духовенства включені до переліку осіб, які зобов'язані повідомляти про підозру щодо жорстокого поводження з дітьми, навіть якщо ця інформація була отримана під час привілейованого спілкування, такого як сповідь. Це означає, що в той час, як представники інших професій можуть мати законне право не розголошувати «привілейоване повідомлення» (тобто інформацію, отриману конфіденційно), цей законопроект спеціально виключає духовенство з цього привілею. Таким чином, таємниця сповіді більше не звільняє їх від обов'язку повідомляти про жорстоке поводження з дітьми.

Такою проблемою, пов'язаною з таємницею сповіді є інформація про вчинене суспільно небезпечне діяння, яка стала відома священнослужителю під час таїнства сповіді. Зокрема, сайт Українського католицького університету повідомляє про нещодавній звіт щодо виявлених випадків сексуального насильства над неповнолітніми у Католицькій Церкві Франції. Цим звітом знову було порушене питання про те, чи має бути обов'язком священника, який дізнався під час сповіді про такий випадок, повідомити таку інформацію правоохоронним органам. Публікації подібних звітів в Австралії, Ірландії, США та інших країнах уже викликали публічні обговорення [230].

Треба окремо наголосити, що законодавець не може встановлювати кримінальну відповідальність за розкриття таємниці сповіді, тому що це сфера

дії канонічного (церковного) права, а не світського. За таке порушення існує канонічна відповідальність, яку застосовує Церковний суд, що є системою органів, які виконують функцію судової влади на основі канонічного права. У цьому випадку діє конституційний принцип відокремлення церкви й релігійних організацій в Україні від держави.

Суттєві зміни у законодавстві України щодо охорони таємниці сповіді відбулися у 2015 р. Так, був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо регулювання діяльності священнослужителів (капеланів) в органах та установах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України».

Зокрема, Кримінально-виконавчий кодекс України [108] був доповнений ст. 128-1 «Організація душпастирської опіки засуджених», у п. 8 якої зазначено, що «Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді».

Також, ст. 12 «Надання побачень особам, взятим під варту» Закону України «Про попереднє ув'язнення» [181] була доповнена ч. 7 (зараз це ч. 19) «Таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом. Забороняється оприлюднювати, фіксувати технічними засобами та відтворювати будь-яку інформацію, отриману зі сповіді. Відомості, отримані зі сповіді, не можуть бути предметом досудового розслідування, досудового слідства чи кримінального провадження, використовуватися як доказ. Ніхто в жодному разі не може допитувати священнослужителя, перекладача чи іншу особу з питань, пов'язаних з конфіденційністю сповіді». Тобто, у законодавстві було зафіксовано, що «таємниця сповіді є недоторканною і охороняється законом».

На нашу думку, таємниця сповіді будь-якої особи є конфіденційною інформацією. Зрозуміло, що особи, до яких застосований запобіжний захід у виді попереднього ув'язнення та які відбувають покарання у місцях позбавлення волі є більш вразливими для зловживань владою посадовими особами. Але, оскільки, відповідно до ст. 21 Конституції України усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах, то, на наш погляд, треба захистити таку конфіденційну інформацію не тільки віруючих осіб, яких тримають у місцях позбавлення волі або попереднього ув'язнення, але й усіх, зокрема, священників як носіїв такої конфіденційної інформації.

Окремі вчені називають такий захист священнослужителів у кримінальному судочинстві різновидом свідоцького імунітету. Зокрема, Н. О. Гольдберг зауважує, що такий свідоцький імунітет священнослужителів щодо збереження таємниці сповіді є складним правовим явищем, яке перебуває на перетині релігійного, етичного та юридичного регулювання [32, с. 1].

Наприклад, В. Навроцька задля урівняння у правах, взагалі пропонує поширити свідоцький імунітет на всіх священнослужителів, а не тільки священнослужителів тих християнських конфесій, у яких існує сповідь та, відповідно, таємниця сповіді. Тому що іншим конфесіям притаманна не сповідь, а інші форми довірливого спілкування вірянина зі священнослужителем [147, с. 91].

Тому ми пропонуємо криміналізувати таке, на наш погляд, суспільно небезпечне діяння (у цьому випадку дії) щодо примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді (тобто, інформації, яка стала йому відома під час такої сповіді). Так, П. Л. Фріс визначає криміналізацію як процес виявлення суспільно небезпечних видів людської поведінки, визнання на державному рівні необхідності, можливості й доцільності кримінально-правової боротьби з ними та закріплення їх у законі про кримінальну відповідальність як кримінальних правопорушень [214, с. 134].

Натомість необхідним є кримінально-правовий захист священнослужителя від протиправних дій, наприклад, працівників правоохоронних органів або

злочинців щодо конфіденційної інформації, яка стала відома священнослужителю під час сповіді. Тобто примушування до розкриття таємниці сповіді не є тотожним примушуванню до здійснення релігійного обряду та потребує окремої кримінально-правової норми. Але ці діяння (примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді) можуть бути вчинені не тільки працівниками правоохоронних органів з перевищенням своїх повноважень. Наприклад, злочинці можуть вважати (неважливо, чи це є так насправді), що священнослужителю під час сповіді стала відома інформація про місцезнаходження будь-яких цінностей, чи про розподілення спадщини (про заповіт), чи будь-яка інша цінна для злочинців інформація. Вони, теоретично, можуть із застосуванням насильства примушувати священнослужителя розкрити таку інформацію (таємницю).

Тому, на нашу думку, необхідно криміналізувати таке суспільно небезпечне діяння як основний склад та передбачити кваліфікований склад, який враховує використання службових повноважень чи застосування насильства небезпечного для життя та здоров'я. Також, на наш погляд, такий юридичний склад «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді» не варто об'єднувати з юридичним складом «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», який на сьогодні передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Тим більше у пропонованому нами юридичному складі «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді» є зрозумілішими усі конститутивні ознаки складу злочину.

Так, якщо у юридичному складі «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду» не зовсім є зрозумілим, кого вважати потерпілим (священнослужителем), то зі змісту запропонованого нами складу зрозуміло, що потерпілим є тільки священнослужитель, який може проводити таїнство сповіді. Зрозуміло, що таємниця сповіді є специфічною конфіденційною інформацією, яку вірянин повідомляє священнослужителю під час сповіді.

Оскільки у цьому дослідженні ми уже зазначали, що спосіб вчинення «примушування» як ознака об'єктивної сторони кримінального правопорушення, охоплює поняття «насильство» (як фізичне, так і психічне), ми вважаємо, що це поняття охоплює усі його види (зокрема, фізичне, психічне тощо). При цьому, зазвичай, у науці кримінального права під психічним насильством розуміється погроза вчинення фізичного насильства. Але, треба окремо наголосити, що така погроза вчинення фізичного насильства може стосуватися, на нашу думку, не тільки самого потерпілого (священнослужителя), а і його родичів для психічного тиску на потерпілого для досягнення мети злочину.

Також, під службовою особою, на нашу думку, слід розуміти й працівника правоохоронного органу. Так, ВП ВС у своїй постанові від 30 серпня 2023 р. № 633/195/17, зокрема, роз'яснила як визначити чи є особа працівником правоохоронного органу. Так, на думку ВП ВС, до правоохоронних органів слід відносити органи державної влади, визначені в законах України як правоохоронні чи такі, що здійснюють закріплену за ними на законодавчому рівні правоохоронну функцію.

Так, ми пропонуємо доповнити КК України ст. 180-2 «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді». У ч. 1 цієї статті пропонуємо передбачити основний юридичний склад кримінального правопорушення (злочину) «Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді», який збігається з назвою статті.

У ч. 2 пропонованої ст. 180-2 КК України, на нашу думку, необхідно передбачити кваліфікований юридичний склад злочину, а саме «Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також щодо його близьких родичів».

На наш погляд, передбачення у диспозиції ч. 2 ознак кваліфікованого складу злочину, спростить правозастосовувачам процес кваліфікації діянь, вчинених спеціальними суб'єктами (працівником правоохоронного органу або службовою особою з використанням службового становища). Також, у зв'язку зі ступенем суспільної небезпеки, зважаючи на те, що це злочин проти основоположних прав і свобод людини, а саме свободи віросповідання, необхідно передбачити обставини повторності та співучасті (ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб) саме як кваліфікуючі ознаки, а не як загальні обставини, що обтяжують покарання.

Ще, на нашу думку, у зв'язку з підвищеним ступенем суспільної небезпеки факту застосування насильства небезпечного для життя та здоров'я потерпілого, а також погрози застосування такого насильства до його близьких родичів теж пропонуємо передбачити у ч. 2 ст. 180-2 КК України такі кваліфікуючі ознаки – «або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства». Таким чином, пропонуємо цю нову статтю викласти у такій редакції:

Стаття 180-2. Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді

1. Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді -
карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також щодо його близьких родичів -

карається...

Об'єкт як елемент складу цього кримінального правопорушення буде характеризуватися такими обов'язковими ознаками як безпосередній об'єкт та потерпілий. Так в основному юридичному складі цього правопорушення, безпосереднім об'єктом є «право на нерозголошення конфіденційної інформації,

зокрема, таємниці сповіді», а обов'язковим додатковим об'єктом – здоров'я потерпілого «священнослужителя». Також цим суспільно небезпечним діянням буде порушене право особи сповідника (вірянина, який сповідувався у цього священнослужителя) на конфіденційну інформацію (таємницю сповіді), але у цьому випадку воно виступає об'єктом кримінально-правової охорони.

Потерпілим у цьому складі кримінального правопорушення буде священнослужитель, якій є представником зареєстрованої в Україні релігійної організації та у встановленому настановами цієї релігійної організації порядку проводити обряд (таїнство) сповіді.

Об'єктивна сторона цього злочину буде полягати у примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді. Таке діяння «примушування», як уже було зазначено вище, може бути вчинене виключно дією та тільки шляхом певного насильства, наприклад, фізичного, психічного тощо. Тобто, термін «примушування» охоплює насильство та усі його види. Тож, термінологічний зворот «примушування шляхом фізичного або психічного насильства» слід замінити на термін «примушування».

У кваліфікованому складі, який передбачений у диспозиції ч. 2 запропонованій ст. 180-2 КК України, ознаками об'єктивної сторони є вчинення злочину службовою особою з використанням службового становища, які можуть бути, зокрема, поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Також психічне насильство у кваліфікованому складі може застосовуватися до потерпілого (священнослужителя) у виді погрози застосування фізичного насильства щодо близьких родичів.

Суб'єкт в основному складі злочину – загальний, тобто фізична осудна особа, яка досягла віку 16 років, а у кваліфікованому – як загальний, так і спеціальний, зокрема, працівник правоохоронного органу або службова особа.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умисною формою вини, вид умислу – прямим умисел. Тобто умисел направлений на те, щоб шляхом фізичного або психічного насильства примусити священнослужителя розкрити таємницю сповіді.

Мотиви вчинення злочину можуть бути різними, зокрема, низькими (наприклад, корисними, особистої неприязні тощо) та ті, що не мають низького характеру (наприклад, прагнення розкрити кримінальне правопорушення, допомогти іншій людині тощо). На кваліфікацію мотиви вчинення цього злочину не впливають, але можуть впливати на призначення покарання.

Мета злочину – дізнатися про зміст конфіденційної інформації, яка складає таємницю сповіді.

Щодо санкцій цієї статті, то, на нашу думку, ступінь суспільної небезпеки цих складів кримінального правопорушення, в цілому, відповідає ступеню суспільної небезпеки кримінальних правопорушень, юридичні склади яких передбачені у запропонованій нами ст. 180-1 КК України «Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду». Тому покарання у цих статтях можуть бути ідентичними.

Також, особливістю пропонованих ст.ст. 180–180-2 КК України є те, що у частинах других цих статей передбачені однакові кваліфікуючі обставини. Це пояснюється тим, що ці діяння посягають на однаковий видовий об'єкт і вказані кваліфікуючі обставини впливають на ступінь тяжкості вчинених діянь.

Зокрема, перешкоджання здійсненню релігійного заходу, примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду та примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді можуть бути вчинені: повторно, за попередньою змовою групою осіб, спеціальним суб'єктом – службовою особою з використанням службового становища, а також, можуть мати насильницький характер чи погрозу застосування такого насильства.

Що стосується пропонованої нами обтяжуючої ознаки «повторність», то пропозиція ввести її до частин других цих статей обумовлена тим, що диспозиції частин перших цих трьох злочинів сформульовані як формально-матеріальні. Не досягнення конкретного результату, наприклад, маючи мету перешкодити здійсненню релігійного заходу чи примусити священнослужителя розкрити таємницю сповіді, суб'єкт злочину може повторити таке діяння, тобто вчинити його повторно. Це свідчить про наявність у нього стійкої установки, стійкого

наміру вчинити цей злочин. Таким чином, це може свідчити про наявність у суб'єкта стійкого бажання досягти своєї мети, формування конкретних антирелігійних намірів. Це, в подальшому, може привести до вчинення такого злочину у співучасті.

На нашу думку, у частинах других цих статей варто передбачити таку кваліфікуючу обставину як вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Ця кваліфікуюча ознака свідчить про підвищену небезпеку діяння, про формування у подальшому спеціальних груп, які ставлять за мету утворення організованих антирелігійних угруповань, які ставлять на меті боротьбу з віруючими та священнослужителями певних конфесій. Така ситуація у подальшому призводить до релігійних розколів, протистоянь, озброєних нападів і навіть воєнних дій, які виникають на релігійній основі.

Що стосується такої кваліфікуючої ознаки як спеціальний суб'єкт, а саме службова особа з використанням службового становища, то це питання досить детально було розглянуто нами у попередніх розділах. Варто лише ще раз наголосити на тому, що цей спеціальний суб'єкт це особа, яка має певні службові повноваження і може використовувати їх як у власних інтересах, так і для порушення прав особи. Такі особи мають певний імунітет, тобто захист від держави, а правило вони діють від імені держави і протидіяти таким особам досить складно, особливо, коли вони вчинюють суспільно небезпечні діяння, які наносять шкоду інтересам вірян і священнослужителів.

На нашу думку, під насильством слід розуміти насильство, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Під таким насильством у теорії кримінального права розуміється насильство, що за ступенем тяжкості перевищує умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження. Наприклад, якщо під час перешкоджання здійсненню релігійного заходу одному чи декільком потерпілим нанесені умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження, то є підстави для кваліфікації діяння за пропонованою нами ч. 1 ст. 180 КК України. Якщо ж нанесені умисні тяжкі тілесні ушкодження чи вчинене умисне вбивство або замах на умисне вбивство, вчинене слід кваліфікувати за ч. 2 ст. 180, ч. 2 ст.

180-1, ч. 2 ст. 180-2 КК України за ознакою «поєднане з насильством, що є небезпечним для життя і здоров'я потерпілого» та за відповідною статтею (частиною статті), яка передбачає відповідальність за таке насильство.

При цьому варто особливо наголосити, що у пропонованій ч. 2 ст. 180 КК України застосування такого насильства передбачене щодо конкретної потерпілої особи. У цьому юридичному складі злочину не виділяється спеціальний потерпілий. Це пояснюється тим, що суспільно небезпечні діяння, відповідальність за які передбачена у ст. 180 КК України, можуть бути спрямовані як на декількох осіб, так і на велику кількість осіб, які беруть участь у релігійному заході.

Що стосується потерпілого у юридичних складах злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180-1 та ст. 180-2 КК України, то тут названий конкретний потерпілий, а саме священнослужитель. Вплинути на священнослужителя з конкретною метою, у першому випадку це примушування до проведення релігійного обряду, а у другому – примушення до розкриття таємниці сповіді можна не лише безпосередньо, а шляхом погроз застосування насильства щодо близьких йому осіб – його близьких родичів.

Таким чином застосування фізичного чи психічного насильства суттєво підвищує ступінь суспільної небезпечності діяння і дозволяє розглядати цей злочин як тяжкий, а при наявності окремих ознак – особливо тяжкий.

Хотілося ще раз повернутися до пояснення, чому усі юридичні складі злочинів, передбачені у диспозиціях частин других ст.ст. 180–180-2 КК України, сформульовані, практично, однаково. У них передбачені однакові обтяжуючі (кваліфікуючі) обставини. Норми, передбачені у цих статтях, спрямовані на захист свободи віросповідання. Відповідальність за порушення окремих її компонентів передбачена у частинах перших цих статей. Всі ці статті спрямовані на захист однакового видового об'єкта, хоча безпосередні (а в окремих складах обов'язкові додаткові безпосередні об'єкти) різні. Тому всі ці три статті являють собою єдину сукупність і відрізняються, в першу чергу, різними суспільно небезпечними діяннями і їх змістовними ознаками. Зробити цей феномен більш

суспільно небезпечним можна за наявності окремих кваліфікуючих ознак. У такому вигляді вони являють собою окремий інститут захисту свободи віросповідання.

Таким чином, удосконалення кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання ми пропонуємо здійснити такими шляхами, зокрема, поділом ст. 180 КК України на дві статті – 180 та 180-1, внесенням відповідних змін до ст. 180, доповненням КК України новою ст. 180-2 та конструювання усіх цих трьох статей як статей з кваліфікуючими обставинами, які передбачаються у їхніх частинах других.

Висновки до розділу 3

Встановлено, що злочини, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України належать до категорії нетяжких. При цьому, покарання за суспільно небезпечне діяння, яке передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є більш тяжким, ніж те, що передбачене у диспозиції ч. 1 цієї статті.

На формування санкцій впливає така ознака як суспільна небезпечність. Ця ознака, на наш погляд, притаманна у тому чи іншому ступені, кожному компоненту юридичного складу кримінального правопорушення. Також, суспільна небезпечність є ознакою об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, а саме ознакою діяння, за яке настає кримінальна відповідальність, та направлена на об'єкт кримінального правопорушення, тобто правовідносини (суспільні відносини, врегульовані правом).

Суспільна небезпека як одна з підстав кримінальної відповідальності є суб'єктивною, оціночною категорією, яка може змінюватися державою залежно від соціальних умов, рівня життя, рівня культури суспільства тощо.

Саме рівень, характер і ступінь суспільної небезпеки, що відображає розмір шкоди, який може бути нанесений кримінальним правопорушенням його

об'єкту, дозволяє законодавцю встановлювати санкції та визначати їхній розмір у статтях Особливої частини КК України.

Встановлено, що санкція конкретної статті є відображенням ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, юридичний склад якого передбачений у диспозиції цієї статті. Про це свідчить вид й розмір (строк) покарання, що передбачені у санкції відповідної статті. Окрім того, санкція містить інформацію про те, що дане кримінальне правопорушення є кримінальним проступком чи злочином, а також є відображенням тяжкості злочину.

Покарання, які передбачені санкціями статей Особливої частини КК України є прямим відображенням ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції відповідної статті. Хоча санкції за кримінальні правопорушення, на нашу думку, треба розглядати ширше, ніж санкції статей Особливої частини КК України, а саме як спосіб реагування законодавця на вчинене суспільно небезпечне діяння.

Необхідно зазначити, що інші види кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння, зокрема, примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру, не містяться у санкціях статей Особливої частини КК України, але можна сказати, що вони охоплюються поняттям «кримінально-правові санкції» і є реакцією на суспільну небезпечність діянь, які хоча й не є кримінальними правопорушеннями, але несуть у собі таку ж суспільну небезпеку.

Встановлено, що єдиною відмінністю санкцій обох частин ст. 180 КК України є наявність такого виду покарання як громадські роботи, яке передбачене тільки у санкції ч. 1 цієї статті, інші види покарань – штраф, пробаційний нагляд, обмеження волі та позбавлення волі передбачені у санкціях обох частин цієї статті, хоча їхні розміри є різними.

Дослідження дає підставу для висновку, що у ст. 180 КК України передбачена кримінальна відповідальність за два різні (хоча й суміжні за видовим та родовим об'єктами) склади кримінальних правопорушень.

З'ясовано, що бланкетність та певна юридична невизначеність норм, передбачених у ст. 180 КК України викликає певні проблеми в процесі їхньої кваліфікації.

Що ж стосується судової практики, то проведений нами аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень свідчить про відсутність реальної практики притягнення винних за ст. 180 КК України, або злочинність у сфері порушення свободи віросповідання має латентний характер у зв'язку з неможливістю правозастосовувачів правильно кваліфікувати суспільно небезпечні діяння за нормами, які передбачені у ст. 180 КК України.

Автором запропоновані такі зміни до КК України, зокрема, удосконалити норму, яка міститься у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України та виділити норму, яка міститься у диспозиції ч. 2 в окремому ст. 180-1.

Також, автором обґрунтована необхідність удосконалення кримінально-правової охорони свободи віросповідання шляхом встановлення кримінальної відповідальності за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді. Запропоноване авторське визначення поняття «таємниця сповіді» та пропонується доповнити КК України новою ст. 180-2.

ВИСНОВКИ

1. Досліджене теоретичне підґрунтя розвитку та формування кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні.

Проаналізовані історичні аспекти кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання. Автор доходить висновку, що злочин «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, хоча й зазнав певних змін, але має наступність усіх попередніх КК радянського періоду.

Так, у КК УСРР 1922 р. містилася ст. 125 «Перешкоджання виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганнями на права громадян». У наступному КК УСРР 1927 р. була передбачена ст. 115 «Перешкоджання виконанню релігійних обрядів, оскільки вони не порушують громадського порядку і не супроводжуються посяганням на права громадян». У КК УРСР 1960 р. також була передбачена кримінальна відповідальність за злочин, направлений на перешкоджання релігійному обряду у ст. 139 «Перешкодження відправленню релігійних обрядів».

Юридичний склад злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 став новелою КК України 2001 р. Таким чином, не зважаючи на політичні явища та ставлення до релігії у різні періоди розвитку політичної системи української держави, у вітчизняному кримінальному праві захист свободи віросповідання ніколи не ігнорувалося.

Також досліджений сучасний стан розробки питань кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні. Детально проаналізовані дисертаційні роботи сучасного періоду щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання. На підставі цього дослідження автор доходить висновку, що у наукових працях вітчизняних вчених предметом

досліджень є більш узагальнені теми щодо кримінальної відповідальності за порушення свободи віросповідання, тому не було приділено достатньої уваги злочинам, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України. Проблематичність цієї статті полягає в тому, що її диспозиції є бланкетними й містять термінологію, яка не має чіткої визначеності у законодавстві України.

Також автор детально проаналізував розділ 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини» проекту нового КК України. Ми підтримуємо виділення юридичного складу злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України в окрему ст. 4.8.5. «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду» проекту нового КК України. Але не можемо погодитися із тим, що це кримінальне правопорушення, на думку авторів проекту нового КК України, не досягає ступеня суспільної небезпеки злочину, а тому воно міститься у Підрозділі 2. «Провини» Розділу 4.8. Склад кримінального правопорушення, що містився у диспозиції ст. 4.8.5. «Порушення права на свободу віросповідання» взагалі видалений з останньої редакції проекту нового КК України.

Таким чином, окремі новели ми оцінюємо позитивно, але постійна зміна редакцій та підходів ускладнює дослідження проекту нового КК України. На нашу думку, він потребує подальшого вдосконалення, зокрема, більш детального аналізу свободи віросповідання та релігійних прав для формування статей Спеціальної частини, зокрема, Розділу 4.8. «Кримінальні правопорушення проти свободи світогляду та віросповідання людини» правильного визначення ступеня суспільної небезпеки кримінально-караних діянь для гарантування реалізації прав і свобод у сфері віросповідання.

2. Аналіз міжнародно-правових актів дає підстави для висновку, що сучасна система захисту прав і свобод людини сформувалася після Другої світової війни, вона гарантує права і свободи людини, які стосуються рівності, людської гідності, поваги, свободи і справедливості. Стандарти з прав і свобод

людини тісно пов'язані з правовою системою конкретної держави й закріплені у міжнародних документах.

З'ясовано, що міжнародні стандарти у сфері захисту права людини на свободу віросповідання та захисту релігійних прав для України містяться у таких основних міжнародно-правових актах: «Загальній декларації прав людини», «Міжнародному пакті про громадянські та політичні права», ЄКПЛ.

У світлі європейської інтеграції особливої значущості для України набувають європейські стандарти з прав людини, зокрема, європейські стандарти у сфері свободи віросповідання, на яких будуються кримінально-правові норми щодо захисту свободи віросповідання.

Автор пропонує вважати міжнародними стандартами захисту права на свободу віросповідання сукупність норм, які містяться у міждержавних договірних нормативно-правових актах і встановлюють мінімальний рівень прав і свобод людини щодо свободи віросповідання, та які держава-учасник цих міжнародних договорів зобов'язується забезпечити стосовно осіб, які знаходяться на її території.

Дослідження міжнародних стандартів у галузі свободи віросповідання дають автору можливість дійти висновку, що свободи мають ширший зміст аніж права, та складаються з конкретних суб'єктивних прав. Тому вживання термінологічних зворотів «право на свободу» або «право включає свободу» ми вважаємо помилковими.

Також автор пропонує розуміти природні права не як права надані природою, а як права, що належать будь-якій людині від народження (або, навіть, у деяких випадках, до народження) та апріорі є невід'ємними. Слід наголосити на тому, що природні права гарантуються тільки якщо вони формалізовані у позитивному законодавстві, не зважаючи на те, що свобода віросповідання є одним із природних (основоположних та невід'ємних) прав людини. Ми вважаємо, що право на свободу думки, совісті та релігії не слід вважати як спільний феномен, а це три окремих свободи, які складаються з окремих суб'єктивних прав. Зокрема, свобода віросповідання, складається з права участі

або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії тощо.

Аналіз рішень ЄСПЛ у справах проти України дає підстави для висновку, що працівники правоохоронних органів здебільшого не розуміють зміст понять «релігійна громада», «релігійний обряд», «священнослужитель» тощо, необхідних для правильної кваліфікації суспільно небезпечних діянь за ст. 180 КК України. Відсутність кваліфікованих складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України не дозволяють врахувати обтяжуючі обставини, які часто супроводжують вчинення цих суспільно небезпечних діянь (зокрема, вчинення групою осіб за попередньою змовою, застосування насильства).

3. Компаративний аналіз кримінального законодавства окремих держав-учасниць ЄС дає підстави дійти висновку, що кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання у тому чи іншому вигляді передбачена майже у всіх цих країнах. Загалом, було проаналізоване кримінальне законодавство дев'яти країн (КК та окремі закони, у яких містяться норми про кримінальну відповідальність) Естонії, Італії, Латвії, Литви, Німеччини, Польщі, Угорщини, Франції, Чехії.

В основу цього порівняльного аналізу автором був покладений конкретний класифікаційний підхід, який дозволив обрати для порівняння кримінальне законодавство не будь-яких, а конкретних країн, які певним чином пов'язані між собою та є членами ЄС.

Порівняння кримінального законодавства держав-учасниць ЄС щодо захисту свободи віросповідання надало можливість проаналізувати як самотність кримінального законодавства кожної з країн, так і дійти висновку щодо відповідності його міжнародним стандартам захисту свободи віросповідання. Усі держави-учасниці ЄС були розділені на три групи:

- держави, які раніше входили до складу СРСР (і, таким чином, розвивалися як і Україна під впливом соціалістичної правової традиції) – Естонія, Латвія, Литва.

- держави, які не входили до складу СРСР (так звані «постсоціалістичні» країни, але які у силу історичних і політичних обставин зазнали на собі вплив радянського та соціалістичного права) – Польща, Угорщина, Чехія.

- держави, які не входили до складу СРСР та не перебували під впливом радянського та соціалістичного права – Італія, Німеччина, Франція.

Встановлено, що у тому чи іншому вигляді кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання передбачена у кримінальному законодавстві усіх досліджуваних країн. Окремо виділяється тільки Латвія, з КК з якої була виключена ст. 151 «Перешкоджання релігійним обрядам», яка містилася у Розділі XIV «Злочинні протиправні діяння проти основних прав і свобод особи». У чинному КК Латвії інших статей, які б передбачали кримінальну відповідальність за порушення свободи віросповідання немає.

4. У результаті детального аналізу юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України автор розкриває особливості змісту їхніх компонентів, що, своєю чергою, дає можливість правильно кваліфікувати ці суспільно небезпечні діяння. Окрім цього дослідження об'єктивних та суб'єктивних ознак цих злочинів дозволяє більш точно визначити суспільну небезпеку та визначити їхнє місце в системі кримінальних правопорушень проти прав та свобод людини. Також це дає можливість запропонувати внесення змін щодо удосконалення кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання в чинне законодавство України.

Враховуючи те, що у КК України передбачено декілька складів кримінальних правопорушень проти свободи віросповідання для характеристики злочинів, юридичні склади яких містяться у диспозиціях ст.ст. 178-180 КК України слід використовувати таке поняття як видовий об'єкт. Видовим об'єктом цих кримінальних правопорушень ми пропонуємо вважати свободу віросповідання як специфічні правовідносини. Своєю чергою, безпосереднім об'єктом кримінального правопорушення ми вважаємо правовідносини, тобто ту частину суспільних відносин, яка врегульована правом.

Так, у юридичному складі злочину «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд», передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України обов'язковим безпосереднім об'єктом слід вважати право на безперешкодне здійснення релігійних обрядів.

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину слід вважати право на добровільне проведення священнослужителем релігійного обряду, а також обов'язковим додатковим обов'язковим об'єктом є здоров'я (фізичне та психічне) потерпілого (священнослужителя).

Встановлено, що «священнослужитель» є конститутивною (обов'язковою) ознакою злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України.

Автор пропонує власне визначення священнослужителя, що є необхідним для кваліфікації суспільно небезпечних діянь, передбачених у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Так, священнослужитель – це особа, яка є представником зареєстрованої в Україні, у встановленому законом порядку, релігійної організації, набула духовний сан «священнослужителя» і право проводити релігійні обряди у встановленому релігійною організацією порядку та визнається цією організацією як священнослужитель, або особа, яка прирівняна до священнослужителя.

Автор пропонує вживати термінологічний зворот «спеціальний потерпілий». Під ним він пропонує розуміти потерпілого від кримінального правопорушення, спеціальні ознаки якого є конститутивними (обов'язковими) ознаками юридичного складу цього кримінального правопорушення та прямо вказані у його диспозиції. Наприклад, священнослужитель, журналіст, пацієнт тощо. Також до категорії «священнослужителя» як спеціального потерпілого від злочину, юридичний склад якого передбачений диспозицією ч. 2 ст. 180 КК

України пропонується віднести військових капеланів та осіб з числа духовенства, прирівняних до «священнослужителя».

Дослідження об'єктивної сторони юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України дає підстави для висновку, що «релігійний обряд» є системоутворюючою ознакою злочинів, юридичні склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України. Так, у ч. 1 «релігійний обряд» є обставинкою вчинення злочину, а у ч. 2 – метою вчинення злочину. Якщо обряд не є релігійним, то юридичні склади цих кримінальних правопорушень відсутні.

Автор пропонує власне визначення поняття «релігійного обряду». Релігійний обряд – це складова релігійної діяльності, пов'язана зі сповіданням й поширенням віряними своєї віри та яка складає сукупність встановлених правилами (канонами) релігійних організацій та визначених релігійними звичаями індивідуальних чи колективних дій вірян, спрямованих на взаємодію з надприродними об'єктами та поклоніння їм.

Під способом вчинення діяння «перешкоджання здійсненню релігійного обряду» автор пропонує розглядати певну послідовність дій або бездіяльності, спрямованих на вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України. Таке «перешкоджання» може виражатися як у певних діях, так й у бездіяльності.

Також з'ясовано, що злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України, на нашу думку, є злочином з формально-матеріальним складом і вважається закінченим або з моменту поставлення релігійного обряду під загрозу зриву (формальний склад), або з моменту зриву релігійного обряду (матеріальний склад). Встановлено, що суспільно небезпечними наслідками «що зірвало релігійний обряд» у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України є фактичний зрив релігійного обряду (зупинка релігійного обряду чи його переривання через діяння суб'єктів злочину). Також у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена відповідальність за закінчений замах «поставило під

загрозу зриву релігійний обряд», який виступає характеристикою формального складу.

Також встановлено, що злочин, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України є злочином з формальним складом і вважається закінченим з моменту застосування до священнослужителя фізичного або психічного насильства з метою примушування його до проведення релігійного обряду. Суспільно небезпечне діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду» є конститутивною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. Без цієї ознаки кваліфікація цього злочину не можлива.

Автор пропонує діяння «примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду», передбачене у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України розглядати як будь-які умисні дії, поєднані із застосуванням фізичного (побої, тілесні ушкодження, катування тощо) та/або психічного впливу (погрози застосувати насильство, знищити майно, розголосити певні відомості тощо) безпосередньо на самого священнослужителя або на його близьких осіб, або на будь-яких осіб і спрямовані на вимагання від нього (всупереч його волі чи бажання) провести релігійний обряд.

Також, окрім фізичного та психічного насильства існує ще й психофізичне, як змішана форма насильства. Оскільки термін «примушування» охоплює поняття насильства та його види, у диспозиції не слід вказувати про види насильства та насильство як таке.

Встановлено, що суб'єкт злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України може бути як загальний, так і спеціальний. Загальним суб'єктом цього кримінального правопорушення є фізична осудна особа у віці з 16 років.

Встановлено, що, хоча, у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України не вказані ознаки спеціального суб'єкта цього злочину, спеціальним суб'єктом цього кримінального правопорушення можуть бути службові особи, зазначені у ч. 3 ст. 18 КК України, зокрема, які здійснюють функції представника влади чи

місцевого самоврядування, а також особи, які обіймають посади в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій тощо. До таких осіб слід віднести й працівників правоохоронних органів.

З'ясовано, що військова службова особа може незаконно перешкоджати здійсненню релігійного обряду, наприклад, на території військової частини (або у місці дислокації) та загалом незаконно обмежувати реалізацію підлеглими військовослужбовцями свободи віросповідання. Зокрема, перешкоджання діяльності військових капеланів (священнослужителів), яка здійснюється з метою сприяння реалізації конституційного права військовослужбовців, працівників та членів їхніх сімей на свободу світогляду та віросповідання шляхом задоволення їхніх духовно-релігійних потреб слід кваліфікувати за сукупністю злочинів (ч. 1 ст. 180 та відповідною частиною ст. 426-1 КК України).

Спеціальним суб'єктом злочину, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, на нашу думку, теж може бути військова службова особа у випадку примушування військового капелана шляхом насильства до проведення релігійного обряду.

Також, у зв'язку з можливістю примушування священнослужителя (зокрема, військового капелана) військовою службовою особою до розкриття таємниці сповіді (наприклад, з приводу конфіденційної інформації військовослужбовців), автор пропонує законодавцю криміналізувати такі суспільно небезпечні діяння.

Визначено, що у юридичному складі злочину, передбаченому у диспозиції ч. 1 ст. 180 КК України «Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного обряду, що зірвало або поставило під загрозу зриву релігійний обряд» вина має форму прямого та непрямого умислу.

У юридичному складі злочину «Примушування священнослужителя шляхом фізичного або психічного насильства до проведення релігійного

обряду», передбаченому у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України, вина може бути тільки у формі прямого умислу. Це детермінується способом вчинення злочину «примушування», який може бути застосований тільки з прямим умислом.

5. У результаті комплексного дослідження феномену складу кримінального правопорушення встановлено, що характеристика суспільної небезпечності притаманна усім компонентам (елементам та їхнім ознакам) юридичного складу кримінального правопорушення. Автором пропонується феномен «суспільна безпека» вважати таким, що складається з характеристики суспільної небезпечності усіх компонентів (елементів та ознак) юридичного складу кримінального правопорушення.

З'ясовано, що санкція конкретної статті Особливої частини КК України є сукупністю видів покарань за конкретне кримінальне правопорушення. Індивідуалізацією застосування такої кримінально-правової санкції є обов'язкова альтернативність таких покарань та їхня відносна визначеність.

Встановлено, що покарання, передбачені санкціями статей Особливої частини КК України є прямим відображенням ступеня суспільної небезпеки кримінального правопорушення, яке міститься у диспозиції відповідної статті.

Констатовано, що санкції за кримінальні правопорушення ширші за санкції статей Особливої частини КК України. Це означає, що інші види кримінально-правового реагування на суспільно небезпечні діяння, зокрема, примусові заходи медичного характеру та примусові заходи виховного характеру, не містяться у санкціях статей Особливої частини КК України, але охоплюються поняттям «кримінально-правові санкції» і є реакцією на суспільну небезпеку діянь, які не є кримінальними правопорушеннями, але несуть у собі таку ж суспільну небезпеку.

Визначено, що у злочині, юридичний склад якого міститься у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України ступінь суспільної небезпеки вище, аніж у злочині, юридичний склад якого передбачений у диспозиції ч. 1, тому що законодавець вважає насильство (фізичне або психічне) додатковою ознакою суспільної небезпечності, яка й підвищує ступінь суспільної небезпеки цього злочину. Це

відображається й у санкції ч. 2, у якій передбачене більш тяжке максимальне покарання – позбавлення волі до трьох років, на відміну від ч. 1, де максимальне покарання – позбавлення волі на строк до двох років.

Досліджено, що у КК України, нараховується п'ятнадцять статей Особливої частини в яких використовується термін «перешкоджання» (зокрема, це ст.ст. 114-1, 157, 170, 171, 174, 180, 340, 341, 351, 351-1, 351-2, 363-1, 382, 386, 447) та двадцять статей в яких використовується термін «примушування» (зокрема, це ст.ст. 134, 142, 143, 151-2, 154, 157, 174, 180, 258-1, 280, 300, 301, 301-1, 301-2, 303, 355, 369-3, 373, 404, 442). Санкції за суспільно небезпечні діяння, які у своєму складі містять терміни «перешкоджання» та «примушування» передбачають різні основні (починаючи з мінімального штрафу, закінчуючи позбавленням волі на строк до п'ятнадцяти років) та додаткові покарання. Автор пропонує вважати терміни «перешкоджання» та «примушування» наскрізними термінами КК України.

6. У результаті дослідження встановлено, що юридичні склади злочинів, передбачених у ст. 180 КК України розрізняються за безпосереднім об'єктом. Якщо у першому складі злочину безпосереднім об'єктом є «право на безперешкодне здійснення релігійного обряду», то у складі, який передбачений у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України безпосереднім об'єктом є «право не проводити релігійний обряд», а обов'язковим додатковим об'єктом є здоров'я (фізичне і психічне) священнослужителя. Окрім того, безпосередній об'єкт у другому складі кримінального правопорушення конкретизується прямою вказівкою на ознаки спеціального потерпілого, яким є лише священнослужитель.

Як уже було зазначено вище, суспільно небезпечні діяння «перешкоджання» та «примушування» є протилежними за своїм змістом і тому їх можна вважати розмежувальними ознаками. Так, у ч. 1 ст. 180 КК України передбачена кримінальна відповідальність за діяння, яке полягає у перешкоджанні здійсненню релігійного обряду, а у ч. 2 – у примушуванні до проведення релігійного обряду.

До розмежувальних ознак цих юридичних складів злочинів слід віднести спосіб вчинення кримінального правопорушення й суспільно небезпечні наслідки. Слід звернути увагу, що у ч. 1 ст. 180 КК України юридичний склад кримінального правопорушення є формально-матеріальним, а у ч. 2 ст. 180 КК України – формальним. Тому можна вказати, що у цьому випадку розмежувальною ознакою слід вважати структуру побудови статті.

У результаті аналізу кількості облікованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 180 КК України та направлених до суду з обвинувальним актом з 2018 р. по лютий 2026 р. слід дійти таких висновків, що всього було обліковано кримінальних правопорушень за цей період – 41 (зокрема, у 2018 р. – 4; у 2019 р. – 15; у 2020 р. – 3; у 2021 р. – 2; у 2022 р. – 4; у 2023 р. – 5; у 2024 р. – 4; у 2025 р. – 3; у 2026 р. – 1), з них тільки 2 кримінальні правопорушення, за вчинення яких особам було вручене повідомлення про підозру (у 2025 р.), а також, тільки 1 кримінальне правопорушення (теж у 2025 р.), за яким провадження було направлено до суду з обвинувальним актом. Тобто, більше ніж за вісім років до суду було направлено тільки одну справу.

7. Комплексне дослідження ст. 180 КК України дає підстави для висновку про необхідність її вдосконалення шляхом поділу на дві окремі статті та доповнити кожну з них кваліфікуючими ознаками. Також поза межами кримінальної відповідальності залишається таке суспільно небезпечне діяння як примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді, тому пропонується криміналізувати це суспільно небезпечне діяння та надане власне визначення поняття «таємниця сповіді».

Автор пропонує ці зміни викласти у такій редакції:

Стаття 180. Перешкоджання здійсненню релігійного заходу

1. Незаконне перешкоджання здійсненню релігійного заходу, що зірвало його або поставило під загрозу зриву, -

карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з

використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, -

карається...

Стаття 180-1. Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду

1. Примушування священнослужителя до проведення релігійного обряду -

карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також щодо його близьких родичів –

карається...

Стаття 180-2. Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді

1. Примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді -

карається...

2. Ті самі дії, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або працівником правоохоронного органу, або службовою особою з використанням службового становища, або поєднані з насильством, що є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, а також щодо його близьких родичів -

карається...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 2025 Annual Report. *United States Commission on International Religious Freedom* : веб-сайт. URL: <https://www.uscirf.gov/publication/2025-annual-report> (дата звернення: 25.04.2026).
2. Kolyukh, V., Shestopalov, R., Kovtun, O., Taraban, Y. Dei, M. Experience of legal formation of interfaith relations in the context of European integration and globalization processes. *Pharos Journal of Theology*. 2023. Vol. 104, issue 2 (27). DOI: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.2027> (дата звернення: 25.04.2026).
3. Senate Bill 5375. *Washington State Legislature* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/48iKUCAGt> (дата звернення: 07.11.2025).
4. The Core International Human Rights Instruments and their monitoring bodies. *The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* : офіційний веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/U1AfK7UB4> (дата звернення: 25.04.2026).
5. Ukraine's path towards EU accession. *European Commission* : офіційний веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/kgsgHLafS> (дата звернення: 25.04.2026).
6. Violence. *World Health Organization* : офіційний веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/VQ5b8qOkM> (дата звернення: 25.04.2026).
7. Violence: a glossary. *National Library of Medicine* : офіційний веб-сайт. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC2652990/> (дата звернення: 25.04.2026).
8. Zhebrovska K. A., Riaboshapchenko A. O. International legal standards of human rights: general principles. *Часопис цивілістики*. Одеса : Гельветика, 2021. Вип. 41. С. 71–76.
9. Американська декларація прав і обов'язків людини : прийнята Дев'ятою Міжнародною конференцією американських держав (Богота, Колумбія, 1948 р.). *United Nations Digital Library* : офіційний веб-сайт. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/565094?ln=en&v=pdf> (дата звернення: 25.04.2026).

10. Американська конвенція з прав людини : (Організація американських держав, серія договорів № 36). *United Nations Treaty collection* : офіційний веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/VSMJiaH5E> (дата звернення: 25.04.2026).

11. Арабська хартія прав людини (Arab Charter on Human Rights) : прийнята на 16-му саміті Ліги арабських держав (Туніс, 22 травня 2004 р.). *United Nations Digital Library* : офіційний веб-сайт. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/551368?v=pdf> (дата звернення: 25.04.2026).

12. Африканська хартія прав людини і народів (African Charter on Human and Peoples' Rights) : прийнята 18-ю Асамблеєю глав держав і урядів Організації африканської єдності (Найробі, Кенія, 26 червня 1981 р.). *African Commission on Human and Peoples' Rights* : офіційний веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/bK0VYpTNY> (дата звернення: 25.04.2026).

13. Бабіков О. П., Бабікова О. С. Окремі аспекти об'єктивної сторони перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України). *Науковий вісник НДІ проблем досудового розслідування* : веб-сайт. 2025. № 2. URL: <https://lnk.ua/xvR1Yde3s> (дата звернення: 28.04.2026).

14. Бабіков О. П., Бабікова О. С. Релігійний обряд як об'єкт посягання в розумінні ст. 180 КК України. *Нове українське право*. 2025. Вип. 4. С. 128–133.

15. Бабіков О. П., Федоренко І. Л. Перешкоджання здійсненню релігійного обряду в рішеннях ЄСПЛ. *Нове українське право*. 2025. Вип. 6. С. 102–107.

16. Балобанова Д. О., Газдайка-Василишин І. Б. Об'єкт кримінального правопорушення : навч. посіб. Львів : ЛьвДУВС, 2024. 44 с.

17. Бездіяльність. *Енциклопедія Сучасної України* : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-41504> (дата звернення: 25.04.2026).

18. Бездіяльність. *Термінологія законодавства. Верховна Рада України* : офіційний веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/term/1697> (дата звернення: 28.04.2026).

19. Безик Г. Правові аспекти обстановки вчинення злочину. *Наукові конференції*: веб-сайт. URL: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1356> (дата звернення: 09.11.2023).
20. Берш А. Я. Поняття та визначення неосудності в кримінальному праві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 66–69.
21. Біблія (переклад УПЦ КП). *Наша парафія*: веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/9VkgdniEj> (дата звернення: 25.04.2026).
22. Білаш О. В. Кримінальна відповідальність за незаконні дії щодо релігійних споруд або святинь: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2013. 21 с.
23. Блажівський Є. М. Кримінальна відповідальність за втручання в діяльність за кримінальним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 22 с.
24. Боднарчук І. О., Кудерська І. О., Новошицька В. І., Куляша М. В. Права і свободи людини: навч. посіб. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 162 с.
25. Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 712 с.
26. Вакулик О. Насильство як спосіб вчинення злочинів проти правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 274–278.
27. Веремієнко О. Таємниця сповіді. *Права людини в Україні*. URL: <https://archive.khpg.org/1070548715> (дата звернення: 25.04.2026).
28. Вереша Р. В. Емоційний стан особи: кримінально-правовий та віктимологічний аспекти. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 4 (109). С. 77–86.
29. Вирок Володимирецького районного суду Рівненської області від 08 листопада 2016 р. Справа № 556/1778/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/62531819> (дата звернення: 25.04.2026).

30. Вирок Галицького районного суду м. Львова від 26 квітня 2007 р. Справа № 1-70/2007 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/1810893> (дата звернення: 25.04.2026).
31. Вирок Ковельського міськрайсуду Волинської області від 22 липня 2013 р. Справа № 159/3969/13-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/32615053> (дата звернення: 25.04.2026).
32. Гольдберг Н. О. Таємниця сповіді як різновид свідоцького імунітету у кримінальному судочинстві. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2026. Том 37 (76). № 1. С. 1-7.
33. Гольдберг Н. О., Канфуї І. В. Конфіденційність релігійної інформації та межі її правової охорони у сучасних правових системах. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2026. Вип. 93. Ч. 5. С. 53–58.
34. Гриб А. М., Владишевська В. В., Дронов В. Ю. Загальні засади міжнародно-правового захисту прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 405–411.
35. Грищук В. К. Кримінальне право України : Загальна частина : навч. посіб. 2-ге вид., змін. та допов. Львів, 2019. 666 с.
36. Гродецький Ю. В., Зайцев О. В. Поняття суб'єкта кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2024. № 1 (21). С. 255–281.
37. Декларація прав дитини : Прийнята резолюцією 1386 (XIV) Генеральної Асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384#Text (дата звернення: 25.04.2026).
38. Декларація прав людей з інвалідністю. *Council of Europe* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/sBS5xpW6c> (дата звернення: 25.04.2026).
39. Декларація прав людини АСЕАН (ASEAN Human Rights Declaration). *Association of Southeast Asian Nations* : веб-сайт. URL: <https://asean.org/asean-human-rights-declaration> (дата звернення: 25.04.2026).

40. Довгань-Бочкова Н. Примушування як спосіб учинення злочину. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2014. № 6. С. 199–202.
41. Домагатися. *Словник української мови* : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж. С. 361.
42. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні 1 вересня – 30 листопада 2024 року. *The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/xfCEHdGR3> (дата звернення: 25.04.2026).
43. Дудоров О. О. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ : Ваіте, 2017. 872 с.
44. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. *Кримінальне право* : навч. посіб. / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
45. Духовенство. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/Духовенство> (дата звернення: 25.04.2026).
46. Дячкін О. П. Суспільна небезпечність діяння: поняття, зміст та значення у правоохоронному законодавстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 432–441.
47. Евентуальний умисел. *Словник з кримінально-виконавчого права. CrimPravo* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/qUg4didgW> (дата звернення: 25.04.2026).
48. Емоційний стан. *Словник з кримінального права. CrimPravo* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/8x1NPR7uD> (дата звернення: 25.04.2026).
49. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154 (дата звернення: 25.04.2026).
50. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153 (дата звернення: 25.04.2026).

51. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_151 (дата звернення: 25.04.2026).

52. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, з складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_152 (дата звернення: 25.04.2026).

53. За рік війни зріс відсоток віруючих в Україні. *Релігійно-Інформаційна Служба України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/OxZbF3soi> (дата звернення: 25.04.2026).

54. За яких умов може бути порушена таємниця сповіді? *CREDO* : веб-сайт. URL: <https://credo.pro/2015/06/137439> (дата звернення: 25.04.2026).

55. Загальна декларація прав людини : Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 25.04.2026).

56. Заєць С. Свобода думки, совісті і релігії: як ЄСПЛ захищає ці права : посібник. *Українська Гельсінська спілка з прав людини* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/2Kg96nCDh> (дата звернення: 28.04.2026).

57. Закон Латвії про внесення змін до Кримінального закону (*Grozījumi Krimināllikumā*) : прийнятий Сеймом 13 грудня 2012 р. *Likumi.lv. Latvijas Republikas tiesību akti* : веб-сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/253698-grozijumi-kriminallikuma> (дата звернення: 25.04.2026).

58. Заплетнюк Є. 10 причин, чому вам не варто йти на «загальну» Сповідь. *Тернопільська єпархія ПЦУ* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/XcQcXKuBa> (дата звернення: 25.04.2026).

59. Захарченко І. М., Семенюк О. О. До питання розуміння предмета злочинів проти свободи совісті. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016. Вип. 1/2 (29/30). С. 196–199.

60. Захід – це... А що це таке? *Irinin Journal* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/alinnrCIL> (дата звернення: 28.04.2026).
61. Захід. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/ХКВ07VPNN> (дата звернення: 28.04.2026).
62. Захід. *Словник української мови* : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. Т. 3 : 3–І. С. 380–381.
63. Збірник загальних коментарів та загальних рекомендацій, прийнятих комітетами Організації Об'єднаних Націй з прав людини. *The Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* : офіційний веб-сайт. URL: <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/general-comments> (дата звернення: 25.04.2026).
64. Каїрська декларація прав людини в ісламі (Cairo Declaration of Human Rights in Islam) : прийнята на 19-й конференції міністрів закордонних справ Організації Ісламського Співробітництва (Каїр, 5 серпня 1990 р.). *Organization of the Islamic Cooperation* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/n0XgGbLrS> (дата звернення: 27.04.2026).
65. Карбунишин В. Сповідь. *Свята унійна традиція УГКЦ* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/RaSi8dNIJ> (дата звернення: 25.04.2026).
66. Киричко В. М. Категорія «суспільна небезпечність» в новій редакції Кримінального кодексу України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнар. наук. конф. (м. Харків, 17-19 жовтня 2019 р.). Харків : Право, 2019. С. 235–239.
67. Кісілюк Е. М., Матюшенко О. І. Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері релігії. *Академічні візії*. 2025. Вип. 41. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1825/1701> (дата звернення: 27.04.2026).
68. Ковтун О. І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці*

Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право» : зб. наук. пр. Київ : НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198–205.

69. Ковтун О. І. Загальна характеристика покарань, передбачених у санкціях ст. 180 КК України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів* : матеріали наук.-практ. конф. (м. Полтава, 13-14 червня 2025 р.). Одеса : Молодий вчений, 2025. С. 76–79.

70. Ковтун О. І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. Київ : НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171–177.

71. Ковтун О. І. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими кримінальними правопорушеннями. *Нове українське право*. 2025. Вип. 6. С. 172–178.

72. Ковтун О. І. Покарання у санкціях за злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України як відображення ступеня суспільної небезпеки. *Наукові перспективи*. 2025. № 7 (61). С. 883–893.

73. Ковтун О. І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 лютого 2023 р.). Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331–334.

74. Ковтун О. І. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2 (45). Р. 341–353.

75. Колеснікова Т. В. Суспільна небезпечність та наслідки злочину: питання співвідношення та кримінально-правової природи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 538–545.

76. Колодін Д. О., Степаненко О. В. Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття та значення. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2023. № 1 (79). С. 169–173.

77. Комісаров А. С. Види і способи примушування (примусу) в кримінальному праві. *Юридична наука*. 2020. № 2 (104). С. 27–34.
78. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/DsoaC5HvK> (дата звернення: 27.04.2026).
79. Конвенція про права дитини : прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. (ред. від 21.12.1995 р.). *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 27.04.2026).
80. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 27.04.2026).
81. Конституція України : науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов та ін. ; ред. кол. В. Я. Тацій та ін. Харків : Право, 2003. 808 с.
82. Конституція УСРР 1919 р. : затв. Всеукр. з'їздом Рад на засіданні 10 березня 1919 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19> (дата звернення: 27.04.2026).
83. Корінець І. Т. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні : дис. ... д-ра філософії : 081. Львів, 2024. 244 с.
84. Короткий тлумачний словник канонічного права. Київ, 2025. 192 с.
85. Костенко О. М. Що таке природне право? Концепція природного права у світлі соціального натуралізму. *Право України*. 2021. № 1. С. 115–138.
86. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / В. Я. Тацій та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Тютюгіна, В. І. Борисова. 6-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2020. 584 с.
87. Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2010. 456 с.

88. Кримінальне право України : Особлива частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.
89. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за заг. ред. В. М. Бурдіна, В. І. Маркіна. Київ, 2025. 1148 с.
90. Кримінальний кодекс Естонії (Karistusseadustik). *Riigi Teataja* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/aYQj4ixkR> (дата звернення: 27.04.2026).
91. Кримінальний кодекс Італії (Codice penale). *Legislationline* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/C97AzDHwz> (дата звернення: 27.04.2026).
92. Кримінальний кодекс Латвії (Krimināllikums). *Likumi.lv. Latvijas Republikas tiesību akti* : веб-сайт. URL: <https://likumi.lv/ta/id/88966-kriminallikums> (дата звернення: 27.04.2026).
93. Кримінальний кодекс Литви (Baudžiamasis kodeksas) : Закон Литовської Республіки від 26 вересня 2000 р. № VIII-1968. *Infolex* : веб-сайт. URL: <https://www.infolex.lt/ta/66150> (дата звернення: 27.04.2026).
94. Кримінальний кодекс Німеччини (Strafgesetzbuch). *Gesetze im Internet* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/qx3PFrj4V> (дата звернення: 27.04.2026).
95. Кримінальний кодекс Польщі (Kodeks karny). *Internetowy System Aktów Prawnych* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/dE19c4zsG> (дата звернення: 27.04.2026).
96. Кримінальний кодекс Угорщини (Büntető Törvénykönyv). *Nemzeti Jogszabálytár* : веб-сайт. URL: <https://njt.hu/jogszabaly/2012-100-00-00> (дата звернення: 27.04.2026).
97. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 07.11.2025).
98. Кримінальний кодекс України : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. № 2001-05. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 27.04.2026).

99. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 14.01.2026) / Робоча група з питань розроблення кримінального права. *Реформа кримінального права* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/QxHL17YOm> (дата звернення: 27.04.2026).

100. Кримінальний кодекс України. Контрольний текст проєкту (станом на 01.08.2024) / Робоча група з питань розроблення кримінального права. *Реформа кримінального права* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/YbbaUZ1C7> (дата звернення: 27.04.2026).

101. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація та ін. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2013. Т. 2 : Особлива частина. 1040 с.

102. Кримінальний кодекс Української РСР : Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. № 2001-05. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05> (дата звернення: 27.04.2026).

103. Кримінальний кодекс УРСР : у редакції 1927 року. 3-тє оф. вид. Харків : Юрид. вид-во Нарком'юсту УРСР, 1927. 109 с.

104. Кримінальний кодекс УСРР 1922. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) та ін. Харків : Право, 2017. Т. 17 : Кримінальне право. С. 477.

105. Кримінальний кодекс Франції (Code pénal). *Légifrance* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/Y4308UTzq> (дата звернення: 27.04.2026).

106. Кримінальний кодекс Чехії (Trestní zákoník). *Zákony pro lidi* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/CUtBVpfQs> (дата звернення: 27.04.2026).

107. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 27.04.2026).

108. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11 липня 2003 р. № 1129-IV. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15> (дата звернення: 27.04.2026).

109. Кримінально-правова характеристика корупційних та пов'язаних з корупцією кримінальних правопорушень (у схемах): навч. посіб. / В. В. Кузнецов, О. І. Матюшенко, Л. О. Кузнецова, В. Д. Чабанюк ; за заг. ред. Р. А. Сербина. Київ, 2024. 118 с.

110. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон УРСР від 28 грудня 1960 р. № 1001-05 (втратив чинність 19.11.2012). *Законодавство України*: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05> (дата звернення: 27.04.2026).

111. Кришевич О. В. Кваліфікація діянь, які підпадають під поняття «кримінальні правопорушення, пов'язані з порушенням рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками». *Національні інтереси України*. 2025. № 5 (10). С. 640–651.

112. Кришевич О. В. Кримінально-правова кваліфікація порушення санітарних правил і норм щодо запобігання інфекційним хворобам під час релігійних віровчень, віросповідань чи виконання релігійних обрядів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 2. С. 838–842.

113. Кришевич О. В., Мельник О. О. Понятійний аспект «службова особа» як спеціального суб'єкта в кримінальному праві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 3. Ч. 3. С. 465–471.

114. Кришевич О. В., Рощина І. О. Кримінальна відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду як складова кримінально-правової охорони свободи віросповідання в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 4. С. 341–346.

115. Крушинський С. Класифікація насильства як способу вчинення кримінального правопорушення. *Університетські наукові записки*. 2021. № 5 (83). С. 116–125.

116. Кузнецов В. В., Савченко А. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / за заг. ред. В. І. Шакуна. 4-те вид., перероб. Київ, 2012. 316 с.

117. Кузнецов В. В., Шармар О. М., Акімов М. О. Еволюція законодавства України про кримінальну відповідальність (X–XXI ст.ст.). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 265–271.
118. Лахова О. В. Особливості визначення суспільної небезпечності злочину. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 400–402.
119. Леоненко Т. Є. Злочинність на релігійному ґрунті: феномен, детермінація, запобігання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 488 с.
120. Лихова С. Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 529 с.
121. Лихова С. Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ, 2006. 573 с.
122. Лихова С. Я. Кримінальна відповідальність за порушення безпеки людини за законодавством держав-учасниць Європейського Союзу : монографія. Київ : Право України ; Харків : Право, 2013. 96 с.
123. Лихова С. Я. Теоретичні основи кваліфікації злочинів : конспект лекцій. Тернопіль, 2018. 124 с.
124. Лубський В. І. та ін. Історія, устрій і правовий статус християнських церков : навч.-метод. посіб. / за ред. М. В. Лубської. Київ, 2015. 728 с.
125. Лубський В. І., Лубська М. В. Історія релігій : підручник. Київ, 2004. 696 с.
126. Лубський В. І., Харьковщенко Є. А., Лубська М. В., Горбаченко Т. Г. Церковне (канонічне) право : підручник / за ред. М. В. Лубської. Київ, 2015. 640 с.
127. Лук'янченко С. О. Свобода совісті та свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони. *Нове українське право*. 2021. Вип. 3. С. 319–324.

128. Мазур М. В. Інтегрований підхід до визначення об'єкта злочину та об'єкта правопорушення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2011. Спеціальний випуск № 5. С. 50–64.
129. Максимович Р. Л. Про спеціального потерпілого в Кримінальному кодексі України. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2024. № 3. С. 78–85.
130. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія. Київ, 2003. 224 с.
131. Маркін В. І. Кримінально-правова охорона свободи віросповідання в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2012. 18 с.
132. Маркін В. І. Ст. 180 «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду» Кримінального кодексу України: недоліки та шляхи їх усунення. *Форум права*. 2011. № 2. С. 585–589.
133. Матвійчук В. К., Тарарухін С. А. Суб'єктивна сторона складу злочину : лекція. Київ, 1994. 35 с.
134. Мельничук О. П. Міжнародно-правові стандарти забезпечення прав людини у сфері релігії. *Право та державне управління*. 2019. № 4 С. 12–17.
135. Мельцер Н. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс / пер. з англ. Женева : МКЧХ, 2020. 396 с.
136. Мета і засоби. *Енциклопедія Сучасної України* : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-66645> (дата звернення: 07.02.2025).
137. Мета. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/geThzwdpk> (дата звернення: 28.04.2026).
138. Мирошниченко Н. А. Суспільно небезпечні наслідки кримінальних правопорушень, їх вплив на кваліфікацію. *Європейські орієнтири розвитку України: науково-практичний вимір в умовах воєнних викликів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 26 квітня 2024 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса, 2024. С. 353–355.

139. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : від 21 грудня 1965 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105 (дата звернення: 28.04.2026).
140. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права : від 16 грудня 1966 р. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 28.04.2026).
141. Міжнародно-правові акти про право на свободу совісті та віросповідання : хрестоматія / упоряд. Олександр Білаш (архімандрит Єфросин). Ужгород, 2015. 200 с.
142. Мінка П. П. Теоретико-правова природа поняття «свобода совісті». *Мега-Інфо – Юридичний портал № 1* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/JXPA3t9rK> (дата звернення: 28.04.2026).
143. Молитва. *Українська релігієзнавча енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/molytva/> (дата звернення: 28.04.2026).
144. Мотив злочину. *Вісник кримінологічної асоціації України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/itWk71Wul> (дата звернення: 07.02.2025).
145. Мотив. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/Dsz1I6z kf> (дата звернення: 28.04.2026).
146. Мотив. *Енциклопедія Сучасної України* : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-68737> (дата звернення: 07.02.2025).
147. Навроцька В. В. Свідоцький імунітет священнослужителя у кримінальному судочинстві. *Соціально-правові студії*. 2019. Вип. 3 (5). С. 88–96.
148. Навроцький В. О. Наскрізнi кримінально-правові поняття : навч. посіб. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 376 с.
149. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.). Київ : Атіка, 2001. 272 с.
150. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.

151. Наливайко О. І., Братішко Н. А. Поняття та особливості міжнародно-правових стандартів прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 411–416.
152. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 6-те вид., переробл. та допов. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
153. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.
154. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. 1360 с.
155. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
156. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Ю. В. Баулін та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 1196 с.
157. Негодченко О. В., Блінова Г. О. Сучасні реалії правового забезпечення таємниці сповіді. *Право і суспільство*. 2015. № 6. С. 102–108.
158. Недов С. Л. Поняття, сутність та зміст покарання. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 499–501.
159. Новіков В. В. Релігійна діяльність в Україні: сутність, форми, значення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія Економічна. Серія Юридична*. 2018. Вип. 20. С. 191–195.
160. Новосад В. Д., Кшик Ю. В. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність: вітчизняний та міжнародний досвід. *Академічні візії*. 2023. Вип. 19. URL: <https://lnk.ua/TwXE5PLl2> (дата звернення: 07.02.2025).
161. Обряди релігійні. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: https://vue.gov.ua/Обряди_релігійні (дата звернення: 09.11.2023).

162. Онацький Є. Українська мала енциклопедія. Кн. 14 : Літери Се–Сті. Буенос-Айрес, 1965. 128 с.
163. Островський О. С. Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2014. 21 с.
164. Островський О. С. Кримінальна відповідальність за порушення права людини на свободу віросповідання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2014. 218 с.
165. Осудність. *Енциклопедія Сучасної України* : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-77202> (дата звернення: 07.02.2025).
166. Палій М. В. Злочинність у сфері віросповідання та боротьба з нею : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.
167. Панов М. І., Харітонов С. О. Суспільна небезпечність діяння – фундаментальна ознака поняття кримінальне правопорушення. *Юридична Україна*. 2019. № 10. С. 13–20.
168. Панова О. О., Ковтун О. І. Дотримання законності під час притягнення до відповідальності за правопорушення, що посягають на свободу совісті та релігійні організації в Україні. *Наукові перспективи*. 2022. № 8 (26). С. 283–291.
169. Перешкоджати. *Словник української мови* : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1975. Т. 6 : П–Поят. С. 332.
170. Пилипенко Є. В. Перешкоджання діяльності у кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Сєверодонецьк, 2018. 228 с.
171. Плисюк Н. М. Поняття та види потерпілої особи за кримінальним законодавством України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 3. С. 326–330.
172. Політологічна енциклопедія : навч. посіб. / уклад.: А. О. Карасевич, Л. С. Шачковська. Умань : ПП Жовтий О. О., 2016. Кн. 6. 501 с.

173. Постанова Верховного Суду від 19 травня 2021 р. у справі № 149/2610/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97104049> (дата звернення: 28.04.2026).

174. Потайчук І. В. Предмет таємниці сповіді у кримінально-процесуальному законодавстві України. *Актуальні питання досудового розслідування та тенденції розвитку криміналістичної методики* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21 листопада 2018 р.). Харків : ХНУВС, 2018. С. 158–160.

175. Примушувати. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/7crVVFkzJ> (дата звернення: 28.04.2026).

176. Примушувати. *Словник української мови* : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1976. Т. 7 : Прис–Псол. С. 683.

177. Про відокремлення церков і держави (Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État) : Закон Французької Республіки від 9 грудня 1905 р. *Légifrance* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/12tkqu53K> (дата звернення: 25.04.2026).

178. Про державну таємницю : Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-ХІІ. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12> (дата звернення: 28.04.2026).

179. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2004 р. № 2. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/mupUQnYux> (дата звернення: 28.04.2026).

180. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/4AZkmG9vq> (дата звернення: 07.11.2025).

181. Про попереднє ув'язнення : Закон України від 30 червня 1993 р. № 3352-XII. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/7zT3Kqf1R> (дата звернення: 28.04.2026).

182. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. *Законодавство України* : веб-сайт. № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 28.04.2026).

183. Про Службу військового капеланства : Закон України від 30 листопада 2021 р. № 1915-IX. *Законодавство України* : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20> (дата звернення: 28.04.2026).

184. Про стандартизацію : Закон України від 5 червня 2014 р. *Законодавство України* : веб-сайт. № 1315-VII. URL: <https://lnk.ua/cYytBJzi9> (дата звернення: 28.04.2026).

185. Проект нового Кримінального кодексу України: передумови розробки, концептуальні засади, основні положення : монографія / П. П. Андрушко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Бауліна, М. І. Хавронюка. Київ : АртЕк, 2024. 494 с.

186. Путєвська К. Ю., Зайцев В. Б. Мотив злочину та його значення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 327–329.

187. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1 (84). С. 19–29.

188. Римсько-католицька церква. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/91adM1LV2> (дата звернення: 02.04.2026).

189. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини п'ятої статті 21 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» (справа про завчасне сповіщення про проведення публічних богослужінь, релігійних обрядів, церемоній та процесій) від 8 вересня 2016 р. № 6-рп/2016.

Законодавство України : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/Y7SEpShdv> (дата звернення: 28.04.2026).

190. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 1 жовтня 2025 р. у справі № 12025078040000380. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133105909> (дата звернення: 28.04.2026).

191. Рудковська М. Р. Суспільна небезпека як ознака поняття злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 187 с.

192. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 312 с.

193. Санкція. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/zIzVuXCRL> (дата звернення: 25.06.2025).

194. Санкція. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/Санкція> (дата звернення: 25.06.2025).

195. Світогляд. *Простір психологів* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/SCуу4Y3di> (дата звернення: 28.04.2026).

196. Свобода світогляду і віросповідання // Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України (за рішеннями, висновками). *Конституційний Суд України* : офіційний веб-сайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/4210-svoboda-svitoglyadu-i-virosprovidannya> (дата звернення: 25.04.2026).

197. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві / за наук. ред. В. І. Борисова. Харків : Право, 2006. 208 с.

198. Собко Г. М. Психічне насильство та його співвідношення із суміжними поняттями, що використовуються в кримінальному законодавстві. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 1. С. 44–48.

199. Собко Г. М. Співвідношення понять «примус», «примушування» та «насильство». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2019. № 40. С. 117–120.

200. Совість. *Slovnuk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/9jACDdAUw> (дата звернення: 28.04.2026).

201. Сповідь. *Українська релігієзнавча енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/spovid/> (дата звернення: 28.04.2026).
202. Справа «Мігоряну та релігійна громада Свідків Єгови міста Ізмаїл проти України» : рішення Європейського суду з прав людини від 12 листопада 2020 р. (заява № 36046/15). *Законодавство України* : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f96 (дата звернення: 28.04.2026).
203. Стандарт. *Slovnyk.me* : Великий тлумачний словник сучасної мови : веб-сайт. URL: <https://slovnyk.me/dict/vts/стандарт> (дата звернення: 28.04.2026).
204. Стрельцов Є. Л. Об'єкт кримінально-правової охорони: до питання щодо визначення нових категорій. *Право і суспільство*. 2025. № 1. С. 478–485.
205. Стрельцов Є. Л. Публічне право та охорона суспільних інтересів: загальне та галузеве. *Право України*. 2025. № 11. С. 37–51.
206. Стрельцов Є. Л. Раціональний дискурс про кримінальне право : монографія. Київ : Юрінком Прес, 2024. 468 с.
207. Таємниця. *Slovnyk.ua* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/xaIWYaxUi> (дата звернення: 07.11.2025).
208. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві : монографія. Харків : Право, 2016. 256 с.
209. Тацій В. Я., Пономаренко Ю. А. Об'єкт кримінального правопорушення. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2022. Вип. 2 (18). С. 207–210.
210. Ткаля О. В. Суспільна шкідливість як ознака адміністративного правопорушення. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2017* : зб. наук. пр. / відп. ред. О. В. Козаченко. Миколаїв : Іліон, 2017. С. 362–365.
211. Топчій В. В. Кримінально-правова характеристика потерпілого від злочину. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 50. Т. 2. С. 96–98.
212. Турій А. Відповідальність за перешкоджання здійсненню релігійного обряду. *Turii & Partners* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/WHeFz2Ci1> (дата звернення: 25.04.2026).

213. Фреїк Н. Д., Цимбрикевич Й. К. Ентропія і філософські аспекти живого. *Фізика і хімія твердого тіла*. 2011. Т. 12. № 4. С. 1107–1111.
214. Фріс П. Л. Вибрані праці / уклад. І. В. Козич, О. Б. Згурський. Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2014. 652 с.
215. Хаос. *Велика українська енциклопедія* : веб-сайт. URL: <https://vue.gov.ua/хаос> (дата звернення: 28.04.2026).
216. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. *Законодавство України* : веб-сайт. <https://lnk.ua/tc3X4T5gP> (дата звернення: 28.04.2026).
217. Цивінський О. І. Ознаки службової особи у кримінальному праві України. *Соціально-правові студії*. 2021. Вип. 2 (12). С. 113–120.
218. Черкашин І. І., Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. *Право і безпека*. 2023. № 2 (89). С. 34–42.
219. Шармар О. М. Особливості кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної, регіональної належності, релігійних переконань, інвалідності, статі та за іншими ознаками в умовах воєнного стану. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 323–329.
220. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. 221 с.
221. Шередько О. М. Юснатуралізм – основа концепції міжнародного захисту прав людини у працях Г. Лаутерпахта. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 392–396.
222. Штанько А. О. Теоретико-правові аспекти суспільної небезпеки і соціальної шкідливості правопорушення: критерії розмежування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 44. С. 21–29.

223. Щадило О. І. Філософсько-правове розуміння свободи людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: юридичні науки.* 2016. № 845. С. 454–459.
224. Що каже Біблія про молитву? *Dniprochurch.org* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/ZHQZLmXxz> (дата звернення: 28.04.2026).
225. Що таке насильство? *Гаряча лінія з питань протидії торгівлі людьми, запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/RqXwmAbnp> (дата звернення: 28.04.2026).
226. Юзікова Н. С. Зарубіжний досвід кримінальної відповідальності за перешкоджання здійснення релігійного обряду. *Вісник пенітенціарної асоціації України.* 2026. № 1 (35). С. 222-232.
227. Юзікова Н. С. Захист свободи віросповідання кримінально-правовими засобами: гарантії реалізації у контексті верховенства права. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2025. № 6. Т. 3. С. 127–134.
228. Юзікова Н. С. Реалізація принципу індивідуалізації покарання при призначенні конфіскації майна та спеціальної конфіскації. *Європейські перспективи.* 2024. № 1. С. 63–69.
229. Юридичний захист прав людини // КОМПАС: Посібник з освіти з прав людини за участю молоді. *Council of Europe* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/bJj0TsJmA> (дата звернення: 27.04.2026).
230. Як зберегти таємницю сповіді і захистити потерпілих від насильства. *Український католицький університет* : веб-сайт. URL: <https://lnk.ua/SsoXUNWtc> (дата звернення: 28.04.2026).
231. Яромол Л. В., Вандьо С. Поняття, значення свободи та її взаємозв'язок із правом. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2015. Вип. 825. С. 252–257.

ДОДАТКИ

Додаток А

ВЕРХОВНИЙ СУД

КАСАЦІЙНИЙ КРИМІНАЛЬНИЙ СУД

вул. П. Орлика, 4-А, м. Київ, 01043, тел. (044) 253 03 14, тел./факс (044) 253 86 20

e-mail: kks@supreme.court.gov.ua

Код ЄДРПОУ 41721784

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

Комісія у складі: судді Великої Палати Верховного Суду КОРОЛЯ Володимира Володимировича, судді Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду ФОМІНА Сергія Борисовича, заступника керівника Апарату Верховного Суду – керівника секретаріату Касаційного кримінального суду ХІМ'ЯКА Юрія Богдановича, склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права Факультету права та міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» (при виконанні в Національному авіаційному університеті на кафедрі конституційного та адміністративного права) КОВТУНА Олексія Ілліча на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – «Право» на тему: «Кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст. 180 КК України)»

Комісія вважає, що отримані в результаті зазначеного дисертаційного дослідження висновки та пропозиції, які стосуються, зокрема, регламентації кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання, правил кримінально-правової кваліфікації таких кримінальних правопорушень, є доцільними, належним чином обґрунтованими і можуть бути враховані Касаційним кримінальним судом у складі Верховного Суду у ході вивчення судової практики та підготовки рекомендаційних роз'яснень судам нижчого рівня в порядку ст. 44 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Суддя Великої Палати Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, професор

Володимир КОРОЛЬ

Суддя Третьої судової палати
Касаційного кримінального суду
у складі Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент

Сергій ФОМІН

Заступник керівника Апарату
Верховного Суду –
керівник секретаріату
Касаційного кримінального суду,
кандидат юридичних наук

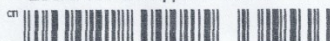
Юрій ХІМ'ЯК

ВЕРХОВНИЙ СУД

Касаційний кримінальний суд

238/0/158-26 від 06.04.2026

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ДЕРЖАВНЕ НЕКОМЕРЦІЙНЕ ПІДПРИЄМСТВО
 «ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «КИЇВСЬКИЙ АВІАЦІЙНИЙ ІНСТИТУТ»
 (КАІ)

Проспект Гузара Любомира, 1, м. Київ, 03058, тел. (044) 497 51 51, факс: (044) 408 30 27
 E-mail: post@kai.edu.ua, http://www.kai.edu.ua, код ЄДРПОУ 45853942
 Система менеджменту якості університету сертифікована за ISO 9001:2015

23.04.2026 № 847/19

На № _____ від _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор
 з наукових досліджень та трансферу
 технологій
 доктор технічних наук, професор
 Сергій І ПАТЮК

2026 року

АКТ

Комісія у складі:

голова – декан факультету права та міжнародних відносин ДУ «Київський авіаційний інститут», кандидат юридичних наук, доцент ЖУКОРСЬКА Я.М.

члени комісії:

– завідувач кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права, кандидат юридичних наук, доцент МАКЕСВА О.М.

– професор кафедри кримінального права і процесу, науковий керівник, доктор юридичних наук, професор ПАНОВА О.О.

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційної роботи аспіранта кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права Факультету права та міжнародних відносин Державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» КОВТУНА Олексія Ілліча на тему: **«Кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст. 180 КК України)»** на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» впроваджені в діяльності ДУ «Київський авіаційний інститут».

Проаналізовані основні результати дослідження Ковтуна О.І., зокрема, наукові праці, в яких опубліковані теоретичні та практичні положення дисертації:

1. Ковтун О.І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171-177. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>

2. Ковтун О.І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>

3. Ковтун О.І. Суб'єктивні ознаки складів злочинів, що передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України. *Věda a perspektivy*. 2025. № 2 (45). Р. 341-353.

DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2\(45\)-341-353](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-2(45)-341-353)

4. Ковтун О. І. Покарання у санкціях за злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України як відображення ступеня суспільної небезпеки. *Наукові перспективи*. 2025. № 7 (61). С. 883-893. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-883-893](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-883-893)

5. Ковтун О. І. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими кримінальними правопорушеннями. *Нове українське право*. 2025. Вип 6. С. 172-178. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.22>

6. Kolyukh, V., Shestopalov, R., Kovtun, O., Taraban, Y., Dei, M. Experience of legal formation of interfaith relations in the context of European integration and globalization processes. *Pharos Journal of Theology*. 2023. Vol. 104, issue 2 (27). URL: <https://www.pharosjot.com/2023.html> DOI: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.2027> (Включено до наукометричної бази Scopus (Q1)).

У процесі виконання наукового дослідження аспірант взяв участь:

- у виконанні кафедральної держбюджетної науково-дослідної роботи кафедри кримінального права і процесу № 39-2022/13.01.03 «*Особливості протидії злочинності на сучасному етапі розвитку української державності*». Термін роботи: 01.09.2022-30.06.2025. Науковий керівник: д.ю.н., професор Софія ЛИХОВА. Відповідальний виконавець: д.ю.н., професор Оксана Панова;

- у XIV Міжнародній науковій конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. 7-8 жовтня 2022 р. м. Дніпро; у XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір». Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, 24 лютого 2023 р. м. Київ; у VI Міжнародному молодіжному науковому юридичному форумі до Дня науки, Міністерство освіти і науки України, Національний авіаційний університет, Юридичний факультет 18 травня 2023 р. м. Київ; у XIV Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права», присвяченій пам'яті професора П.П. Михайленка, Національна академія внутрішніх справ 23 листопада 2023 р. м. Київ; у XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи». Міністерство освіти і науки, Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, 23 лютого 2024 р. м. Київ; у VII Міжнародному молодіжному науковому юридичному форумі до Дня науки. Міністерство освіти і науки України. Національний авіаційний університет, Юридичний факультет 16-17 травня 2024 р. м. Київ; у XII Міжнародній науково-технічній конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «Молодь: наука та інновації». Міністерство освіти і науки України. Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» 13-15 листопада 2024 р. м. Дніпро; у XV Міжнародній науково-практичній конференції на тему: «Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану». Державний університет «Київський авіаційний інститут» 21 лютого 2025 р. м. Київ; у VIII Міжнародному молодіжному науковому юридичному форумі: Міністерство освіти і науки України, Державний університет «Київський авіаційний інститут» Факультет права та міжнародних відносин 15-16 травня 2025 р. м. Київ; Науково-практична конференція «Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів» 13-14 червня 2025 р. м. Полтава; у XVI Всеукраїнській науково-теоретичній конференції «Актуальні проблеми кримінального права», присвяченій пам'яті професора П.П. Михайленка, Національна академія внутрішніх справ 27 листопада 2025 р. м. Київ;

- у науково-практичному Круглому столі на тему: «Інновації у правоохоронній діяльності». Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, кафедра кримінального права і процесу 16 грудня 2022 р. м. Київ; у науково-практичному семінарі на тему: «Особливості роботи державних антикорупційних установ в умовах воєнного стану». Міністерство освіти і науки, Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, Науково-дослідний центр антикорупційної діяльності в транспортній та в авіакосмічній сфері 16 березня 2023 р. м. Київ; у науково-практичному семінарі на тему:

«Актуальні питання вдосконалення правоохоронної діяльності в Україні». Міністерство освіти і науки, Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, кафедра кримінального права і процесу 15 грудня 2023 р. м. Київ; у науково-практичному Круглому столі на тему: «Правоохоронна діяльність: сучасний стан та перспективи розвитку». Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, кафедра кримінального права і процесу 24 квітня 2024 р. м. Київ; у науково-практичному семінарі на тему: «Актуальні питання вдосконалення правоохоронної діяльності в Україні». Національний авіаційний університет, Юридичний факультет, кафедра кримінального права і процесу 13 грудня 2024 р. м. Київ; у науково-практичному семінарі на тему: «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності». Державний університет «Київський авіаційний інститут», Факультет права та міжнародних відносин, кафедра кримінального права і процесу 30 квітня 2025 р. м. Київ; у науково-практичному семінарі на тему: «Актуальні питання вдосконалення правоохоронної діяльності в Україні» Державний університет «Київський авіаційний інститут», Факультет права та міжнародних відносин, кафедра кримінального права і процесу 26 грудня 2025 р. м. Київ.

Сформульовані пропозиції у науковому дослідженні Ковтуна О.І. будуть використані в процесі підготовки методичного забезпечення та викладанні дисциплін «Кримінальне право України» (для бакалаврів), «Теоретичні основи кваліфікації кримінальних правопорушень», «Актуальні питання кримінального права» (для магістрів) та інших освітніх компонент кафедри.

Комісія розглянула та узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», наукові праці аспіранта Ковтуна О.І. та на основі проведеного аналізу зробила висновок, що надана робота містить необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також практичну значущість, використовується у науково-дослідній роботі ДУ «Київський авіаційний інститут» під час проведення загально-теоретичних і галузевих досліджень з питань кримінально-правової охорони права людини на свободу віросповідання.

Голова комісії
к.ю.н., декан

Ярина ЖУКОРСЬКА

Члени комісії:
к.ю.н., доцент

Олена МАКЕСВА

д.ю.н., професор

Оксана ПАНОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Київського національного
університету будівництва і архітектури

Олександр ДНІПРОВ

04 2026 року

Комісія у складі:

Голови –

першого проректора, к.п.н., доцента Дудника Юрія Павловича;

членів комісії:

– декана Факультету урбаністики та просторового планування, к.т.н.

доцента Мамедова Алірзи Махмуда огли;

– завідувача кафедри права та публічного управління, д.ю.н.

Нікітіна Володимира Вікторовича

цим Актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри теорії держави і права, конституційного та адміністративного права Факультету права та міжнародних відносин державного некомерційного підприємства «Державний університет «Київський авіаційний інститут» Ковтуна Олексія Ілліча на тему: «Кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст.180 КК України)» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю – 081 Право, галузі знань 08 – Право, впроваджені в діяльності Київського національного університету будівництва і архітектури.

Дослідження та результати дисертанта, зокрема, використані у процесі підготовки пропозицій щодо розробки навчальних програм та курсів кафедри права та публічного управління Факультету урбаністики та просторового планування, підготовки курсів лекцій з дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальне процесуальне право України», «Адміністративне право і процес», «Конституційне право України», «Верховенство права через призму конституційного та адміністративного права та процесу» з використанням аналітичних матеріалів щодо сутності і змісту кримінально-правових та адміністративно-правових засад спрямування методів і засобів забезпечення відповідальності за посягання на свободу віросповідання, на вирішення завдань щодо можливих випадків притягнення до кримінальної відповідальності в порядку визначеним КК України.

Голова комісії
Перший проректор
к.п.н., доцент

Юрій ДУДНИК

Члени комісії
Декан факультету урбаністики
та просторового планування,
к.т.н., доцент

Алірза Махмуд огли МАМЕДОВ

Завідувач кафедри права та
публічного управління, д.ю.н.

Володимир НІКІТІН

Церква Адвентистів Сьомого Дня

Seventh-day Adventist Church
adventist.ua

Українська Уніонна Конференція
Ukrainian Union Conference

Вих. № 01-072
від 18.03.2026 року

ДОВІДКА ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ

Результати дисертаційного дослідження аспіранта Факультету права та міжнародних відносин Державного університету «Київський авіаційний інститут» Ковтуна Олексія Ілліча на тему: «Кримінальна відповідальність за посягання на свободу віросповідання (ст. 180 КК України)» на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю – 081 Право галузі знань 08 – Право, впроваджені в діяльності Відділу суспільних зв'язків та релігійної свободи (далі СЗРС) Церкви адвентистів сьомого дня в Україні.

Зокрема, під час аналізу законодавства, аналізу поточної ситуації в сфері релігійної свободи, підготовці статей, роботі з регіональними керівниками відділу СЗРС використано опубліковані положення дисертації щодо проаналізованих у дисертації рішень Європейського суду з прав людини з приводу порушень країнами-учасницями ст. 9 Європейської конвенції з прав людини, визначень та термінології, яка відсутня у законодавстві України. А саме, визначення терміну «священнослужитель» як потерпілого та термінологічного звороту «релігійний обряд» як ознаки об'єктивної сторони від кримінальних правопорушень, передбачених у статті 180 Кримінального кодексу України тощо.

**Заступник керівника Церкви адвентистів
сьомого дня в Україні**

Володимир БЕЛЕЧУК

вул. Лук'янівська, 9/10 А, м. Київ-71, Україна, 04071
Lukyanivska Str. 9/10 A, Kyiv-71, Ukraine, 04071

Тел: (044) 467-50-48; Факс: (044) 467-50-64
E-mail: uuc@adventist.ua

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Ковтун О. І. Об'єкт кримінального правопорушення та його структура (ст. 180 КК України). *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2023. № 1 (66). С. 171-177. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.66.17433>
2. Ковтун О. І. Аналіз об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія : Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»* : зб. наук. пр. К.: НАУ, 2024. № 3 (72). С. 198-205. DOI: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.72.19081>
3. Ковтун О. І. Покарання у санкціях за злочини, склади яких передбачені у диспозиціях ст. 180 КК України як відображення ступеня суспільної небезпеки. *Наукові перспективи*. 2025. № 7 (61). С. 883-893. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-883-893](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-883-893)
4. Ковтун О. І. Окремі питання кваліфікації та розмежування злочинів, юридичні склади яких передбачені в диспозиціях статті 180 Кримінального кодексу України, з іншими кримінальними правопорушеннями. *Нове українське право*. 2025. Вип. 6. С. 172-178. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.6.22>

Статті в іноземних виданнях:

5. Kolyukh, V., Shestopalov, R., Kovtun, O., Taraban, Y. Dei, M. Experience of legal formation of interfaith relations in the context of European integration and globalization processes. *Pharos Journal of Theology*. 2023. Vol. 104, issue 2 (27). DOI: <https://doi.org/10.46222/pharosjot.104.2027> (Проіндексовано у наукометричній базі даних Scopus (Q1)). ISSN 2414-3324.

Наукові праці, які засвідчують апробацію дисертації:

6. Ковтун О. І. Конструктивні особливості ст. 180 КК України «Перешкоджання здійсненню релігійного обряду». *Сучасний стан і перспективи розвитку держави і права* : матеріали XIV Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених. 7-8 жовтня 2022 р. Дніпро : Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 2022. С. 94-96.

7. Ковтун О. І. Потерпілий від кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, 24 лютого 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 331-334.

8. Ковтун О. І. Загальна характеристика юридичних складів злочинів, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *VI Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 18 травня 2023 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2023. С. 198-200.

9. Ковтун О. І. Релігійний обряд як системоутворююча ознака об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення у диспозиціях ст. 180 КК України. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка, 23 листопада 2023 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 331-334.

10. Ковтун О. І. Зміст примушування як суспільно небезпечного діяння у диспозиції ч. 2 ст. 180 КК України. *Правова парадигма відновлення України: проблеми та перспективи* : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 23 лютого 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, Тернопіль, 2024. С. 336-338.

11. Ковтун О. І. Загальна характеристика кримінальних правопорушень проти релігійних прав людини. *VII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 16-17 травня 2024 р. м. Київ : Національний авіаційний університет, 2024. С. 224-227.

12. Ковтун О. І. Загальна характеристика суб'єкта кримінального правопорушення (ст. 180 КК України). *«Молодь: наука та інновації» 2024*: матеріали XII Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, 13-15 листопада 2024 р. (у 3-х т.). Дніпро : НТУ «ДП», 2024. Том 3. С. 90-91.

13. Ковтун О. І. Суб'єктивна сторона складів кримінальних правопорушень, передбачених у диспозиціях ст. 180 КК України. *«Правова система України: європейський вектор розвитку в умовах воєнного стану»* : матеріали XV Міжнародної науково-практичної конференції, м. Київ, Державний університет «Київський авіаційний інститут», 21 лютого 2025 р. Тернопіль : Вектор, 2025. С. 351-353.

14. Ковтун О. І. Захист свободи віросповідання в кримінальному праві України: порівняльний аналіз чинного та нового кодексів. *VIII Міжнародний молодіжний науковий юридичний форум* : матеріали форуму, 15-16 трав. 2025 р. м. Київ : Державний університет «Київський авіаційний інститут», 2025. С. 196-199.

15. Ковтун О. І. Загальна характеристика покарань, передбачених у санкціях ст. 180 КК України. *Правова наука і державотворення в Україні в умовах сучасних викликів* : матеріали науково-практичної конференції, 13-14 черв. 2025 р. м. Полтава. Одеса : Вид-во «Молодий вчений», 2025. С. 76-79.

16. Ковтун О. І. Щодо питання про кримінальну відповідальність за примушування священнослужителя до розкриття таємниці сповіді. *Актуальні проблеми кримінального права* : матеріали XVI Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, присвяченої пам'яті професора П. П. Михайленка, 27 листопада 2025 р. м. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2025. С. 329-332.